Осман Нури Ефенди; големият помак на българите

Тодор Балкански

Тодор Балкански, ИК "Знак’94", Велико Търново, 1997

Тодор Балкански

В ръцете си читателят държи труд, какъвто не се е появявал в книжната история на българския народ. В него по документален и ономастичен път се проследява животът на един българин, помак от с. Михалково, Дебинско, минал през медресето и неговия антибългаризъм, през османската съдийска система и учителство, за да стигне до званията Спасител на Пещера и Брацигово, Спасител на батачани и на радиловци, Строител на Нова България, първи главен мюфтия на Нова България и накрая – до почтителното име Големият помак на българите.

Доктор Тодор Балкански е старши научен сътрудник в Института за български език при БАН. Роден е през 1944 г. в с. Сарая, Пазарджишко. Завършил е Великотърновския университет и аспирантура в Българската академия на науките. Негово дело са над 300 труда по лексикология, ономастика и езикова култура. В ономастиката създава нова дисциплина, наречена ономастична просопография. По-значителни негови дела са книгите Арумъните от българските Родопи и техният говор; Езикови свидетелства за потурчванията в българските земи; Големите власи сред българите; Никола Вапцаров, България и българите; Тодор Живков. Един езиковед за просопографията на диктатора; Западнородопските власи; Трансилванските (седмиградските) българи и др.

Вместо предговор

Като участник в националната програма "Родопи" [1] години наред обикалях с научна цел селищата на Пещерското краище (със стари граници Велинградско и Доспатско). Навсякъде по този път ме срещаше името на Осман Ефенди. Навсякъде се разказваха легенди за тази изключитевна личност, неоснователно отстранена от пантеона на България и на знаменитите българи. Името му объркваше българите, други ги привличаше. Едни се опитваха да разкрият българската истина за него, други старателно я укриваха и пускаха в ход дезинформации и небивалици.

Заинтригуван от величавата фигура на този човек, от българските му измерения, започнах да събирам разпръснатата истина за него. До 1989 г. бях почти готов с издирванията и проучванията. Материалите, старателно подредени, бях оставил в архива за многото свободно време, което предполагах, че ще имам след все още далечното пенсиониране.

В съдбата на Осман Ефенди се намеси обаче пещерската общественост в лицето на Зорка Стоицева, Спас Атанасов, Георги Петров. Те станаха главната причина за написването на този труд далече преди предвиденото за целта време.

На тях и на всички мои информатори, чиито имена представям в труда и в бележките към него, изказвам сърдечната си благодарност.

С родопската истина за Осман Ефенди печели не само Пещера и краището й. Печели цяла България, а с българската истина за него, предполагам, и световната култура!

Бележки

1. Национална комплексна научноизследователска програма "Родопи", С., 1979.

Изворите за животоописанието на Осман Ефенди

Писмени източници

Основен източник е дневникът на Седмото обикновено народно събрание от 1893 г., където подробно се съобщават факти от героичната дейност на Осман Ефенди по време на Априлското въстание, както и за живота му след тази дата [2].

В градския музей на Пещера се пазят записките на Димитър Калинов [3] с данни за Осман Ефенди, взети от пещерските граждани Юсеин Кърджалиев и Димитър Гривев. В тях се уточняват някои моменти, свързани с рождената дата, семейството и домовете му в Пещера и Пазарджик. Записките на Д. Калинов тук са представени с факсимиле.

В архива на същия музей под No 223 е заведена ръкописната монография на Петър Велков - "Бележити граждани на Пещера", Пещера 1976 (Научно спомагателен фонд). В нея е направен опит да се представи прософографията на Осман Нури ефенди (с. 82 – 85) по сведения на пещерските старци Петър Учкунов, Толе Петков Султин, Ангел Дешинов и Калин Атанасов, както и по данни на неговите потомци (внуци). "Едни го смятали за чист турчин, който не знаел български, други за помак. Важни сведения са привлечени от племенника на Осман Ефенди, на име Хасан Бистрия Дулски, от михалковските сродници на бележития пещерец с родови имена Мерджановци, Михаловци, Балабановци, и особено от дядо Христо Михайлов. В този ръкопис са представени и важни сведения за последното място на Осман Ефенди.

Сведения от осведомители

Осведомители са използували и първите историци на Осман Ефенди. Така Иван Лолов съобщава сведения от старите пещерски граждани Петър Учкунов, Христо Цикалов, Ангел Дашинов, Георги Атанасов, от потомците на Осман Ефенди – Хасан Бистрия Дулски и Фейми Мюфтиев, представен само с професията си "бръснар". Така за първи път се публикува противоречието, при което двамата потомци по различен начин представят произхода на дядо си: първият с определението "помак", и вторият – с нетърпящото възражение "чист турчин", обстоятелство, упоменато по-горе и при Петър Велков. Съобщени са и данните за подвига на Осман и за неговата следосвобожденска биография [4].

Александър Арнаудов е ползувал данните на пенсионирания учител Цветко Георгиев от Пещера за емигрантската страница от биографията на Осман Ефенди [5].

Мои осведомители бяха: живият внук на Осман, същият този "бръснар", който продължи "турската" версия на дядо си, внучката Христина Теофилова, която разкри съдбата на потомството,

Наталия Ивелинова Хаджиева, родом от Фотиново, снаха на Филип Кафеджиев, която ми предостави изчерпателни сведения за роднинските връзки на семейство Кафеджиеви в Пещера и краището, Светослав Духовников, пловдивски мюфтия, Мирон Топчиев - бивш главен мюфтия, и мн. др. които изясниха повече или по-малко важни подробности от дейността на Осман Ефенди.

Сведения от съвременници

Осведомители са използували и първите историци на Осман Ефенди. Така Иван Лолов съобщава сведения от старите пещерски граждани Петър Учкунов, Христо Цикалов, Ангел Дашинов, Георги Атанасов, от потомците на Осман Ефенди – Хасан Бистрия Дулски и Фейми Мюфтиев, представен само с професията си "бръснар". Така за първи път се публикува противоречието, при което двамата потомци по различен начин представят произхода на дядо си: първият с определението "помак", и вторият – с нетърпящото възражение "чист турчин", обстоятелство, упоменато по-горе и при Петър Велков. Съобщени са и данните за подвига на Осман и за неговата следосвобожденска биография [4].

Александър Арнаудов е ползувал данните на пенсионирания учител Цветко Георгиев от Пещера за емигрантската страница от биографията на Осман Ефенди [5].

Мои осведомители бяха: живият внук на Осман, същият този "бръснар", който продължи "турската" версия на дядо си, внучката Христина Теофилова, която разкри съдбата на потомството, Наталия Ивелинова Хаджиева, родом от Фотиново, снаха на Филип Кафеджиев, която ми предостави изчерпателни сведения за роднинските връзки на семейство Кафеджиеви в Пещера и краището, Светослав Духовников, пловдивски мюфтия, Мирон Топчиев - бивш главен мюфтия, и мн. др. които изясниха повече или по-малко важни подробности от дейността на Осман Ефенди.

Осман Ефенди в популярната литература

Първото съобщение за него е в един Алманах на Пещерското читалище от 1893 г. (с. 845). В една статия от 1956 г. Караюсеин Керимов съобщава на читателите на в-к "Нова светлина" за героическата постъпка на Осман Ефенди по време на Априлското въстание, както и за спомените на дъщеря му Хатидже [11]. Впоследствие Стоян Стоянов запозна читателите на същия вестник с поборческата пенсия, която отпуска на героя българският парламент [12].

Осман Ефенди в научната литература

Известната научна литература осветлява само някои епизодични моменти от живота и дейността на Осман Ефенди. В споменатите по-напред работи на Ив. Попов и Ал. Арнаудов се анализират сведения от осведомители и се поставят въпросите пред бъдещите изследвачи.

В една малка статия на Спартак Кънев (бивш уредник на музея в Пещера) се популяризират данните на Иван Попов и Ал. Арнаудов [14]. Стефан Попчев (пещерски историк) препредава с някои обяснения сведенията на Иван Попов, като стига до извода, че позицията на Осман Ефенди по време на Въстанието го издига до равнището на "български патриот" [15]. Другите научни съобщения библиографски представям по-нататък в изложението, а моите публикации по темата в бел. [16].

Бележки

2. Дневници на VII-то Обикновено Народно събрание. С., 1983, с.105-108.

3. Димитър Калинов – пенсионер, сътрудник на местния музей.

4. Иван Попов, Страници из миналото на гр. Пещера. С., 1973.

5. Ал. Арнаудов, Промени в населението и селищата на Пазарджишки окръг в резултат на Руско-турската освободителна война 1877-1878. – Известия на музеите от Ю. България, 1978, т.6, с. 176, 183.

6. Д. Юруков, Спомени на политическия живот на България. С. (без дата), с. 45.

7. Ат. Мишев, Боят около Брацигово. Пловдив-София, 1881, с.63.

8. Ат. Мишев, Саомеии из българското отечество. НА БАН, ф.1, опис II инв. No 1395; за част от тях вж.сб. Април 1876. Спомени. С., 1976, с.595-596.

9. З. Стоянов, Записки по българските въстания, т. III. С., 1967, с.296, 302.

10. Това сведение съм ползвал опосредствано. Алманаха не успях да открия.

11. Караюсеин Керимов, Човекът, който спаси Пещера от опожаряване. - Нова светлина, 1957, бр.68.

12. Ст. Стоянов, Пенсия за народно застъпничестю. - Нова светлина, 18.X.1879.

13. Вж. бел 4 и 5.

14. Сп. Кънчев, Из историята на Пещера, – Родопска искра, бр.9, 1986.

15. Ст. Попчев, Някои особености в демографската характеристика на гр. Пещера. – Минало, бит и култура на населението от Западните Родопи. Батак, 1986, с.111-112.

16. Т. Балкански, Потомци на българския корен. – Нова светлина, 1986, бр.66;

Език, род, традиции – Атеист. трибуна, 1987, кн.20;

Потомци на големия български род. – Септ. знаме, 1987, бр.72 и 73;

Езикови свидетелства за миналото на населението от Зап. Родопи (Пещера, Батак, Нова махала, Фотиново). – Минало, бит и култура на населението от Западните Родопи. Батак, 1986;

Краят на една версия. - Родопска искра, 1989, бр.4;

Родопчанинът

Осман Ефенди и началото на Възродителния процес

Независимо от съществуването на някои опити за периодизация на т. нар. Възродителен процес [17] в нашата страна, може да се каже, че все още не е уточнено неговото начало. Ако за дефиниция на Възродителния процес се приеме определението: принудително възвръщане на мюсюлманина (помак, потурнак, български турчин) към българщината, то съвсем определено в началото на този процес може да се постави Осман Ефенди. Още повече и поради това, че никой не може да удостовери и противното, а именно: напускал ли е някога той своето българско съзнание! Безспорно е едно: Осман Ефенди беше първият мюсюлманин, който застана на страната на новата българска държава. Само този акт, чиито конкретни изяви са предмет на по-нататъшно описание и анализ, е достатъчен да постави извършителя му на изконното пионерско място във възродителното движение на българите по терминология от неговото време [18], което не бива да се смесва с компрометирания още по замисъл Възродителен процес.

Ако Осман Нури Ефенди стои в началото на възродителното движение на мюсюлманите българи, то споровете около неговия произход и народностна същност поставят началото на този процес в родопското градче Пещера.

Споровете са започнали непосредствено след извършването на невижданата и нечувана за османските условия постъпка на Осман Ефенди, именно спасяването през 1876 г. на пещерската рая от гнева на правоверните в поверената му епархия. Едни го смятали за "турчин", други за "български помак". Спорът се пренесъл и в неговото семейство: образованите потомци разкрили българския му произход, други, верни на мюсюлманството, започнали да съчиняват небивалици за изконната му "турска" същност.

В същото време реалният възродителен процес бил въведен конкретно в семейството от самия Осман Ефенди: дъщерите на "най-най-учения турчин" от Пещерско до Неврокоп се омъжват за... помаци, т.е. за българи; внукът Хасан Дулски става офицер от българската войска, внучката Христина пък – първата муртада (отстъпничка от мюсюлманството чрез връщане към вярата на дедите) в областта; правнуците вече никой не можеше да спре пред българското лично име. Като строител на съвременна България сам Осман Ефенди реализира себе си в този процес, където се изгражда като най-големия помак на българите от цялата българска езикова и етническа територия.

Родно място

Спорът за родното място на най-видния за времето пещерец Осман Ефенди начева след смъртта му. Пренася се в бръснарницата на неговия внук Фейми Мюфтиев. Спорът се води от три партии. Християните Петър Учкунов, Христо Цикалов, капитан Георги Атанасов, Толю Петков, Ангел Дашинов и др. са негови съвременници. Те обаче не съобщават на историка Иван Попов нищо определено по въпроса. Димитър Гривев и Юсеин Кърджалиев твърдят пред Димитър Калинов, че Осман Ефенди бил от Пазарджик. Внукът му, бръснарят Фейми Мюфтиев, пуска в ход версията за пловдивския произход на дядо си. Другият внук – Хасан Бистрия Дулски – обаче съобщава, че дядо му е "помак" или "българин мохамеданин от Михалково". Тази версия е повторена и от Петър Велков.

Версията за пазарджишкия произход е повлияна от обстоятелството, че Осман Ефенди притежава дом и чифлик в Пазарджик. Пазарджишката част от историята обаче следва хронологически пещерската и се датира в следосвобожденския период (вж. по-нататък). Пловдивската версия за произхода на Осман Ефенди беше повторена от Фейми Мюфтиев и пред мен след 50 години. Версията е съчинена от самия Фейми (тогава Филип), за да заличи напълно българските следи на дядо си в духа на новите антибългарски тенденции в онези години, подклаждани от терористичните действия на пещерските кемалисти, за които се споменава в едно писмо до областния полицейски управител през 1937 г. Това е годината на прелома, когато в мохамеданската част на Пещера започва да се заличава всичко българско. Това е времето обаче, когато другият внук на Осман Ефенди – Хасан Бистрия Дулски – е тръгнал да извърви до края българския си път в помашката организация "Родина". По достойнство трябва да се оцени неговата героична постъпка: в дните на терора да обявиш старейшината на най-влиятелното пещерско семейство за българин! Това е повече от подвиг!

И така, пред мене като изследвач се постави въпросът за истината около родното място на пещерския герой. Внукът Хасан Бистрия и първият историк по въпроса Иван Попов твърдят, че той е родом михалковец. Опонентът Фейми Мюфтиев твърди, че това е невъзможно, защото в Михалково живеят само българи християни. Наистина, такава е днешната демографска картина на Михалково. Изследвачът обаче търси демографския облик на село Михалково по времето на Осман Ефенди, именно през целия XIX в. Ето и конкретните факти:

"Село Михалково – пише родоповедът Ан. Примовски – до 1912 г. беше чисто българско мохамеданско... След тази война (Балканската – бел. авт.) се изселили доста българи мохамедани и на тяхно място са дошли българи християни [26]. Съобщението за староселците михалковци в навечерието на Балканската война се повтаря и от Петър Петров [27]. Вижда се, че българското мохамеданско минало на Михалково поставя тезите на Хасан Бистрия и Иван Попов за родното място на Осман Ефенди в правилна посока.

Село Михалково (616 жители през 1981 г.) е разположено на двата бряга на река Въча. Заобиколено е от български мохамедански села: Осиково, Селча, Лясково, Забърдо и Стоманово

(жителите на последното се турчеят). Център е на селищна система, включваща селищата Михалково, Лясково, Осиково, Петвар, Селча, Стоманово, Чуруково. През 1963 г. е обявено за балнолечебен курорт [28].

Село Михалково е последвало съдбата на повечето български села в областта Рупчос. Окончателно е било помохамеданчено по време на т. нар. "Второ масово помохамеданчване", което се извършва по времето на султан Мехмед IV Ловец през XVII век (според П. Петров през 1666 г. [29]), когато са били помохамеданчени и околните селиша до Тъмръш [30] – тридесет селиша с около 27 000 жители в бившите Дьовленска и Рупчоска нахия, именно: Тъмраш, Черешово, Осиково, Петвар, Чуреково, Чиликли (днес Стоманово), Селча, Лясково, Брезен, Беден, Дьовлен (днес Девин), Аланджиево (днес Змеица), Касък, Доспат, Гюмюш дере, Барутин, Чавдар, Каинчал (днес в Гърция), Кара дере, Дерилери, Найпли, Дюшюк дере, Кестенджик, Айгър дере, Триград, Балабан, Настан, Мугла, Катран чукур [31].

Ислямизацията на михалковци била извършена с насилствени мерки, в резултат на което българските мюсюлмани станали известни в турския език с термина калъчкачкън – 'избягал, избегнал сабята' [32] и турци балтаиленъ - буквално: 'станали турци с помощта на брадвата' [33]. Част от спасилите се михалковци, по думите на Ив. Попов, се заселили в Перушица, Устина и в Кричим [34]. Следите от християнското минало на михалковци и днес личат в местната топонимия.

Старата селска черква била разрушена и на мястото ѝ въздигнали джамия, просъществувала до Балканската война [35]. Следи от кавурски, християнски гробе и от други църкви с име Демир клисе ('желязна църква') са описани от Павел Делирадев [36]. Аз записах през 1988 г. местното име Кръст, вероятно от старото оброчище. Изобщо, следите от християнското минало са запазени и във всички околни селища, срв. напр. в Лясково: Каурски гроб, Света Марина, Черкввата, Света клисе, Света църква [37], в с. Селча: Чорква или Черковната махала, Марина (вер. по старо *Св. Марина [38], Николов гроб, Добрино, Давидово [39] и др. По някои от местните мохамедански имена могат да се направят съществени изводи и за българската история на това селище. особено важна е информацията в местното име Берковица, записано от П. Делирадев. Името е образувано с основа Берко [40], която възстановява лично име Берко - Беро – Беровой от михалковския християнски именник до времето на помохамеданчването. Наставката -ица свидетелствува за старинна субстантивация (превръщане на прилагателно или словосъчетание на съществително с прилагателно в съществително) на по-старо име като "Беркова нива, ливада, гора и под. в Берковица (какъвто е случаят и с аналогичното име на гр. Берковица) [42]. В науката е прието, че засилената субстантивация с топонимната наставка -ица в езика ни намалява продуктивността си докъм XV – XVI в. Това означава, че българската история на село Михалково със сигурност може да се отнесе към времето на Втората българска държава.

От изнесената фактология се вижда, че родното село на Осман Ефенди е чисто българско средище в рупчоския помаклък [43] със старинна селищна история, записана по специфичен начин в местната топонимия. Следователно, естествен е изводът за българското християнско минало и на михалковци – Османефендиевите предци.

Съселяните на Осман Ефенди

Важно сведение за съселяните на Осман Ефенди от времето около неговата рождена дата е това на френския изследовател Ами Буе за годините 1837 – 1839. Той описва Михалково, в оригинала Михалкова, като колибарско селище, при което се отделя лъч от пътя Драма – Пловдив през Батак за Неврокоп [44]. По тази реплика на Буе може да се направи изводът за пръснатия тип на тогавашното село Михалково, за неговите жители колибари. Колибарството на михалковци е било предопределено от техния исторически поминък на скотовъдци овчари, чиито продукти са се преработвали в известната на времето михалковска манифактура (ръчно изработени платове). За занятието на михалковци има немалко документи от интересуващия ни период. В едно нареждане до войводата на Пазарджик от 14.VIII.1827 г. се изисква "да се набавят от селата Ракитово и Михалково аби за ямурлуци на войската" [45], в други се заповядва "да се закупят от Ракитово и Михаиково аби за клашници на новите победоносни войски" [46]. Михалковци развивали тогава ръчното производство на платове, щото ангажирали в работата си и жителите на съседните села, на които раздавали вълна за производството на известната синя аба, необходима за облеклото на османската армия. На зависимите от михалковци съседи се плащало "на стан" [47]. Готовото платно се връщало в Михалково, където се обработвало а множество тепавици по двете селски реки [48].

Интересно е, че михалковското производство било "мараша" – специално тъкана аба, която се употребявала за корабни платна почти до Балканската война [49]. С износа на тези михалковски платна се занимавали конкретно Османефендиевите родители. Търговията продължават потомците на неговия брат от известния после Хаджиасанов род [50]. Основно място, където михалковци, и най-вече османовите сродници, продавали произведенията на "михалковската манифактура", бил панаирът "Мараша" в Пазарджик, който според Константин Фотинов ставал през юли [51], а според Ст. Захариеw - от 15 август до 1 септември [52].

През 1883 г., когато Осман Ефенди е вече забележителен гражданин на Пазарджик, в тесен контакт с неговите съселяни от Михалково влиза чешкият професор Вацлав Добруски. Той установява техния чист български език, както и тяхната непомътена памет за християнското им минало. "Показаха ми помаците – пише той – "кавурско гробище" и мястото, където се намирала някога черква; по гробищата видях изпочупени кръстове, но напразно търсих кръст с надпис да узная до кога там са погребвали българи християни" [53].

Повлияни от силпата антибългарска, а после и антируска политика, михалковци вземат участие в потушаването на Априлското въстание в района, участват в башибозушката опозиция срещу руските войски из долината на р. Въча, подкрепят отрядите на Сенклер, участват в известната Тъмръшка република, за да напуснат уплашени от някакво бъдещо "отмъщение" родната си планина по време на Балканската война.

При Ан. Примовски има една интересна бележка за съдбата на михалковци след тази дата: "Няколко семейства – пише той – се изселили в с. Паспалево, Малкотърновско, но след

двегодишен престой отново се върнали в Михалково." [54] Примоаски е използвал безкритично едно съобщение на В. Маринов [55], в резултат на което е създал невярна представа както за броя на мигриралите михалковци, така и за тяхната по-нататъшна съдба. По описаиието му се разбира, че те до днес живеят в Михалково. Това объркване ме принуди да извърша подробно проучване на "паспалевската" история от живота на михалковци. Впрочем, ето и резултатите:

Подведени от антибългарската пропаганда на Османската държава, михалковци почти повсеместно напускат родното си село в Родопите през 1913 г. Остават само няколко семейства, именно: Онбашиеви се заселват във Фотиново [56], а друг род с неизвестно засега име (Мерджанови!?) в Мадан и в Рудозем [57]. Емигрантският път на михалковци ги отвежда в с. Паспалево, Малкотърновско, което е било напълно обезлюдено по време на Преображенското въстание в Странджа. Неговите жители преминават тогавашната граница и се разпръскват из България. След установяване на сегашната граница с Турция Паспалево остава на турска територия. До това село впрочем е и лобното място на известния български войвода Георги Кондолов, организатор на въстанието в паспалевския район.

Михалковци се настаняват в празните къщи на паспалевци, даже някои от тях вземат родовите имена на предшествениците си: така михалковец, настанил се в къщата на известния преображенец Иван Тамахкяров [58], започва да се нарича Тамахкера.

Кмет на михалковци в Паспалево става Ахмед Русев. Всички паспалевски михалковци, несвикнали с ниската Странджа, заболяват от носталгия. Влизат във връзка с български граничен офицер, който урежда с българското правителство тяхната реемиграция. Една нощ паспалевските михалковци вседомовно, с животни и покъщнина, преминават границата под охраната на български граничен отряд. Правителството им оказва съдействие чрез специално указан пастирски път (коюн йоглу – път на пасящите овце), по който през Бургас се завръщат в Михалково (по разказ на Сюлейман Даутов, приятел на бащата на Петър Драганов, мой информатор). Тук обаче ги очаква сериозно разочарование. Техните сродници, напуснали Михалково по време на помохамеданчванията преди 250 г., са се завърнали и заели опразнените им домове. Правителството се опитва да урегулира отношенията между историческите роднини, като християиите са задължени да приемат в къщите си мюсюлмани. Друга част от староседелците се установяват в къшлите около селото.

Запомнилите ги днешни михалковци разказват само добри спомени за паспалевци. Недостойни внушения обаче настройвали пришълците християни срещу староседелците. Наклеветили полуграмотния мюсюлмански духовник, че организира уплашените помаци срещу християните. Ходжата забягнал от селото и се заскитал по кошарите в м. Кръства. Започнали да закачат момите и кадъните, да бият беззащитните. Ето какво ми разказа 86-годишният бивш кмет на с. Михалково Никола Драганов. "Беше 1918 г. По едно време казаха, че ще дойдат михалковските турци (разбирай помаци – бел. Т.Б.). Имаше нареждаие от правителството да ги приемем. Едни дойдоха от оряховския път и всеки си отиде по къщата. Ние ги биехме. Те пък бяха с кураж, защото имаха народен предста~ител от Настан. Началник на Девинска околия беше Георги Шонков от Чокманово. Нареди да се погодим. Принудиха ни да приемем помаците и се смесихме. Живяхме

заедно три години. Бяха много добри хора. Ние ги мразим, а те нас беки ни обичаха. Вземахме после пак да се гоним. Абдула Аджиев беше истински човек, мохамеданин. Дойде от Турция. Къщата му беше на мястото на днешните Бояджиеви. Абдула имаше дъщеря вдовица. Тук пък имаше един Дели Иван, който искаше да тормози помаците, за да се махнат. Отиде този Иван при Абдулата – кротък, интелигентен човек: "Дошъл съм – рече – да искам твоето момиче за невеста, кума..." Тоя човек се уплаши и отиде в Турция." [60]

Такава невероятна била нашата "българска" политика в онези години спрямо собствения ни народ! По този повод известният родоповед Стою Н. Шишков пише. "Изселването на българомохамеданите у нас се търпи и дори косвено се подпомага и от нашето в случая късогледство, безразличие, невежество и др. недъзи, които достигат до престъпност спрямо култура, държавни интереси и против народностен обществен дълг и достойнство" [61].

През 30-те години староселците михалковци окончателно напускат родното си място и се връщат отново в Паспалево (1928 г.), където и днес говорят своя "помашки" език и стоят незабелязани от българската лингвистична география [62]. Такава нерадостна е съдбата на Османовите съселяни!

За тях успях да събера още няколко важни сведения. В Паспалево се завръща част от от потомството на паспалевския кмет Ахмед Русев – именно семействата на синовете му Адем Русев и Юсуф Юркин, друга част се установява в съседното Лясково. Техни потомци са днешните лясковски Русеви. Емигрантския път поема и една от най-важните за михалковската история помашки фамилии – Башеви, живели съвместно с християните Куманови. Интересна е съдбата на братята Асан, Ахмед и Муте Башеви. Асан се връща в България с прозвището Странджата. Муте Башев е един от първите мюсюлмани българи, които изоставят чуждите си мюсюлмански имена. Оженва се за перущинчанка и сменя името си на Димитър Башев. Той е и първият пропагандатор на комунистическите идеи в Михалково. Братята му се завръщат в Паспалево, а неговият път на муртада, непроучен досега, навярно завършва в Перущица (!?) [63].

Днешните Балабанови са се настанили в къщата на Караминкови. Този голям помашки род е предал и името си на квартала, известен до днес като Караминковата махала. Караминкови се изселват в Тополово, Асеновградско. Гугльови днес живеят в имотите на Осман кехая, който се завръща в Паспалево. Повечето от помаците на Караминковата махала, като Рамадан Бобкашнок, Зюмбилеви, Тюхлиеви, Мютевелиеви, Даутеви, също се завръщат в Паспалево [64].

От съвместния живот със староселците са запомнени техните празници, запазили езическата и християнската ритуалност, красивите им родопски песни, великолепните им кавалджийски мелодии. "Зюмбюлеви – разказа ми Христо Ст. Балабанов – имаха една дъщеря Атидже. Много добра беше. Слагаше ме на врата си, тичаше с мен, радваше ми се и ми пееше".

Когато окончателно се разпръсква населението на неговото родно място, Осман Ефенди е вече от 18 години покойник.

Бележки

17. П. Петров, Етапи на възродителния процес в България. – За по-нататъшното издигане на социалист. национално съзнание на българския народ. С., 1986.

18. Вж. Хр. Вакарелски, За българите мохамедани. - Слав. вести V, 1940, бр. 50.

19. Вж. бел. 4, с.175.

20. Пак там.

21. Ръкопис в музея на гр. Пещера.

22. Вж. повече при Ив. Попов, бел. 4, с.175 и при Т. Балкански, Краят на една версия, съч. в бел. 16.

23. Вж. бел. 19.

24. Т. Балкански, Потомците на големия български род; вж. бел. 16.

25. ЦДИА, ф.471, оп 1, а.е. 187.

26. Ан. Примовски. Бит и култура на родопските българи. – СбНУН, IV. С., 1973, с.142-143.

27. П. Петров, Съдбоносни векове за българската народност. С., 1975, с. 208.

28. Енцикл. България.С., 1984, т.4, с.304.

29. П. Петров, Български летописни сведения за помохамеданчванията в Чепино. – Родопски Сборник, т.1. С., 1965, с.31.

30. Вж. Ан. Вълчев, Тъмраш. С., 1973, с 31 и сл.

31. По Ст. Н. Шишков, Българомохамеданите. Помаци. Пловив, 1936, с.33.

32. Ан. Явашев, Разград. Неговото археологическо и историческо минало. С., 1930.

33. Й. Иванов, Българите в Македония. С., 1915, с. LVIII.

34. Ив. Кепов, Въстанието в Перущица. Пловдив, 1930, с 10.

35. Ан. Примовски, пос. съч., вж; бел. 26, с 163.

36. П. Делирадев. Принос към историческата География на Тракия, т.II. С., 1953, с 145.

37. Информатор Методи Джингов 80 г., от Лясково (1987).

38. Звездичката пред името означава, че то е възстановено с научни средства.

39. Имената съм събирал лично през 1986-1987 г.; вж. и И. Попов, За да бъде написана историята на едно село. – Родопи, 1977, кн.1, с.39.

40. П. Делирадев, пос. съч.; вж. бел. 36.

41. За него вж. повече при Ст. Илчев, Речник на личните и фамилните имена у българите. С., 1969, с. 72-73.

42. Вж. повече при Д. Михайлова, Местните имена в Берковско. С., 1986, с.61.

43. По термин на чешкия изследовател на Михалково Вацлав Добруски, вж. България през погледа на чешки пътешественици. С., 1984, с.85.

44. Вж. Френски пътеписи за Балканите. XIX в. С., 1981, с.329.

45. Документи за българската история, т. II, ч. , С., 1940, с 104.

46. Пак там, с.88.

47. Ат. Примовски, пос. съч., вж. бел. 26.

48. Пак там.

49. Пак там.

50. Пак там, с 142.

51. К Фотинов, Общое землеописание. Смирна1843, вж. т.14. Т. Пазарджик.

52. Ст. Захариев, Геотрафско-историко-статистическо описание на Татар Пазарджишката кааза. Виена, 1870, с.20.

53. В. Добруски. Няколко сведения за потурчването на родопските българи. – Пер. сп., кн. XIX-XXIV, с.337.

54. Ан. Примовски, пос. съч., вж. бел. 26, с.143.

55. В. Маринов, Население и бит на Средните Родопи. – Комплексна родопска експедиция през 1953 г. С., 1955, с.22.

56. По информация на фотиновските Онбашиеви (1975-1986 г.).

57. Информатор Рада Вълкова Ганева, 60 г., с. Михалково (1988).

58. Илинденско-Преображенското въстание. 1903-1968. С., 1968, с.436.

59. Информатор Ирина Мерджанова-Драганова, с. Михалково, 1988 г.

60. Информатор Димитър Стефанов Меджанов, 67 г., Михалково.

61. Ст. К. Шишков, пос. съч., вж. бел. 31, с.73.

62. Вж. в Общеславянский лингвистический атлас. Вступительный выпуск. М., 1978 – българските говорни пунктове на днешната турска територия.

63. Информатор Никола Петров Драганов, 86 г., Михалково (1988).

64. Информатор Христо Стефанов Балабанов, род 1921 г., с. Михалково.

Михалковските роднини на Осман Ефенди

Въпросът за михалковските роднини на Осман Ефенди е от изключителна важност за установяване на неговото българско родословие. Разпръсването на староселците михалковци по света, стремежът на част от Османовите потомци да се турчеят, както и многото изминало време от помашкия живот на Михалково, създадоха големи трудности на изследването.

В търсенето тръгнах по няколко пътя.

1. От съобщението за пълното име на Осман Ефенди при Иван Попов, именно Осман Нури Ахмед [65]. Част от това име се потвърждава и от една молба до Народното събрание, където молителят се е подписал като "Осман Нури ефенди от град Пещера" [66]. Като се има предвид, че българските мюсюлмани не усвояват известните сред османците двойни лични имена, съвсем естествено е да се приеме, че името Осман Нури Хаджи Ахмед всъщност е пълното лично, бащино и дядово име на героя. Това показва и името на Османовия син – Мехмед Османов Нуриев. Така по езиково-сравнителния път не беше трудно да се установи, че Осман Ефенди* (* Ефенди в Осман Ефенди се изписва с главна буква като почтително име.) принадлежи към единствената михалковска хаджийска фамилия с няколко разклонения: Мютевелиеви, Аджиеви и Хаджи Асанови. Информаторите потвърдиха тяхната родова единност сред малката помашка общност на староселците. За тези най-близки роднини на Осман Ефенди успях да открия следните сведения:

1.1. През 1883 г. чешкият професор Вацдав Добруски заварва в близкото село Тъмраш 70-годишния хаджи Хасан от Михалково, който изпраща синовете си на традиционното за хората от рода хаджийство в Мека. "Беше особено шеговит – пише Добруски за стареца, – особено когато го питаха за някои песни: Ами какво още имате след празниците? – "Имаме и нямаме, който не иска да работи, все има байрям" – отвърна ми шеговито старецът.

Покани ме на "гости" в Михалково и при второто си пътуване наистина го посетих. Зарадва ми се и приятелски ме нагости. Гостоприемството се е съхранило напълно непокътнато у българомохамеданите. Някои мислеха, че сме дошли да купуваме дърва от техните гори, други ни подозираха, че търсим съкровища – особено компасът и картата събудиха това подозрение. Хаджи Асан много се учуди, когато по картата му назовах някои малки селца и върхове. "Ами като не пише за имане, нищо не струва тая карта – реши той накрая" [67].

Този хаджи Асан е най-вероятно действителният брат на Осман Ефенди, който през 1893 г. също е 70-80-годишен [68]. По правото на своеобразния български майорат хаджи Хасан остава на бащиния имот, докато по-малкият брат, в случая Осман, е обезнаследен чрез предназначеното му духовно поприще. Хаджи Хасан разгръща икономическите сили на фамилията, в резултат на което Хаджихасановото потомство станало основен износител на михалковската манифактура и главен работодател на тъкачите от съседните села [69]. Хаджихасановските – така са известни потомците на този българин в Михалково, поели народностния път на емиграцията към Странджа планина (Паспалево).

През 1918 г. се завръщат в родното си село. В къщата си се установява и синът на Хасан – Абдула Хаджиев, чиято трагедия, причинена от Дели Иван, беше описана по-напред. Абдула Хаджиев набързо жени дъщеря си в Селча. Така тази жена става баба на дневните селчански Порязовци, т.е. бабата на днешния директор на училището в Селча – Младен Порязов - е действителна племенница на Осман Ефенди, а самият Младен Порязов и неговите потомци са от кръвта на Хаджиасановци [70]. Чрез потомката Фани Порязова хаджиасановската кръв се пренася у потомците на селчанина Митко Оджаков, с друго име Гайдаджиев. Чрез тяхната дъщеря Искра кръвта на михалковските Хаджиасановци преминава във фотиновския род Ласковлиеви [71]. Останалите потомци на Абдула Хаджиев живеят до днес в Паспалево (!?).

2. Иван Попов проучил, че бащата на Осман Ефенди бил "мютевелия, нещо като управител на помаците" [72] – факт, преповторен от П. Велеб. Езиковата родовопрозвищна практика на българите показва, че такава важна длъжност задължително остава и като допълнително име в рода. Така например потомците на Осман Ефенди се наричат и Мюфтиеви, в резултат на съприемане на неговата ддъжност – главен мюфтия на България. Това обстоятелство ми разреши да търся сред паспалевци семейство с име Мютевелиеви. Разбира се, не бях изненадан, когато разбрах, че Хаджиевите са имали и допълнително име Мютевелиеви [73]. Това правеше откритието за идентичността на Хаджиасанови, Хаджиеви, Мютебелиеви като семейство на Осман Ефенди напълно реално.

Един Мютебелиев се е наричал Осман кехая. Днес на мястото на неговата къща живеят михалковските Гуглеви. По свидетелство на Христо Ст. Балабанов чичовата дъщеря на Осман Ефенди на име Емине се омъжва за Исмаил Гюндюзов в Лясково. Или днешни потомци на Османовия род в Лясково са децата на Шабан и Сали Гюндюзови, известни с новото родово име Кацарите.

Костите на представителите на Османовото семейство все оше лежат в едно от михалковските гробища, намиращо се в западния край на селото, известно с името Помашкото гробе.

3. По свидетелство на Хасан Бистрия Дулски, внук на Осман Ефенди, неговият дядо имал в Михалково и роднини християни, именно Мерджановци, Балабановци, Михаловци – факт, осветлен и при П. Велев.

Дълго търсих възможната роднинска връзка между героя на Пещера и тези жители на Михалково. Затруднен бях и от факта, че християните в Михалково са вторично населени след емиграцията на староселците през 1913 г. Наложи се да проучвам родовете поотделно.

3.1. Мерджановците, упоменати като роднини и от П. Велев, са голям михалковски род с произход от Върбово, Девинско. Друга част от върбовските Мерджановци днес живеят във Фотиново, Пещерско. Михалковските Мерджановци са се установили на постоянно местожителство през 1919 г. Настанили са се в домовете на Сюлейман Даутев, съвместно с когото живеели в мир и "нагодия". Днешните михалковски Мерджановци не знаят нищо за съобщението на Ив. Попов и П. Велев относно роднинската им връзка с Осман Ефенди [74]. Знаят обаче друго – че основателят на техния род Мерджан кехая дошел във Върбово по време на потурчванията от някакво село, което

може би е Михалково или Мадан (!?) [75], изобщо – от широколъшкия Карлък. За този Меружан кехая Илия Зоински пише, че се нар~чал Стойко Мерджанов и че бил основател на с. Върбово [76]. Ан. Примовски пък извежда родословието на тези Мерджановци от с. Мерзян [77].

Така – каква е точно роднинската връака между Осман Ефенди и Мерджанобци – не успях да установя. Остава да оовярваме на свидетелството на Хасан Вистрия Дулски и да изградим хипотезата за вероятно запомненото роднинство между две от най-известните фамилии в Девинско – именно на мохамедаиите Мютевелиеви и християните Мерджанови.

3.2. Михалковските Балабановци са преселници от Орехово. Заселват се, както се посочи, в имотите на Осман кехая от Мютевелиевия корен. Тяхното родово име не е изконно оряховско. В Михалково пристигат с името Кацарови. Мютевелиеви ги прекоросват Балабановци защото били едри хора, срв. михалковската дума балабан 'едър, голям'. Информаторите също не знаят нищо за връзката си с Осман Ефенди [78]. Остава да се предположи, че Ив. Попов е записал неточно информацията за Балабанови вместо като за съжители на Мютевелиеви – като за техни роднини.

3.3. По свидетелство на Хасан Бистрия Дулски християнски роднини на Осман Ефенди от Михалково са били и Михайловци. Дори нещо повече. "Един негов роднина – пише Ив. Попов, – дядо Христо Михайлов, бил жив до 1941 г." [79]. За тези Михайловци се знае, че са едни от първите християни, жители на Михалково след 1913 г. Къщите им били при Медресето. Впоследствие се оттеглили към Широка лъка, откъдето дошли [80]. Така и не успях да открия потомците на дядо Христо Михайлов, за да разбера историческата родова връзка на тези хора с рода на Осман Ефенди. Името Михалковци обаче неслучайно е подсказано от Хасан Бистрия Дулски. То е същото родово име, легнало в селищното име Михалково чрез умалителната основа Михалко. В случая остава да се изгради хипотезата: някогашните Михалковци са се разделили на две по верски причини: едните останали в селцето като мюсюлмани, другите се оттеглили в съседното Широка лъка като християни. След Балканската война християните Михаловци-Михалковци се завърнали в родните си места със спомена за старото родово единство.

4. Старото селищно име Михалково записано в източниците и като Михалкова, носи в себе си информация за малко селище, основано на родов принцип, около пастирска колиба. Колибарството, както бе посочено по-напред, се потвърди и от Ами Буе. Първоначалното име с голяма степен на сигурност може да се възстанови като *Михалкова кошара, къшла. Топонимът свидетелства за поселение, основано около овчарско зимовище (къшла, кошара), първоначално от представителите на едно семейство, род – именно на някой исторически *Михалко. Такива впрочем са и всички околни селиша, възникнали около стари пастирски къшли. Изследователската практика показва, че колибарските селища трудно се разрастват. Първата демографска статистика за Михалково е от 1926 г., т.е. от времето, когато християни и мюсюлмани живеят съвместно. Общият им брой е 232 души [81]. Това означава, че мюсюлманската общност с изброените по-горе семейства не е брояла повече от половината упоменато население, т.е около 120 души. Проучвателската ми практика в родовите хроники на селищата Нова махала, Фотиново (Пещерско), Боримечково и Сарая (Пазарджишко) – поселения с далеч повече жители, показва

пълно кръстосване на родовете чрез бракове. В конкретния случай за Михалково са валидни две истини:

4.1. Всички или почти всички староседелски мюсюлмански родове произхождат от един първоосновател в християнската битност – *Михалко. Това означава, че всички са изначални роднини.

4.2. Впоследствие през вековете всички роднини след раздалечаване по степен започнали да се кръстосват. Тези логически изводи разрешават като роднини на Осман Ефендида се приемат:

а) днешните паспалевци с михалковско потекло в Турция;

б) изселниците Караминкови в Тополово, Русеви в Лясково, Оджакови във Фотиново;

в) интересна родова връзка свързва Маданковския корен във Върбово, Фотиново и Михалково със стари изселници от Михалково в Мадан и Рудозем. Дълго време християни и мюсюлмани поддържали роднински връзки чрез делбата на плодовете от старите наследствени круши, останали отпреди помохамеданчването в имотите на братята мюсюлмани [82].

За съжаление, не успях да науча имената на мюсюлманските роднини, безспорно също така от Михалковското кърдо. Независимо от това обаче се установява старото родство на историческите Михалковци с върбовските Маданковци, които вероятно са с произход също така от Михалково през "разделното време".

През периода 1878-1884 г. Осман Ефенди е един от най-влиятелните жители на Пазарджик. Съвсем естествено е край него в този град да приииждат и роднините му. В един протокол от заседание на Татарпазарджишката градска община с дата 14 май 1884 г. се съобщава, че сред членовете (субаши) на мюсюлманското общество в града е избран и някой Ахмед Мютевелиев [83]. Предполагам, че в случая става въпрос за действителен михалковски роднина на Осман Ефенди, защото това име не се среща в по-раншната мюсюлманска антропонимия (система от собствени имена) на Пазарджик; следите на този Мютевелиев се губят.

В заключение е необходимо да се каже Осман Ефенди, като всички българи мюсюлмани, притежава. християнски предци, мюсюлмански и християнски сродници.

Бащата

Единственото съобщение за него е при Ив. Попов, който по сведение на Османовия внук Хасан Бистрия Дулски съобщава: "Бащата на Османа бил мютевелия – нещо като управител на помаците" [84]. Неговото име – Нури хаджи Ахмед – беше възстановено чрез декомпозиция от името Осман Нури хаджи Ахмед, написано неточно от Ив. Попов със запетая като Осман Нури, Хаджи Ахмед [85]. Самото име на бащата с почетното хаджи в състава свидетелства за неговото високо положение в социалната йерархия на мюсюлманите българи. Мюсюлманите хаджии са

били едни от местните първенци, потомци преди всичко на някогашните българи аристократи. От името се вижда, че хаджия е бил дядото на Осман, именно хаджи Ахмед. Както беше посочено по-напред, хаджия е бил и братът на Осман Ефенди – хаджи Хасан. Съвсем естествено е празното място във веригата на семейството да се попълни с хаджийството на Нури хаджи Ахмедов. Хаджийството се е присъждало в резултат на извършено поклонение на светите места на мохамеданите Мека или Медина в Арабския полуостров. Трябва да се съжалява, че изследователите на българското хаджийство Светла Гюрова и Надя Данова са изключили от своето изследване пътя на българите хаджии мюсюлмани към Мека [86].

Запомненото обществено положение на хаджи Нури хаджи Ахмед е било "мютевелия, нещо като управител на помаците". В тази формула са смесени всъщност два елемента от общественото положение на михалковския аристократ, а именно:

1. Неговото мютевелийство, което изобщо не включва управление над района.

2. Управленските функции на хаджи Нури над михалковския помашки район или изобщо над Рупчоския помаклък по р. Въча.

За мютевелии в българските земи съобщават такива важни източници като Евлия Челеби и Йоаким Груев. Евлия Челеби на едно място споменава за "агата на летовището" Голяма Рила, който "събира таксата за овцете, след което я внася на мютевелията, който пък от своя страна дава определените заплати за изхранваните от вакъфа хора" [87]. Известният тюрколот проф. Страшимир Димитров обяснява този непопулярен сред българите термин от мюсюлманското право така: "мютевелия – лице, определено по завещание и утвърдено със султански берат да се грижи за даден вакъфски имот, да прибира доходите от него и да ги използва според предначертанието на завещателя. Обикновено завещателят оставял за мютевелия някой от синовете си или други близки родственици, като оставял и част от доходите за тяхната издръжка. По такъв начин вакъфската система се превръщала в средство за осигуряване постоянни доходи за потомството на дарителя" [88]. Повече сведения за някогашното мютевелийство има при Гълъб Гълъбов, който посочва, че:

1) "учредителят съшо може да стане мютевелия;

2) че когато мютевелийството е предадено на потомството на учредителя на вакъфа, потомъкът се нарича ершед;

3) че мютевелията, който е управител на имота, е самовластен в стопанството на вакъфа;

4) че неговото възнаграждение за управлението на вакъфа се нарича вазифе;

5) че е подчинен на висши надзорници на султана, наричани назъри;

6) че в интересуващия това изследване период, именно през 1826 г., било създадено министерство на вакъфите (евкаф назарети), но че имало вакъфи, управлявани свободно от мютевелиите без надзора на това министерство [89].

По тези сведения могат да се направят следните изводи както за бащата на Осман Ефенди хаджи Нури така и за неговото семейство, засега представено само от името на дядо му хаджи Ахмед, а именно:

1. Бащата хаджи Нури не е бил учредител на имота. Мютевелийството му било наследствено, т.е. той е бил ершад. Основание за това твърдение разрешава присъствието на хаджийството в името на неговия баща; възможно е хаджия да е бил й бащата на този баща, т.е. прадядото на Осман Ефенди. Хаджиите са били основните учредители на крупни вакъфи, чрез които, както се посочи, са осигурявали и потомството си.

По същество вакъфът е "имот, посветен за вечни времена за благотворителни и благоугодни цели" [90]. Безспорно, вакъфираните имоти на семейството са били околните на Михалково пасища (планини) и гори.

2. Учредителите на вакъфите са били преди всичко представители на местната помюсюлманчена българска аристокрация, която чрез тази форма на наследие е осигурявала родовото си съществуване. Следователно, бащата на Осман Ефенди, именно хаджи Нури, е бил син на един от най-видните михалковци – хаджи Ахмед, и същевременно представител на местната селска аристокрация, вакъфирала своите имоти за приходи на потомството.

Що се отнася до второто сведение в съобщението на Ив. Попов, П. Василев и Хасан Дулски, че бащата като мютевелия е бил "нещо като управител на помаците", то вероятно е грешка – вместо точното "управител на вакъф, вакъфите". Възможно е обаче хаджи Нури действително да е бил и някакъв местен старейшина, управител на някакво помашко събрание. Историята на с. Михалково сочи, че то дори е ставало административен център на "непредадените към българската държава помашки села по Въча" [91], което от своя страна говори за силната власт над района на неговите първенци, за които вече се доказа, че са наследници на старинна българска селска аристократична фамилия, която по същество е и фамилията на пещерския герой Осман Ефенди.

Майката

За нея нищо не се знае. Трябва само да се предполага, че е родопчанка – ако не историческа михалковка, то поне дъщеря на известен аристократичен род от съседните селища. Засега с голяма степен на достоверност може да се възстанови името на тази жена, подарила чрез тайнството на раждането едно от най-светлите имена на отечеството си и на българското помачество.

Българите мюсюлмани не приемат многочленните мохамедански имена по Корана, османските традиции при именуването. Чуждите имена по Корана те подвеждат по силата на българската традиция на "кръстното име", при която първородните деца задължително наследяват името на дядото и бабата. На основата на тази запазена до днес помашка традиция по името на първородната дъщеря на Осман Ефенди – Месюде, според други – Месруре, може да се

възстанови и името на неговата майка. И така, най-вероятно е майката да се е наричала Месюде или Месруре.

Бележки

65. Ив. Попов, пос. съч., вж. бел. 4, с.175.

66. Дневник на VII Обикновено Народно събрание, 1893, с. 105.

67. Вж. бел. 43, с. 84.

68. Вж. бел. 66.

69. Ан. Примовски, пос. съч., вж. бел. 26, с.142-143.

70. Информатор Никола Петров Драганов, 86 г., с. Михалково. При едно посещение в Селча се запознах с учителя Порязов и с неговото семейство, на което обясних историческата връзка.

71. Резултати ог собствени теренни проучвания.

72. Вж. бел.4, с.175, под линия.

73. Информатор Христо Стефанов Балабанов, Михалково.

74. Ив. Попов, вж. бел. 4, с 175, под линия.

75. Информатори Тодор Николов Мерджанов, 66 г., и Димитър Стефанов Мерджанов, 67 г., Михалково (1988 г.).

76. Ив. Зоински, . С., 1986, с.14-15.

77. Ан. Приморски, пос. съч., вж. бел. 26, с.307.

78. Информатор Христо Стефанов Балабанов, 67 г., Михалково.

79. Вж. бел. 4, с.175, под линия.

80. Информатор Христо Стефанов Балабанов, 67 г., Михалково.

81. Списък на населените места..., С., 1960, с.2-10.

82. Информатори Рада Вълкова Ганева-Маданска, Михалково; Никола Петров Драганов, Михалково.

83. ОДА - Пазарджик, ф.13 К, оп.1, а.е.1, л.19.

84. Вж. бел.4, с 175.

85. Пак там.

86. С. Гюрова, Н. Данова, Книга за българските хаджии. С., 1985.

87. Евлия Челеби, Пътеписи 1972, с.33.

88. Пак там, с.310. Терминът мютевелия със съвсем кратко обяснение 'настоятел на мюсюлманските вакъфски имоти' е представен и от Бора Бозова в Речник на исляма. Вж. Атеист. трибуна, 1987, кн.2, с.80.

89. Г Д. Гълъбов, Мюсюлманско право с кратък обзор върху историята и догмите на исляма. С., 1924, с.91-110.

90. Пак там, с.88.

91. Ан. Вълчев, Тъмраш. С., 1973, с.227.

Рождената дата

Според сведенията, които Д. Калинов взема от пещерците Юсеин Кърджалиев и Димитър Гривов, Осман Ефенди е роден през 1842 г. [92]. Според други сведения, събирани от същия изследовател и от Спартак Кънев – уредник на пещерския музей, рождената дата е 1840 г. [93]

За изясняване на въпроса за рождената дата на родопския герой тръгнах по друг път.

1. Докладчикът в Народното събрание, който представя през 1893 г. молбата на Осман Нури ефенди за поборническа пенсия, съобщава, че той в момента е човек 70-80-годишен [94]. Друг народен представител твърди, че е 80-годишен. Такова определение обикновено се дава за човек, надхвърлил 70-те години, но все още недостигнал 80-те. Следователно, всяка възраст от 70 до 80 г. е подходяща за пещерския първенец.

В същия документ е посочен и неговият трудов стаж – общо 33 години.

Ако условно се приеме, че през 1893 г. Осман е бил 70-годишен, то възможно най-ранната му рождена дата е 1823 г. Тази дата има най-сериозни основания за истинност, което се вижда и от представените по-долу факти.

2. Докладчикът на молбата в Народното събрание е посочил, че Осман Ефенди има общо 33 години трудов стаж като духовник, завършил висшето си образование на около 30-годишна възраст. Следователно, ако Осман Ефенди е имал десетина години стаж като имам, то неговият трудов стаж е изпълнен с 40 – 43 години работа. Съгласно този аргумент през 1893 г. Осман Ефенди е пак на 70-73-годишна възраст.

3. Неговият син Мехмед по свидетелството на Д. Калинов [95] умира на 1.I.1931 г. Не знаем обаче възрастта, на която умира Мехмед, за да възстановим възможния период на Османефендиевата младост. Притежавам обаче друга дата. Неговият първороден син загива твърде млад – около 25-годишен – като офицер в османската армия по време на Руско-турската война. По тази възраст на първородния син може да се направи следният извод: по време на неговата смърт, вероятно носил по старата кръстна традиция името Нури, бащата ще да е бил на около 55 години – факт, който посочва достоверността на рождената дата около 1823 г.

4. Втора по рождение е била дъщерята Месюде, чиято рождена дата (1858 г.) знаем; известна ни е и датата на смъртта й – 1928 г. [96] По този начин се възстановява годината, през която Осман Ефенди е станал баща на второто си дете.

5. Неговата внучка – баба Християна Теофилова – е жива и до днес. Родена е през 1905 г. Запомнила е дядо си в детските си години. Предполага, че е била 6 – 7-годишна, когато той починал, според нея – на около 90 години. Ако се приеме, че смъртта на стареца е настъпила около 1911-1912 г., на 90-годишна възраст, излиза, че Осман Ефенди действително е роден около 1823 г.

6. На 30.XII.1877 г. известният политически деец Данаил Юруков се среща в Пещера с Осман Ефенди. Определя го като възрастен човек ("стар турчин") [97]. Като се има предвид, че в онова време за възрастен е смятан човек над 50 години, то определено може да се каже, че за Д. Юруков възрастният мюсюлманин с почетна брада е изглеждал вече старец.

В Историята на град Враца (С., 1976, с.160) се съобщава за временен кадия в този град за периода 1947-1850 г. с име Осман Нури ефенди, който по-късно бил сменен от Мехмед Нури. Засега не може да се изясни дали става въпрос за михалковеца, още нестанал пещерец, Осман Нури ефенди, но сякаш в Пещера той пристига, след като е работил на други места като държавен чиновник (!?). Това обстоятелство още веднъж потвърждава верността на датата 1823 г.

И така, през 1823 г. в сърцето на Родопите от родители българи се ражда героят на град Пещера, бъдещият строител на свободна България Осман Ефенди [98], големият помак на българите!

Под чуждо лично име

По силата на жестоката историческа действителност малкият син на михалковските първенци Нури и *Месюде (Месруре) е трябвало да вземе официалното име Осман, насила наложено на помохамеданчените родопчани преди повече от 150 години. Османската именна интервенция спрямо българите е целяла чрез личните имена и в случая чрез разпространението на името Осман (на основателя на османския народ) да създаде невярната представа за историческа принаддежност на българите към османската народност. Практиката на българите мюсюлмани обаче веднага изработи противоасимилационен метод чрез цялостното побългаряване на насила наложените имена. Побългаряването се извършва чрез декомпозиция и умаляване на чуждите имена до познати им български личноименни форми. Така Ахмед и Мехмед бяха българизирани до Мето – Метко, битувало в българската именна традиция като вариант на историческото Методи; от Рамадан се произведоха две български имеиа Рамо, Рамчо и Дано, Данчо; от Асан – Асьо, по модела Асьо от Асен; от Осман – Мано и Манчо, описано във всички изследвания на българската помашка антропонимия [99].

Живата през периода 1918 – 1928 г. традиция на умаляването сред михалковските помаци беше потвърдена от всички сегашни жители на селото, които са ги запомнили: Дуло, Дулчо са наричали

един от племенниците на Осман Ефенди, именно Абдула Хаджиев; Метко е било неофициалното име на Ахмед Русев; Санчо – на Асан Башев; Муте, Мутко – на един Махмуд, после Димитър Башев, и др. [100]

Между впрочем името Осман е продължило да се употребява в михалковското семейство на Осман Ефенди. Един негов племенник с официално име Осман кехая [101] в местната реч е бил известен само с името си Мано, Манчо. Този факт дава достатъчно основания да се възстанови детското име на бъдещия Осман Ефенди именно като Манчо – още едно езиково свидетелство за историческата му българщина.

Родовото име

Родовото име, възможно и като родово прозвище, е характерно за българите независимо от верската им битност. Напълно лишено от традиция обаче е при османците.

Съвсем естествено е българинът Осман Ефенди да притежава традиционно българско родово име с родопски колорит. Българското родово име се наследявало обикновено с векове. Родопският му колорит се определя от известната родопска умалителност на мотивиращите имената форми, както и от запазената старобългарска езикова особеност, по която имената са завършвали на -цех, -це, тип Аптосце, Емирце, Кьоравце в значение "Аптовци, Аптови, Емировци, Емирови, Кьоровци, Кьорови" и пр. [102]. Всички тези имена пазят старобългарския родителен падеж на местоименното склонение. Първата следа от тази особеност открих в Михалково през 1988 г. [103]. Същата особеност имаха и останалите михалковски помашки родови имена като Хаджиасановци, Башевци, Зюмбюлевци и пр.

И така първото ни известно родово име на Осман Ефенди е Хаджиевци, в речта реализирано чрез формата "Осман, Манчо на Аджиевци". Родовото име Хаджцевци е със сравнително кратка история. Свързано е с поклонничеството на Османовите родители и прародители до светите за мюсюлманите места в Арабския полуостров – Мека и Медина. А това е било възможно едва след тяхното помохамеданчване, датирано през 1666 г. С това хаджийство е било свързано и другото име, с което са били известни част от Хаджиевци. Прародителите на Осман са осигурявали потомството си чрез вакъфиране и описаното по-горе мютевелийство, в резултат на което в обращение е влязло и допълнителното родово име Мютевелийските.

За читателите, а и за българската история, безспорно е необходимо историческото име на Османовия род от времето преди помохамеданчването. Родовата история след 1666 г. подпомага възстановяването на историческото родово име на михалковските първенци Аджиееци-Мютевлийски. Установи се, че:

1. Те са представители на местната селска ариотокрация.

2. Селото е от колибарски тип, следователно всички или повечето негови родове първоначално, преди разделянето на дъщерните фамилии, са принадлежали към един прарод.

В резултат на тези изводи и като се имат предвид множеството аналогии в селищния родопски именник, създаден по личното име на първооснователя Михалко (срв. напр. имената Бостина от Босота, старото Барутина, Порута и под.), съвсем естествено е да се предположи с голяма степен на достоверност, че родовото име на всички михалковци до помохамеданчването е Михалковце, т.е. еднакво с тяхното жителско име. В това име личи старият произход на българите, които са запазили старобългарската граматическа падежност (-це, -цех), родопската принаддежност на родооснователя, който имал лично умалено име Михалко [104], типично за родопчани. А извън всяко съмнение е кръвната връзка на аристократите Аджиевци-Мютевелиевци с историческите Михалковци. Това ми даде основание още в миналото да възстановя родовото име като Осман Ефенди *Михалков [105], чиято правдоподобност се подкрепя от езиково-историческата фактология.

Вероятно за описанието не е без значение да се посочи, че родовото име на Осман Ефенди днес е известно и извън нашата страна с популярността на прочутата естествено газирана "михалковска вода".

Бележки

92. Вж. бележка 21.

93. Пак там.

94. Вж. бел. 2, с. 105-107.

95. Вж. бел.21.

96. Пак там.

97. Д. Юруков, Спомени из политическия живот на България. С. (без дата), с. 45.

98. Легендата, създадена от внука Фейми-Филип, че Осман ефенди е роден в Пловдив, оборих в статията "Потомците. Краят на една версия". Вж. бел.16.

99. Вж. напр. при Родопа, българска твърдина. Д., 1961, с.98; Н. Мизов, Тайната на личното име. С., 1975.

100. Информатори Христо Ст. Балабанов, Никола Петров Драганов, Михалково, 1988 г.

101. Пак там.

102. Вж. повече при Г. Христов, Местните имена в Маданско. С., 1964, с.63-64.

103. Информатор Никола Петров Драганов, Михалково, 1988 г.

104. Личното име Михалко е разпространено и сред другите славяни. Так напр един словак с име Ян Михалко е бил след Освобожднието учител в плевенските села.

105. Вж. Т. Балкански, Факти от миналото в полза на българския корен. – Нова светлина, 1986, бр.110.

Етнографското име на Осман Ефенди

Няма българин, който да не принадлежи към някоя от исторически създалите се етнографски групи на българския народ, като шопи, торлаци, мияци, ваяци, помаци, ахряни, горци, хърцои, ерлии, балканджии, капанци и др. Това обстоятелство ме наведе на мисълта да издиря и да опиша етнографското име, с което е бил определян Осман Ефенди, с което са били определяни неговите роднини, съселяни, земляци.

Първото съобщение определя Осман Ефенди като "помак или българин-мохамеданин от Михалково" [106].

Етнографското име помаци е известно и в българския, и в турския език (срв. pomak). Значението му е 'българи мюсюлмани, които говорят единствено български език'. За него е изписана огромна литература [107], но сигурната му етимология до днес не е публикувана. В случая обаче е важно това, че чрез етнографското си име помак Осман Ефенди народностно се приобщава към етнонима българи. Следователно, Осман Ефенди е българин от етнографската група на помаците.

Етнографската група на помаците е създадена исторически след помохамеданчването на част от българския народ. Дългият период на нейното съществуване е станал причина за диференциацията на макроетнографонима помаци на множество микроетнографоними (имена на етнографски подгрупи). На езиковедите и етнографите са известни множество етнографски подгрупи на помаците като горци, горани в областта Гора, сега в Република Македония, торбеши в историческата българска област Македония, с някои преселници в България, аповци в приалбанските краища на българската езикова територия, ахряни в Средните и Източните Родопи, ущери в Неврокопско и др.

По поречието на р. Въча и изобщо по пътя Пловдив – Драма помашката етнографска група е диференцирана на няколко подгрупи, именно торбеши около Драма, планинци и арковци – в Доспатското краище [109], и според К. Иречек – ахряне за жителите на селищата Найплий (Буйново), Грохотно, Карабулак (Борино) [110]. В тази подялба помаците около Михалково нямаха свое конкретно етнографско подиме, или по-скоро то не беше известно, защото самите михалковци чрез двете си миграции доста рано излизат от полезрението на изследователите.

По време на третото ми посещение в Михалково през 1988 г. надълго и нашироко разпитвах най-възрастния човек в селото – дядо Никола Петров Драганов (тогава на 86 г.) - за характера на местните помаци. Без да подозира, дядо Никола съобщи особено важната подробност за етнографската същност на михалковските староселци, срв.: "В техния език на всяка дума казваха кума. Уж две вери бяхме, пък ни наричаха кума. И ние ги наричахме кума – кума Асан, кума Осман".

За мене беше вече напълно ясно, че дядо Никола ми дава сведения за описаните в литературата т. нар. кумахасановци, като подгрупа на помаците. Безспорно, Осман Ефенди е исторически кумахасановец.

Първото съобщение за българите кумхасановци, кумахасановци е във възрожденский печат от 1868 г. В една кореспонденция се съобщава: "Известно е, че в България има потурчени българи, които носят името "помаци"... Такива помаци има в същинска България около Ловеч, Плевен, Троян, в Тракия около Пловдив и навсякъде из Македония. Тези потурчени българи са си променили вярата, но от езика си не са променили нито една черта. Те говорят най-чист български език, пеят най-чисти български народни песни, в които се възпяват подвизите на техните прадеди, свирят с всякакъв вид народни инструменти и най-вече с болгарина с четири телени жици. Освен това те са си запазили и много стари български обичаи и народни поверия. Българите християни ги наричат и кума-хасановци, защото когато ще си дават име на новороденото дете, по-напред викат българин християнин за кръстник той да му даде име, че тогава хората им го именува по мохамеданския обичай. Поради това българският кръстник нарича кумеца си: "Куме Хасане или Османе" [111].

По тази описана особеност се възстановяват още няколко важни моменти от историята на михалковци и от житиеописанието на Осман Ефенди, именно:

– тясната връзка на мохамеданите михалковци с техните непомохамеданчени роднини от Широка лъка, с които са били в неприкрити кумски отношения – кумството с християнин предполага наличието и на трето "кръстно" име, каквото, от типа Янко, Пенко, Катерина, Росица, неведнъж откривах сред помаците в близките селища Селча и Фотиново, като свидетелство за историческото криптохристиянство [112]. Кое е било обаче третото, криптохристиянско име на Осман Ефенди, някогашния Манчо, днес нищо не може да се каже.

Справедливостта изисква да се изясни, че възрожденският писател, съобщил първите сведения за кумахасановците, е допуснал и малка неточност в резултат на объркването, причинено от една езикова омонимия в речта на тези българи. Същото стана и при описанието на дядо Никола от Михалково. Всички те са смятали, че думата кума е във връзка с помашкото криптохристиянство. Истината обаче е по-друга. Етимонът (основата) на помашкото кума, конкретно при михалковските помаци, случайно съвпада с думата кума, кръстница, защото е една отличителна особеност на населението от близкото до Михалково село Селча. Така напр. единствени сред околното население селчани употребяват думата кума в значение 'защото', напр.: "Оти не си учил? – Кума вчера имах друга работа." [113] В резултат на подобна речева особеност са създадени много имена на етнографски групи, като ваяци, ароковци, туканци и под., описани с подробности в литературата [114]. Кумахасановци са били и фотенци, с които потомците на Осман Ефенди се сродяват. Всъщност днес най-младите наоледници на Осман Ефенди – Сергей и София – са последните исторически кумахасановци в демографията на гр. Пещера (вж. за тях по-нататък).

Аристократът

Обикновено е прието да се смята, че османското владичество лишава българския народ от неговата исторически създала се през Средновековието аристокрация. Тази постановка е валидна единствено за християнската част от народа ни, защото българската християнска аристокращия, за да запази правдините и състрянието си, състави всъщност първата вълна от ренегати българи, респ. и групата на първите, които езиково се потурчиха. Документите съобщават за тимариоти (владетели на имения) от XV в. като "Димо помохамеданчения", "Иван помохамеданчения, Ахмед помохамеданчения от с. Куманич и Поливра, Солунско" [115], за "Махмуд, син на Владислав" от Градина, Кукушко, "Хадър, син на Добрица" от Никополско" [116] и др. представители на българската аристокрация.

Много са свидетелствата за аристократизма на Осман Ефенди.

1. Той е потомък на старата фамилия *Михалковци, владяла околните планини, "пасища", явно остатък от старо феодално владение, което след помохамеданчването, за да се запази в рода, е било вакъфирано.

2. Българските аристократи стават мюсюлмански аги хаджии, каквито са прародителите и родителите на Осман Ефенди (*Манчо).

3. Последните сведения за аговската фамилия под името Хаджиасановци са при А. Примовски [117]; с първенеца Хаджи Асан в края на миналия век се среща и чехът Вацлав Добруски [118]. За първенците аги Аджиеви-Мютевелиева свидетелстваха пред мене и запомнилите ги днешни михалковци.

Следователно, Осман Михалков принадлежи към историческата родопска селска аристокрация, която чрез помохамеданчването е запазила своите социални привилегии. Фамилиите на тази аристокрация са били запомнени от околното помохамеданчено население. По подобен повод за помашките села, сред които е и Михалково, историкът на Перущица Иван Кепов пише: "Потурчените села били оставени да се управляват напълно самостоятелно от бившите им старейшини, които вече стават аги и бейове. Те имали пълна съдебна и административна власт. Те събирали данъците. Такъв ага или бег е имало във всяко село" [119].

При характеристиката на българската помашка аристокрация етнографът Васил Кънчов пише: "В Тиквеш има големи земевладелци бейове и аги. Това са старите боляри-земевладелци, които са се потурчили, както и босанските, за да запазят земите си... Много от агите, беювите носят още старите си християнски имена. Езикът на потурчените българи е чист. Те знаят само турски броеж" [120].

За чистия български език на аристокрацията от Михалково пише, както се посочи по-напред, и Вацлав Добруски.

Високото социално положение позволява на Осман Ефенди да получи солидно образование и респ. да заеме положението си на най-уважавания човек в един доста голям район от "Неврокоп до Пазарджик" [121].

Името ефенди

В българската лексикография то се тълкува като "форма за учтиво назоваване на заможен, образован мъж, на турски чиновник" (Речник на българския език, IV, 1984, 856). В случая става въпрос за едно предиме, едно определение за почетност, уважение към известен жител на град или село, който при всеки случай е бил смятан за високообразован (по консултация със Стоянка Кендерова, ст.н.с. в НБКМ). Безспорно, ефенди е почетното гражданство на Осман в Пещера, а може би и във Враца. В случая това ефенди става и почтително име, което тук се изписва с главна буква.

Под чуждо народностно име

Обикновено се смята, че чуждото народностно име "турчин" се прилепва към Осман Ефенди в пещерския период на неговия живот. Обстоятелство, което почива на съществена заблуда! В българския език на родопчаните името турчин се деетнонимизира, т.е. изпразва се от значението 'представител на турската народност' и започва да означава както 'представител на турската народност', така и 'помохамеданчен българин, помак'.

Така с това име наричат до днес в Михалково роднините и съселяните староселци на Осман Ефенди. В това село, където никога не е стъпвал кракът на който и да е османец, до днес Помашкото гробе има и синоним Турското гробе, подобно на Ракитово, където Помашката махала продължава да се нарича Турската махала [122].

Следователно, определението турчин 'помак' "пристига" в Пещера едновременно с Осман Ефенди. По това време местните помаци в Пещера са напреднали в процеса на езиковото потурчване, в резултат на което става смесване на значенията при изконното Османово турчин 'помак' и пещерското турчин 'потурнак; българин мюсюлманин, който говори и турски език като роден'. Така етнографското определение турчин като помашка характеристика на Осман Михалков започва да се възприема в конкретното пещерско значение на същата дума. С този процес започва и затъмняването на представата за народностната принаддежност на Осман Ефенди. Измамната представа за неговата турска същност се подкрепя и от великолепното владеене на турския език, който видният пещерски гражданин е научил вторично по време на духовното си образование. Впоследствие, подведени от кемалистката политика в Пещера, част от Османовите потомци, като спекулираха с многозначността на думата турчин в българския език, упорито представяха дядо си за "чист турчин" и старателно укриваха неговото помашко

родословие. Друга част от роднините, увлечени от възродителното движение на българските мюсюлмани, реставрираха истината за големия българин.

Тази истина обаче премина по трънливия път на историята. През 1893 г. Осман Ефенди моли Народното събрание за отпускане на поборническа пенсия. В молбата си никъде не упоменава за себе си народностното определение турчин. В документите, които прилага към молбата, се споменава само за "добрия човек" Осман Ефенди. Господа народните представители обаче веднага синонимизират определението мюсюлманин с турчин, в резултат на което започват дискусия, че сред "турците имаше още по-добри хора, които са правили много повече добро от някои наши" [123]. За турчин го обявява народният представител Юрдан Юрданов-Инжето, известният оцелял участник от четата на Христо Ботев [124]. Подведени от това "етнонимно избързване" в дебатите на Народното събрание, авторите на първите съобщения в печата – Стоян Стоянов и Караюсеин Керимов [125] – също приписват "турска народност" на Осман Ефенди. Повлиян от съададената през третата четвърт на XIX век легенда за така наречените "пещерски турци", и Данаил Юруков с лека ръка обявява Осман Ефенди за турчин [126]. Турското като характеристика на Осман Ефенди набъбва, набира сили и като лавина се спуска в съвременната наука. В последните години един известен български философ – д-р Орлин Загоров (Шукри Тахиров) – в книгите си "Българските турци по пътя на социализма" (С., 1978) и "Единението", (С., 1981) поставя "турчина" Осман Ефенди в услуга на своята теза за братското съжителство на българи и турци в България" [127].

Така науката подпомогна езиковото объркване в пещерската градска езикова ситуация, в резултат на което българинът Осман Ефенди *Михалков се превърна в "чист турчин".

Бележки

106. Вж. бел. 4, с.175, под линия.

107. Вж. повече при Ст. Н. Шишков, Българомохамеданите. Помаци. Пловдив, 1936, с.14; Ив. Леков, Към въпроса за името помак. – Полувековна България. II изд. С., 1933, с.98 и сл.

108. Вж Т. Балкански, Последните торбеши. – Родопи, 1989, кн.7, с.29 и сл.

109. Вж. повече при Т. Балкански, Историческата топонимия на Пещера. – Родопски сборник, т.5, С., 1983.

110. К. Иречек, Пътни бележки за Средна гора и за Родопските планини. - Пер. сп., 1884, кн.XI, с 13.

111. В-к "Дунавска зара", 1868, бр.37.

112. Т. Балкански, Наблюдение над антропонимията при староседелците в с. Фотиново от бившата Пещерска околия. – Доклад изнесен на международната ионференция "Етнолингвистични проблеми на балканските народи в памет на акад. Вл. Георгиев, 9-10.II.1988.

113. Т. Стойчев, Родопски речник. – Българска диалектология. Проучвания и материали. С., 1965, т. 2, с.195.

114. М. Младенов, названия и прозвища на групи българско население. - Известия на Инст. за бълг. език, XI, С., 1965, с.199 и сл.; Произход на някои прозвища; Т. Балкански, Историческата топонимия на Пещерско. – Родопски сборник, т.5, С., 1983 и др.

115. НБКМ, ор. отд. ОАК 45/30.

116. П. Петров, По следите на насилието. С., 1972, с.162 и 167.

117. Вж. бел. 26.

118. Вж. бел 53, 43.

119. Ив. П. Кепов, Въстанието в Перущица. Плодив, 1930, с 13.

120. В. Кънчов, Етногр. и статистика, с.51.

121. Ив. Попов, Страници из миналото на Пещера. С., 1973, с.175.

122. Вж. повече при Т. Балкански, Езикови свидетелства за потурчванията в българските земи. С., 1985, с.8.

123. Вж. бел.2, с. 106.

124. Пак там, с.105-106.

125. Вж. бел. 11 и 12.

126. Вж. бел. 97.

127. Вж. Ш. Теохаров, Единението. С., 1981, с.63, 137.

Сред великите потурнаци

Недоразуменията около "турската" характеристика на Осман Ефенди го поставиха без негово желание сред всички онези ренегати на българската народност, за които после историята по един или друг начин трябваше да доказва тяхната българщина (вж. напр. в моята книга "С българско име и с българска кръв", В. Търново 1996).

Първото съобщение за присъствието на Осман Ефенди сред великите български потурнаци беше направено в една моя статия през 1986 г. [128]. Разбира се, под "велики потурнаци" разбирам такива българи ренегати, които са се издигнали високо в османския обществен живот и великото в тяхната характеристика няма нищо общо с идеалите на българския народ. Цялата българска история е изпълнена със сведения за известни потурнаци като илюстрация на достоверността в известната сръбска поговорка "Няма турчин без потурчен" [129]. За тези "загубени българи" Стефан Стамболоя в една своя реч от 15.XII.1886 г. казва: "Та нали нашите боляри станаха турски паши, а еничерските корпуси не бяха ли набирани предимно от българчета?" [130]

Сред първите потурнаци е един от Шишмановите синове, за когото баварецът Ханс Шилтебергер съобщава, че управлявал като Баязидов васал град Самсун [131]. Потомците на плевенския потурнак Михаил бей пък били известни дори на румънския епископ Мелхиседек по време на живия Осман Ефенди [132]. За архитекта Синан паша (1486-1590) е разпространено мнението, че е от родния край на Осман Ефенди. В с. Гела, Широколъшко, е запазено предание за еничарчето Синан, станало после известен османски строител [133]. Бали ефенди, софийски светец, е бил българин от с. Боримечково, Пазарджишко, създал впоследствие известната в София потурнашка фамилия, за която споменава и Евлия Челеби [134]. По времето, когато се ражда Осман Ефенди, най-великият български потурнак е бил заповедникът на Египет Египет Али паша Египетски. За него в една панагюрска приписка се казва. "На 1841 лето келеш Мехмед Али Масърлъ (Египетски – бел. Т.Б.), кафеджия от Кавала в Стамбул и напокон еничерин отуст-бир и келаф, ала султан Муджит му даде ферман, та стана бей на Масър (Египет – бел. Т.Б.) и сече много убави жълтици" [135]. За народностната принадлежност на египетския владетел Черновежд пише: "Според доста верни сведения, които имам, Мехмед Али паша е българин мохамеданин – помак от с. Мусратлъ, Кавалска кааза; в родното си място Мустратлъ, в което и днес оше (1891 г.) живеят българи-мохамедани, помаци. Мехмед Али е построил хубава джамия с приходи" [136].

Много са сведенията за известни потурнаци с българско потекло – съвременници на Осман Нури ефенди.

В едно писмо на Н. Геров до секретаря на руското посолство Новиков (1862 г.) се казва: "А напоследък с назначаването на управителя на София Ахмед Ресим ефенди, ренегат, който ненавижда християните, положението им е станало отчаяно" [137].

Популярният учен истоrик и юрист Джевдет паша (1820 – 1895) произхожда от ловешките помаци. Бил е председател на съвета, който разработил Танзимата (реформите на султан Махмуд), клаузите на Меджлето (османския граждански закон). Негова е дванадесеттомната История на Османската империя [138].

Ахмед Вевил паша с неприкрит български произход, председател на Мехмедпашовия парламент в Цариград през 1877 г., имал класическо образование от Париж. Превел на османски Лафонтеновите басни и някои Молиерови комедии. Бил османски посланик във Франция, после валия в Бурса [139].

Най-известен от великите потурнаци, съвременници на Осман Ефенди Михалков, обаче е големият османски държавник Митхад паша, роден според Л. Касъров около 1825 г. в Ловеч [140]. Това съобщение насочва произхода на известния османски държавник, приключил живота си на заточение в Таиф (Арабия) през 1884 г., към ловешките кумахасановци. Според Л. Кисимов е роден в Ниш, където баща му бил кадия [141]. Анани Явашев пък твърди, че бил роден в разградското село Завет от родители алиани [142]. Петър Карапетров Черновежд също го поставя сред великите български потурнаци [143]. В живота си този потурнак обаче показвал явна неприязън към българите, независимо от разпространения слух, че искал да се провъзгласи за техен цар [144]. За подобни потурнаци полският генерал и писател Михаил Чайковски, паша на

османска служба, пише: "Бейовете и агите, повечето от които бяха българи, потурчени, се показваха по-неумолими спрямо своите някогашни едноверци, отколкото турците. Аз познавах един такъв български ага, на когото дядо му беше станал мюсюлманин. Той беше човек доста цивилизован, беше посетил няколко западноевропейски столици и минаваше у турците за човек много просветен, но когато му заговореше някой за българите, той кипваше от ярост и поддържаше, че те не съществуват, и сигурно да беше можел да ги издави, той би го сторил." [145] Едва ли може да се направи по-точна характеристика за същността на българските потурнаци, за тяхното морално падение спрямо произход, кръв и съвест. Нарочно подбрах този пример от чужденеца Чайковски (Садък паша), за да противопоставя Осман *Михалков на ренегатите, които изцяло извървяха своя път към потурчването. Всъщност, пещерският герой извървя обратния на "великите турци" път от насилственото помохамеданчване на неговия род към онеправдания свой български народ. Такъв го представят между впрочем всички писания, срв. думите на докладчика в Народното събрание Д. Дуков. "Аз имах честта да се видя с някои батачани, които... ми разправяха, че действително тоя човек е много помогнал по онуй време и трябва да се възнагради" [146]. В удостоверението, издадено му от Пещерската община, се казва, че "той със своето благоразумие и човеколюбиво застъпничество през 1876 г. можа да спаси града ни". Документи, издадени от общините на Брацигово, Батак и Радилово, съобщават, че ако не бил тоя човек, можели да станат и тия села като Батак. Благодарение на тоя човек тия села се избавили." [147]

Облеклото на възрастен пещерец мюсюлманин от края на миналия век

Данаил Юруков, държавен мъж на нова България и зет на Константин Величков, пише за Осман Ефенди: "Единствен той бе възроптал против баташките кланета и другите турски жестокости и проповядваше винаги братство между народите. Затова бе почитан и от българите." [148] "Всичката заслуга за оцеляването на града (Пещера – Т.Б.) през тези опасни дни, когато в околията се разиграла историческата трагедия – подчертава Ив. Попов, – пещерци приписват на Осман ефенди" [149].

"Айти ефенди, зъл турчин – пише в монографията си Петър Велев (82) – въстанал срещу авторитета на Осман Ефенди (който закрилял Пещера от башибозушките шайки – бел. Т.Б.). Какво го слушате бе, не виждате ли, че и той е комита като българите". За да не подбужда турците към грабеж, Айти ефенди бил поставен под домашен арест" (дело, не ще и съмнение, на самия Осман – бел. Т.Б.). Ето защо (с.833) пещерци считат всичката заслуга за спасяването на града от сеч, ограбване и опожаряване, когато през тези опасни дни се е разигравала голямата априлска трагедия, на Осман Ефенди".

От огромната литература за великите български потурнаци, която прерових, се установи, че Осман Ефенди единствен сред тях остана българин. За разлика от всички останали, които попълниха нерадостния пантеон на османците с дъонмета (обърнали вярата си), той, без да стане муртада (отстъпник от мюсюлманството), се нареди сред най-светлите имена на нашия народ. Само изключителната скромност и незаслуженото определение "турчин" попречиха до известна степен за неговата общобългарска популярност.

Бележки

128. Вж. бел. 105.

129. За нея вж. в. Руски пътеписи за българските земи XVIII-XIX в. С., 1986, с164.

130. Вж. в Писмени документи за българския характер на населението в Източните Родопи. Кърджали, 1985, с.51.

131. Вж. при М. Йонов, Европа отново открива българите. С., 1980, с.28.

132. Румънски пътеписи от XIX в. за българските земи. С., 1982, с.202.

133. Вж. Родопи, 1968, кн;12, с.35.

134. Вж. повече в бел.105.

135. СбНУК,189 1, кн.VI, с.393.

136. Пак там, с.394.

137. БАН - НА, ф.1.

138. Л. Касъров, Енциклопедичен речник. Плоцдив, 1907, с.380.

139. Пак там, с.1344.

140. Пак там, с.91.

141. Българска сбирка V, 1698, кн. VIII и X.

142. Ан. Явашев, С., 1930, с.148.

143. Вж. бел.141, с.56-63; съществуват и други мнения за небългарския му произход вж. в. Материали за миналото на Разгр. край. Разград 1985, ч.1, с.55, бел.21.

144. Вж. бел. 138, с 1345.

145. СбНУК, X, 1894, бж. статията на К. Суходолска.

146. Вж. бел.2, с.105, 106.

147. Пак там.

148. Вж. бел. 6, с.45.

149. Вж. бел. 4, с.175.

Кратка характеристика на пещерската епархия на Осман Ефенди

Първите статистически сведения за хората, които влизат в епархията, управлявана от Осман Ефенди са от началото на XX в.

Прави впечатление, че броят на турски говорещото население от 1819 г. до съвременния етап се движи в границите на 800 – 1300 души. Тези цифри не само че не разкриват генезиса на това население, но и заблуждават. В статистиката се отъждествява турски говорещото население с "турци". Истинската съдба на това население е проследена в много от изворите. Турски говорещите все още не са турци. Въпросът е: как това население се явява в Пещера и как то свързва своята съдба с това древно селище?

След завладяването на Родопския край османските нашественици установили своята власт и се оттеглили, като не променили заварения народностен състав. Пещера остава чисто българско селище. Почти нищо не привличало завоевателите в този затънтен край. Единствените мюсюлмани, и то алиани, били така наречените "турци юруци", които се скитали със стадата си около Пещера. На тях се дължи една част от наименованията на местностите.

След завършване на набезите обстановката се нормализирала и пръснатото население се прибрало в централното селище. Възстановена била работата по железодобива и другите занаяти, като ковачество, въжарство, грънчарство, бакърджийство, налбантство, обущарство, кожухарство и др. За да осигурят своето от железодобива, османците пращали чиновник надзирател, който да

контролира производството. Надзирателят (газаджия) си построил къща на десния бряг на реката и това според Ст. Захариев била първата турска къща в Пещера.

При царуването на Сюлейман Законодател в средата на XVI в. притежателите на самокови (вигни) получили със султански берати разрешение за работа в железодобива. Постепенно се увеличил броят на чиновниците турци от управлението и от полицейския апарат. Те се заселили в Сиба махала на десния бряг на Стара река. Около тях започнало да се стича околното българско мюсюлманско население.

В Пещерска подоколия (или яка-колу) влизали 55 села; начело стоял подуправител (мюдюрин). Подуправителят, неговият секретар, ковчежникът (кесебашия) и няколко заптиета се помещавали в голямата двуетажна сграда, намираща се на десния бряг на Стара река, срещу сегашната читалищна сграда. Представител на съдебната власт в селището не е имало. Делата отвреме-навреме се разглеждали от прииждащ съдия (кадия). Суровите планински условия на Родопите и липсата на плодородна земя не привличали турци, колонисти от Мала Азия. В града не е съществувала необходимост и от турски гарнизон.

Към българското население в планината османската власт провежда политика на насилствено налагане на исляма. Стига се както до единична ислямизация на отделни хора, родове, махали, селища, така и до две масови помохамеданчвания в Неврокопско, Разложко и Чепинско през XVI и XVII в. След тези събития се забелязва една вълна от преселване на помохамеданчени българи в Пещера като централно селище. Този поток идва от селата на Чепинското корито и околността: Нова махала (със старо име Пиздица), Фотиново, Михалково, Кукувица и др, В продължение на близо 300 години (1370-1670) в Пещера пребивават всичко десетина мюсюлмански семейства. След 1670 г. тук са се приютили вече стотици новоислямизирани семейства, които били настанени на десния бряг на Стара река.

Какво е било положението на тези преселници? Подробни сведения за живота и за поминъка им са дадени в "Страници из миналото на гр. Пещера". И все пак, това преселено население заемало незавидно място в стопанския живот на селището; останало си все така бедно. Главен поминък на мохамеданите било одунджийството, или дърварството. Те имали по 1 – 2 магарета, с които прекарвали дърва за горене. Заедно с това отглеждали биволици, заради млякото и маслото. Притежавали по малко ливади, ниви и лозя. От занаятите упражнявали кафеджийството, бръснарството, кираджийството; участвали и в охраната на рудниците и полските имоти като "коруджии" и "бахчии". Живеели смирено и дружно с християните.

Заселването на ислямизирани българи в Пещера станало причина в навечерието на Априлското въстание градът да бъде смятан за смесено селище. Такава е картината и непосрествено преди Освобождението. В хода на войната от 1877-78 г. хората на държавната власт, страхувайки се от възмездие, напуснали селището. Масата обаче, която живеела заедно с християнското население, въпреки възможността да напусне Пещера и да се пресели в границите на Османската империя, останала.

Капиталистическите производствени отношения проникнали дълбоко в икономиката на Пещера. В предосвобождеиската епоха (през XVIII и първата половина на XIX в.) занаятите в Пещера достигат своя връх. Но през втората половина на века, по-точно в годините след Кримската война, когато пазарът се наводнява с фабрични стоки от Запада, занаятите са обхванати от упадък. Развитието им, както и в другите градове, е свързано със създаването на еснафски сдружения, наричани още 'руфети". Тук са изградени няколко еснафа: бакалски, табашки, обущарски, сапунджийски, свещарски, коларски, терзийски, дюлгерски. Значително развитие получава и търговията с дървен материал. Табашкият еснаф е бил отначало в ръцете на мюсюлманите, но след издаването на Хатишерифа (1839 г.) в този поминък и в неговата организация започнали да навлизат и християните.

Вижда се, че Осман Ефенди заварва през 1853 г. в Пещера една солидна диференцирана градска мюсюлманска епархия, вече и политически противопоставена на старoседелците пещерци.

Тук условно приемам, че Осман Ефенди се установява в Пещер [150] след 1850 г., ако той и упоменатият по-горе Осман Нури ефенди, временно пребиваващ кадия във Враца, са едно и също лице.

Улемът от Михалково

Дълъг и тежък е пътят на малкото българче *Манчо от село Михалково до пещерския първенец Осман Ефенди.

Като на непървороден син му е отредена съдбата на мюсюлмански духовник. По този начин неговото семейство запазва имотите при първородния син, най-вероятно по-сетнешният хаджи Хасан, като се разчитало, че ученият Осман ще бъде в състояние сам да осигури бъдещето си, разбира се, не без помощта на могъщия си михалковски баща.

Средното си духовно образование малкият *Манчо получава в някое от родопските медресета. Най-вероятно това е училището в Пещера, на което впоследствие Осман Ефенди става директор в продължение на 19 години, както е посочено в молбата му за поборническа пенсия [151]. Засега притежаваме само едно описание на родопско медресе, чиято цел е да създава духовници, еничари срещу българската народност [152]. Направено е от големия познавач на помашките проблеми Стою Н. Шишков и с пълно основание може да се приложи към биографията на *Манчо от Михалково. Срв.: "Главните работници за разпространението на корановото учение и мохамеданизиране новите правоверни са били и са ходжите и медресетата – богословските турски училища и отделните учители. Ежегодно се прибират малки момчета из всички планински села и колибаци и на държавна и вакъфска разноска се настаняват и възпитават в медресетата, дето престояват от 5 до 10 и 15 години. Там под безкрайно строгия строй и надзор на изпитани фанатици турци-ходжи те преживяват един строг ограничен аскетичен живот... Обучението се състояло единствено в изучаването на турски, а донякъде и арабски езици, основните положения с всички подробности, разяснения на Корана и точното и строго знание и съблюдаване на

мохамеданските култови обряди и обичаи. Единствен друг образователен предмет, освен горните, е османската история, но и тя със строго определен и ограничен, съсредоточен в едно: затвърдяване в ума на питомците – баснословния лик на недосегаемото величие и мирово всемогъщество на падишаха, султана халиф и на османското господство. На учениците българомохамеданчета не се допуска никакво сношение със външния свят вън от медресето и нищо друго да чуят и знаят за човечеството и света. По този начин е скован техният мироглед в най-крехката им възраст. Те напущат медресетата напълно в същи автомати, сляпо покорни на господствуващия абсолютически строй, яростни фанатици и крепители на ислямизма и безогледни подтисници на населението, насърчавани и заставяни от високите властии места да бъдат такива. Свършили тези медресета, получават места из българомохамеданските села и колибаци за ходжи учители, мазиини – джамийски певци и прислужници, и имами – духовници, а оттам нататък те стават всесилни аги и беюве, които имат пълната неограничена власт над душата на българомохамеданските поселения. [153]

Високият произход спасява малкия 'Манчо от жестоката съдба на духовник еиичарин. С висшето си образование, завършено в Пловдив, малкият михалковски кумахасановец се превръща в улема Осман Ефенди, отворил очите си за света, разбрал превратностите в своята българска съдба.

През 1853-1854 г. пристига в Пещера като имам и ходжа "добрият човек" – улемът от Михалково, за да стигне до идеята за "братството между народите", спомената от Д. Юруков.

Първите звания на улема (учения) Осман Ефенди са ходжа (тр. hoca) в значение 'учител' и имам в значение 'този, който върви пред вярващите, който ги води'. Освен учителската дейност младият имам Осман е ръководил и молитвите в джамията [154] през първите години от пещерския си живот. Издържал се е от специалния данък ходжахакъ, събиран от мюсюлманската община в града, от таксата фитре, плащана от всички членове на мюсюлманското семейство, независимо от възрастта" [155].

Да се има предвид, че улемът и имамът Осман Ефенди като ръководител на мюсюлманската религия в град Пещера не е духовник. Титлите улем и имам са знак за ученост. Такива титли са можели да получават всички лица, които са учени и вещи в религиозните въпроси [156].

Не ще и съмнение, че един от първите фотографирани мъже на Пещера след появата на това техническо чудо в града е младият улем Осман Ефенди. В това ни убеждава запазената му фотография от онези години, на която се представя в типичното си гражданско облекло (вж. фотоса).

Младият улем Осман Ефенди в Пещера

Учителят Осман Ефенди

Пещерският учителски период на Осман Ефенди е упоменат във всички документи и свидетелства за него. В молбата му за поборническа пенсия изрично е подчертано, че е ръководил пещерското медресе в продължение на 19 години [157]. За дългия му преподавателски стаж в това училище съобщават също Д. Юруков и Д. Калинов. Медресето, като учебно заведение, се е различавало от руджието, добре уреденото светско училище за мюсюлманите. Медресето било частно религиозно училище. Името има арабски произход и означава буквално 'място за уроци' [158]. Поначало медресето подготвяло средни служители за мюсюлманския култ и съдопроизводството. Основни образователии предмети били теологията с нейните части "илми келям", "догматика" и "илми тевеир", егзегетика или тълкуване на Корана и "илми хадис" – учение за хадистите [159].

Пещерското медресе, като единственото градско учебно заведение в Северозападните Родопи, преследвало и други цели:

1. Установяване на турския език и неговото налагане сред местното българско мюсюлманско население като единствена говорна практика.

2. Помохамеданчване на българското християнско население.

3. Заличаване на българското национално съзнание, респ. борба с всичко българско в живота на мюсюлманската епархия.

4. Създаване на "правоверни турци" (islямци с османско съзнание) от местните българи чрез превратното представяне на тяхната история.

Само благодарение на Осман Ефенди пещерското медресе в последните си двадесет години до Освобождението не изпълнява докрай функциите си. Дори напротив – с обучените кадри подготвя сериозна основа за възродителното движение на българите в цялото Пещерско краище.

По свидетелството на Ст. Захариев пещеското медресе обучава през 1865 г. 60 ученици [160]. Като се знаят принциите на родопското медресе, описани по-напред от Ст. Н. Шишков, лесно може да се установи народностният състав на учениците – обучаваните са българчета мохамеданчета от околните на Пещера села.

Случайността ми помогна да открия един от бляскавите ученици на Осман Ефенди от медресето – Ибрахим Шарков ходжа от с. Корава, днес Драгиново, Велинградско. Произхожда от старата фамилия Треюви. За него и за неговите деца се твърди, че са преките потомци на известния в литературата летописец на помохамеданчванията Методи Драгинов [161]. Той завършва медресето в Пещера като личен ученик на Осман Ефенди, с когото поддържа връзка чак до смъртта му. Шарков ходжа се завръща в родното си село и още на известната в Пещера Чепинска капия изоставя чуждия, наричан от неговите съселяни "свински", турски език, в чиято практика остава полуграмотен. С него започва възродителното движение в родното му село. Той единствен съобщава на съселянина си Петър Кулин за хвърлената през 1913 г. в коритото на Чепинска река надгробна плоча на неговия християнски дядо Методи Драгинов (тогава коровчани са се опитали да заличат явното веществено доказателство за своето християнско минало). Петър Кулин ми разкри свидетелството на Шарков ходжа през 1976 г.; тогава чрез Радно София аз го разпространих сред българите" [162].

Синът на Ибрахим – Якуб (Яко) Шарков ходжа продължава традиционното за Трейовци духовно поприще. Завършва медресето на Осман Ефенди, когато старецът прекарва вече последните си години в Пазарджик. Той е известен родинец – радетел за пълно възстановяване на българщината сред чепинските помаци [163].

Бележки

150. За историята на този град вж. и Ст. Попчев, Някои особеносги в демографската характеристика на град Пещера. – Минало, бит и култура на населението от Зап. Родопи. Батак, 1986, с 110.

151. Вж. бел. 2, с.105.

152. Вж. повече при Т. Балкански, бел. 16. Ислямските духовници.

153. Ст. Н. Шишков, Българомохамеданите. Помаци. Пловдив, 1936, с.70.

154. Вж. бел.4, с.175

155. Вж. повече при К. Мизов, Islямът в България. С., 1965, с.66.

156. Вж. повече при Г. Гълъбов, Мюсюлманско право с кратък обзор върху историята и догмите на исляма. С., 1924, с.48.

157. Вж. бел.2, с.105.

158. Вж. бел. 156, с109.

159. Пак там, с.11.

160. В. Содев, Миналото на Велинград (Ръкопис).

161. Вж. бел. 52, с.27.

162. Вж. бел.152.

163. Информатори: Нева Антонова Шаркова, съпруга на Манчо Шарков, Джани Шаркова, тяхна дъщеря. Пловдив.

Неуспешната пещерска мисия на улема Осман Ефенди

Днес знаем много неща за целите, които е преследвала мисията с изпращането на улема Осман Ефенди в единственото градско средище на Северозападните Родопи. Нямаме обаче писмени свидетелства за това, как той е провеждал предначертаната проосманска и респективно антибългарска политика в града. Притежаваме обаче резултатите от дейността на този най-известен в историята на града улем, владял душите и сърцата на цело~пното пещерско население от 1853 до 1912 г.

Накратко. антибългарските служебни задължения на най-учения и най-виден за онова време пещерец са били провалени от неговото българско съзнание и от общочовещките идеали,за свобода, братство и равенство, които били представителна черта на неговия мироглед.

В Осман Ефенди са се борели две силни "начала", представяни от българчето *Манчо от Михалково и от учения "еничарин" – ефендито, като слуга на завоевателите. Момчето от Михалково, запознало се с програмата на Великата френска революция, постоянно спъвало усърдието на улема Осман Ефенди, в резултат на което неговата антибългарска, респ. проосманска програма била провалена напълно.

1. По времето на Осман Ефенди, т.е. повече от половин век, нито един мюсюлманин пещерец не зави зелената чалма на най-праведните османци, които измамно са си представяли, че произхождат от родословието на Пророка Мохамед.

2. Осман Ефенди не проявява никакво усърдие в пропагандирането и популяризирането на правителствената версия, според която родопските българи мюсюлмани, отказали езиковото потурчване, трябваше да бъдат обявени за българизирали се по реч "юруци" [164]. Докато в

Пещера тази версия стигна до пълен провал, тя все пак намери условия за живот в петъчните проповеди на новомахленските и фотинските имами" [165].

3. Едно от основните задължения на Осман Ефенди е било да изкорени създалото се българо-турско двуезичие на пещерските мюсюлмани. Липсата на усърдие и в тази дейност предопредели и живото днес пещерско двуезичие и доведе до странната пещерска турска реч с прозрачната история на вторично усвоена езикова практика, за което се досетиха всички по-късни изследователи [166].

4. Улемът Осман Ефенди трябваше да преодолее етнографската българска традиция в живота на своите помюсюлманчени подвластници. Това обаче, което ученият разясняваше като изискване пред агите в Пещера, михалковският българин не забелязваше по улиците и в домовете на едноверците си, в собствения си дом... Ризите и престилките трябваше да изчезнат от облеклото на пещерки, защото се непознати за османката одежди. Този резултат не успя да постигне в Пещера дори силната кемалистка пропаганда през 30-те години на нашия век. До днес посочените вещи стоят в сандъците или се подаряват на циганките от кв. "Луковица", които щедро разказват кога, коя пещерска "туркиня" им ги е подарила.

Шалварите трябваше да скрият стройния стан на пещерката. Тази грозна дреха не се появи нито веднъж приживе пред очите на. Осман Ефенди. Шалварите останаха непознати в Пещера.

Осман Ефенди вероятно неведнъж е разяснявал на старците в джамията или под Кавака (вж. по-нататък) глава 33, статия 59 на Корана*, (Коран - буквално 'книга за четен, за прочит') където на Мохамед е подсказана повелята на Аллах, срв.: "О, пророк, предпиши на своите жени и дъщери и на жените на вярващите да спускат покривалото додолу. Така ще бъде по-леко достигнатото, щото те да не бъдат нито позиати, нито поругани".

Живият Осман Ефенди не срещна в своя живот по улиците на Пещера прикрити сините очи на пещерки. Едва впоследствие, преди, по време на Балканската война и след нея, когато сред българите се засили емиграционната пропаганда на кемалистите, в Пещера се появи фереджето като знак за това, че определени семейства се готвят да иапуснат родината. Тогава с тая цел се покриват и някои от потомките на Осман Ефенди.

Осман Ефенди не прие в своя личен живот многоженството. По време на неговата духовна власт тази мюсюлманска практика не намери място сред пещерци.

Улемът Осман Ефенди е разяснявал обстоятелството, че трябва да се изоставят всички празници от времето на християиството. Михалковецът *Манчо обаче дълбоко в себе си е останал криптохристиянин, като всички пещерци. Почитал е, ведно с останалите българи мюсюлмани, празниците Гергьовден, Благовец, Божак.

Интересно сведение за криптохристиянската обредност на пещерските мюсюлмани ми разказа Юрий Оджаков [167]. Всяка година на Божик (Бъдни вечер) пещерци поставяли на празничната

трапеза тиква с думите. "Като ни е забранено да ядем от прасето, което се коли на този ден, поне да ядем неговата храна".

Като главен мюфтия Осман никога не е забравял празника на спасеното от него население на Пещера (6 януари). Винаги пристигал официално облечен, декориран с ордените си. Присъствал на водосвета и на военния парад при Кавака, където поднасял поздравленията си на видните граждани. "Симеон Д. Поликаров, сега на 90 г. – пише П. Велков (83), – ни е разказвал, че когато Осман ефенди е идвал в Пещера, миıавайки през пещерската чаршия, всички търговци излизали пред дюкяните си, за да го видят и поздравят с нисък поклон и с думите: "Хош гелдин Осман ефенди!' Последният също така с поклон и сърдечност отговарял: "Хош боллук! "

Осман Ефенди знае великолепно, че османците и останалите тюрки не солят новородените деца. Той обаче не се противопоставя на тази стара християнска практика на пещерци и михалковци. Оставя я и в практиката на своето собствено семейство, за да се различават неговите потомци от "безсолниците" турци и мн. др.

5. Осман Ефенди, независимо от високото си образование, не успя да скъса със своето михалковско криптохристиянство. Мюсюлманинът в него беше седнал до историческия християнин. Тази е и причината за неуспеха на неговата мисия да превърне пещерци в динислямци (правоверни), така както е изисквало правителството. Ислямизмът беше официалната вяра, която Осман проповядваше и разясняваше. В живота обаче се утвърждаваше помашкият вариант на тази религия, който с еднакво основание почиташе до Пророка и Св. Богородица (Мерем анъ) и Св. Петка, и Св. Георги, под името Хадър Лес (Хадър Илияс).

Пещерската църква "Св. Петка" в мюсюлманската махала

Известна е от литературата пещерската история за църквата "Св. Петка", построена на дарено от мюсюлманина Али Мустафов Алитов дворно място, и иконата на светицата, пазена в семейството на този мюсюлманин от времето на помохамеданчването [168].

Ахмед Алитов

Днешните пещерски Байрактарови са потомци на онзи Османефендиев съвременник, дръзнал да подари на "християнския си бог" имот и свети реликви. Последният мъжки Алитов потомък бил Ахмед, починал през 1944 г. на 70-годишна възраст. Неговата дъщеря София Байрактарова подари за това изследване портрета на баща си.

6. Една от най-важните задачи на улема Осман Ефенди е била да създаде от заварените пещерски мюсюлмани "истински османци" без памет за своето българско минало.

Такава памет е имал обаче и улемът в българската битност на *Манчо *Михалков. Такава памет са имали и всички подчинени под духовната му и светска власт мюсюлмани от Пещера до Неврокоп, а пещерските мюсюлмани били без изключение преселници помаци или деца на помаци от околните селища в единствения градски център на Баташката планина по онова време [169].

Преселниците притежават, също като Осман *Михалков, своя родова памет, свое българско родопско име, останало в много случаи живо до днес, като Бабеклиеви (преселници от помашкото село Бабек), Таратаеви (преселници от Костандово), Паровци, Кросови (от Дорково) [170], Фотенлиеви (от Фотиново, помашко село до 1908 г.) [171], Таратонови и Црънчалиеиви (от Црънча), Дупайлови и Балъкчиеви (от Нова махала, чиято българска история през последните години неведнъж беше предмет на научни съобщения) и мн. др.

Осман Ефенди и неговите съграждани отказаха да извървят пътя на предателството спрямо кръв и народност. Така те спасиха от насилията на завоевателя своята запазена в някаква степен българщина!

Потомки на криптохристиянина Алитов, подарил мястото и иконата за църквата "Св. Петка"

Афузът

Днес този термин е познат само на най-възрастните представители на мюсюлманската част от българския народ. С това име, заемка от турско-арабското afuz, са се именували всички, които знаели наизуст Корана с проповедите на Мохамед.

Пещерският афуз ще да е бил Осман Ефенди [172], разпознат при един спор с протестантски мисионер в Пещера през 1860 г.

Тогава в града бил организиран диспут между представители на всички верски групи. Мисионерите представили позициите на евангелистката църква. Пещерецът Христоско Попче защитавал позициите на ортодоксалното православие. Речта му, според думите на хаджи Д. Гривов, била посрещната с одобрение от някой си Афузът. "Изглежда – пише по този въпрос пещерският историк Ив. Попов, – че тоя турчин ще да е бил Осман ефенди, защото по онова време буден турчин с име Афуз не е имало. Афуз Ахмед, голям приятел на Попчето, е от много по-къ сно време. " [173]

Определението афуз представя Осман Ефенди като най-добрия познавач на шериатското право, което се основава на повелите в проповедите на Мохамед, записан и в Корана. Така всеки афуз е и адвокат по гражданските и верските дела.

Адвокатската дейност на Осман Ефенди по гражданските дела е указана пак от пещерския историк Ив. Попов, срв.: "При важни (съдебни – бел. Т. Б.) случаи българските чорбаджии – пише той – начело с Осман ефенди отивали в Пазарджик при каймаканина и там излагали исканията си."

Цялостното познаване на шериатското право предопределя след Освобождението гражданската служба на Осман Ефенди в Окръжния съд на Пазарджик (вж. по-нататък), по-късно и като шериатски съдия. С правосъдието започва, както изглежда, кариерата на Осман, засега под съмнение, в известието от Историята на град Враца, упоменато по-напред.

Бележки

164. Вж. повече при Т. Балкански, Към неписаната история на Пещера. – Родопска искра, 1979, бр.84;

Юрушкият въпрос в Пещера. – Пак там, 1987, бр.12;

Ст. Попчев, Някои особености в краезнанието на демографията в Пещера. – Пак там, 1986, бр.15.

165. Вж. повече при Т. Балкански, Историята на с. Фотиново. - Родопи, 1978, кн.8.

166. Вж. повече при Ем. Боев, Българската основа на турските говори на българите от Пазарджишкия край;

В. Самарджиева, За някои нетурски словосъчетания и изрази в турски говорещите българи от Пазарджишкия край. – В. Минало, бит и култура на населението от Западните Родопи. Батак, 1986, с.86-102.

167. Помак от Селча, с фотиновско потекло, пещерски зет, учител по математика.

168. Летописна книга на църквата "Св. Петка". Пещера, с.2.

169. В едно свое съобщение историкът на Пещера Ст. Попчев (вж. бел. 164) твърди, че Пещера става град през 1878 г., по време на руското управление. Самият факт, че селището е център на подоколия, го прави притегателен център за околното население. Силната миграция твърде силно е оформила Пещера като селище от градски тип, поради което не е уместно за времето след Кримската война да се говори за "село Пещера".

170. Т. Балкански, Дорковската връзка. – Родопска искра, 1987, бр.14.

171. Т.Балкански, Фотенлиеви. – Родопска искра, 1987, бр.11.

172. За някакъв палач по време на Априлското въстание с име Дели Хафуз съобщава и Атанас Мишев, Боят около Брацигово. С., 1881, с.65.

173. Вж. бел. 4, с.139.

Спасителят

Спасителят на Пещера

Неслучайно подбрах този наслов. Той почти винаги е придружавал като определение името на Осман Ефенди, така както например името на Ованес Саваджъян винаги се е придружавало от признанието "Спасителят на Пазарджик" [174]. Срещаме го за Осман и в книги [175], и в речта на всички пещерци, независимо от вероизповеданието.

Такова почетно -и почтително добавъчно име се спечелва с безпримерен героизъм в героично време!

Събитията, довели до героизма на Осман Ефенди, се разиграват през Април 1876 г.

В енциклопедията "България" е посочено, че "жителите на Пещера вземат участие в Априлското въстание" [176]. Грешката е повече от значителна! Пещерци не участват с оръжие в ръка във въстанието. Участват обаче в спасяването на въстаници.те от селищата в Баташката планина. Главен техен представител в тази дейност е Осман Ефенди!

Другарят на Левски – Отон Иванов – описва назряването на Априлските събития в Пещера така: "Васил Петлешков донел от Панагюрище 4 прокламации..., от които една за Батак. Стоян Попов (председател на комитета в Пещера – бел. Т.Б.) дал едната на баща си да я прати в Батак по пещереца Георги Вълчанов, но Вълчанов я дал на слугата на Димитър Голака – Митьо Тумбев (батачанин), за да я занесе в Батак, но Тумбев, като минувал край турските кафенета, хванал коня му Махмуд Щърбия, разтърсил го и намерил прокламацията. Това било преди Гергьовден два дни." [177]

Необмислената постъпка на Ст. Попоя парализирала всякаква възможност за въстание в Пещера [178]. В Пещера започват арести. Властта в Пазарджик мобилизира околните запасни помаци в башибозушко опълчение. Войнстващи османски проповедници подготвят братоубийствената война на българските мюсюлмани срещу българите християни в Родопите. За противодействие на българската революция е организиран и Чепинският мюсюлмански комитет. Въоръжените до зъби мюсюлмани от Тъмраш до Неврокоп и Драма са готови за кървавата "падишахдина" 'царска сватба' – както наричали клането на друговерци и опожаряването на техните села [179].

Събитията, станали в Батак, Брацигово и Радилово, са известни на всички. След погрома на въстанието в баташката и брациговската крепост дошъл ред и на "каурите в Пещера". Така се създава обстановката, която изтиква на преден план в пещерската история името на Осман Ефенди.

Първото съобщение за спасяването на Пещера прави Дуко Дуков, като докладчик на Османовата молба пред VII-то обикновено Народно събрание на заседанието на 11.XII.1893 г. Народният представител съобщава, че към съобщението на молителя е приложено едно удостоверение от Пазарджишкото общинско управление, в което се казвало: "Дава се насгоящето свидетелсгво на Осман Нури ефенди, че той със своето благоразумие и човеколюбиво застъпничество през 1876 г. можа да спаси града ни от нахлуванията на разните башибозуци, които разярени, с твърдото намерение идеха да убиват, обират и опожаряват всичко, каквото се намереше в града българско. Едни от казаните башибозуци по негово умно разпореждане, чрез техните началници даже не можаха да стъпят в града". [180]

За тези събития пещерският историк Ив. Попов, без да знае за съществуването на документите в Народното събрание, привежда спомените на свидетеля Петър Учкунов: "Пещерските турци (разбирайте мюсюлмани – бел. Т.Б.) още същия деи на 21.IV., по пладне, вече знаели станалото в Панагюрище... Сами турците вземали енергични мерки за своята безопасност. Те били нащрек, завардили изходите, а щом се открило и писмото, щом пипнали края на нишката, настървено се спуснали да ловят где когото могли. При това положение на нещата, при това повдигане на пещерските турци и местната турска власт нащрек на бългаеите и на комитета в Пещера не останало да направят друго освен това, което техните сънародници направили във всички смесени български селища, гдето също имало комитетски организации, да помислят за собственото си спасяване. И наистина още същия ден въоръжените пещерски турци искали да ударят по българите. Като се научили за заловеното писмо, възбуждението се усилило още повече. Почнали да подговарят да се нападне, да се ограби и изгори градът.

Обаче пещерският гражданин Осман ефенди, турчинът-учител и духовно лице в Пещера, със значително образование, получено в пловдивското висше духовно училище, и с доста силно влияние над сънародниците си от Пловдив до Неврокоп, се противопоставил на това предложение:

– Сакън, огън ще внесете! – казал на едноверците си. Само когато минете през трупа ми, можете да ударите града!

– Какво го слушате бе? Не виждате ли, че и той е комита като българите! - викал срещу него Айти ефенди.

Тъй описваше пред мен при разпита ми тая сцена дядо Петър Учкунов. Другите турци обаче възприели благоразумния съвет на Осман ефенди и се спуснали да гонят буйния си съгражданин. Същото си успокоително влияние Осман ефенди упражнил и върху башибозука, който на другия ден и през следващите дни се стълпил в Пещера и около града и проявил същото попълзновение да нападне и плячкоса града. Със заповед "Тери!" (Назад!) той ги извежда от града." [181] Същата версия в съкратен вид присъства и в монографията на П. Велков (82).

Третото съобщение за тези събития прави Карахюсеин Керимов по разказ на Хатидже, дъщерята на Осман Ефенди. "Само на 15 км разстояние до град Пещера – пише той – от горящото в пламъци село (Батак – Т.Б.) се издигат писъци до небесата. От кръвясалите очи на башибозуците, след като

измъчват децата по най-различен начин, под ръководството на Мемед Барътханлъ се отправят към Пещера, с намерение да окъпят и този град в кръв. Обаче в онези времена ползващата се с доверие фамилия на Осман ефенди показва голяма човечност. Той пресича пътя на побеснелите главорези, които пак идват да пият човешка кръв. Съобщението, което башибозуците изпращат в Пещера, развълнувало целия град. Населението, знаейки, че след малко ще бъде опожарен градът, от уплаха не знае какво да прави. Турци и българи (разбирайте мюсюлмани и християни – бел. Т.Б.) заедно започват да търсят начин за спасение. Отиват с молба при Осман ефенди. Той заемал отговорен пост. Бил мюфтия. Думата му се слушала из цялата Тракийска низина. Човечноста подтиква Осман ефенди към подвиг. Той посреща башибозуците към края на града и не им позволява да влязат вътре, като казва: "Само през трупа ми можете да влезете в града". Башибозуците са принудени да се върнат. Не закачат никого от Пещера..." [182]

Четвъртото съобщение е най-достоверно. Присъства в думите на председателя на Прошетарната комисия на Народното събрание, който преразказва съдържанието на удостоверението, издадено от Пещерската общинска управа, за заслугите на Осман Ефенди към Пещера, срв.: "Башибозуците, когато са отивали за Батак и са се връщали оттам, за да отиват да опожарят и други места, той сам е излязъл пред тях и не ги е оставил да влязат през тия места и да правят пакости" (вж. бел.2, с.107, първа колона горе). Вижда се, че всичко съобщено от Ив. Попов и Карахюсеин за личното присъствие на Осман Ефенди срещу тълпите на башибозуците пред подстъпите на Пещера изцяло отговаря на истината. В тази позиция пред башибозуците се появява обаче едно важно обстоятелство, което представя героизма на Осман Ефенди в особена светлина.

Защитникът на Пещера, въоръжен само със своя небивал авторитет сред мюсюлманите в Пловдивско и Неврокопско, застава срещу една от най-черните фигури в българската история – българина Ахмед ага Барутанлията, палача на Батак. "Това е един брутален невежа – пише за него американският журналист Макгахан, – който не може нито да чете, нито да пише" [183]. Читателят може да си представи пред какъв башибозушки звяр е била защитена съдбата на Пещера от крехката фигура на Осман Нури ефенди. Когато малцината останали живи от погрома на Ахмедаа батачани се завръщат по домовете си, заварват само пепелища и разпръснатите кости на хиляди свои роднини. От Пещера под блаюсловената десница на Оаиан Нури ефенди не падна и косъм!

Във връзка с историята на града е необходимо да се знае нещо повече за българина Ахмед ага Барутанлията. Той умира прокажен в родното си село Барутин, изоставен от роднините си. Погребва го неговият стар враг, баташкият войвода Ангел Керелов. Старейшините на селото обявяват табу над неговия гроб. Съвсем случайно през 1975 г. открих гроба на кръволока, оставен без знаци и без надпис, изолиран чрез един страничен път в левия край на селското гробище. Позаинтересувах се за родословието на Барутинеца, придобил не по-малка слава от тази на Осман Ефенди, но с противоположен знак. Неговото родово име е Ахмед Касалицки. Баща му е бил преселник, помак от драмското село Касълъ. След разорението на юруците купува част от техните пасища около с. Барутин, Доспатско, където основава и днешния Касалицки род. Родът му живее в едноименната Касалицка махала на граничното село.

А що се отнася до достоверността на спомените за личната среща на Осман Ефенди с кръвника Ахмедаа при спасяването на Пещера, има и друго изрично свидетелство. Хронистът на Брациговското въстание Атанас Мишев пише в своите спомени: "Колкото за мъките въобще на пещерци старецът (П. Кънев – бел. Т.Б.) разказа следното: когато вие (в Брацигово) бяхте заградени от турците, башибозушките главатари, именно барутанлията Ахмед ага,... много мъки ни зададоха, като ни искаха хляб, но благодарение на Осман ефенди гражданите ни се избавиха от тегло. Те принуждаваха нашите хлебари и дюкянджии да отворят фурните и дюкяните си и насила искаха да зимат хляба и др. Нашите им се противиха. Един от противящите се беше и нашият зет Никола Веселинов. Него би до умиралка един башибозушки юзбашия, защото не щял да отвори фурната да им пече хляб. Донесоха го с тезгере у нас и ето го где лежи още."

Спасителят на Брацигово

Тук това определение се появява за първи път ясно изписано като приложение към името на Осман Ефенди. То присъства обаче в думите на Дуко Дуков, докладчика на Османефендиевата молба пред Народното събрание, в следния вид: "Има и други свидетелства (освен това от пещерското общинско ръководство – бел. Т.Б.) от Брацигово и от Радилово и Батак, в които също казват, че ако не бил тоя човек, можели да станат и тия села като Батак. Благодарение на тоя човек тия села са се избавили" [184].

Това документирано обстоятелство ме накара да издиря брациговската фактолотия за Осман Ефенди, за "Спасителя на Брацигово".

Удостоверението за Осман Ефенди, издадено от Брациговската общинска управа, е загубено. Днес не можем да възстановим и неговия текст. Това обаче не означава, че не можем да възстановим фактологията, послужила за основа в заключението на този документ, удостоверяващ, че Осман Ефенди има значително участие в оцеляването на брациговската въстаническа крепост и на нейното население.

Брациговецът Данаил Юруков (първи следосвобожденски кмет) не е свидетел на поражението. Завръща се в родния си край непосредствено след това събитие. На 30.XII.1877 г. той се среща лично с Осман Ефенди в Пещера. По този повод пише: "Единствен той беше възроптал срещу баташките кланета и другите турски жестокости и проповядваше винаги братство между народите. Затова бе почитан от българите." [185] Безспорно, по-сетнешният български държавен деец има предвид след баташките зверства жестокостга на турците и башибозуците над брациговските въстаници най-вече в пещерската местност Бялча.

Хронистът на Брациговското въстание Атанас Мишев е направил две описания. Книгата му се ползва с доверието на изследователите. В нея са упоменати две срещи с Осман Ефенди, които разясняват пестеливата постановка на Д. Юруков за съпричастието му към съдбата на въстаналите брациговци. От първото съобщение се разбира, че в най-трагичните за Брацигово дни по време на обсадата и безкръвното предаване на крепостта великият пещерец се е притекъл на помощ на

страдащите съседи. Мишев препредава разказа на дядо Мошо: "Пещерският мюдюрин не щял да изпрати писмо да възпре Хафуз паша от намерението му да разсипе селото (Брацигово – бел. Т.Б.). Той само известил на дяда Миша, че селото щяло да се удари тая нощ и го съветвал да отиде да си вземе децата, за да не погинат. Дядо Мишо му казал: "Когато ще погине цялото село, по-добре е и децата ми да' погинат, а не да останат живи само те". След тия думи разплакал се и се отправил към Осман ефенди, който в това време се показа най-разумният от всички турци, дори и от правителството, и му разправил за известието, което приел от мюдюрина. Осман ефенди скокнал на крак, запалил фенера и отишъл с дядо Мишо на Конака и пред лицето на находящий се тогава в Пещера стотник казал на мюдюрина, че непременно трябва да изпроводи известие на пашата: "В противен случай – казал му – ще бъдеш обесен на въжето". Уплашен от това възражение, мюдюринът повикал две заптиета, та връчил им писмо и ги изпроводил в селото ни... Хафуз паша се готвил да даде заповед за разрушаване на селото ни. Хафуз паша приел едно писмо от пещерския мюдюрин, в което му заявявал, че получил заповед от Пазарджик, с което му се повелява да не се удари село Брацигово, тъй като тая нощ навсякъде щяло да се празнува възцаряването на султан Мурад" [186]

От тези данни се разбира, че Осман Ефенди е имал изключителна държавна (!)... власт и над мюдюрина в Пещера, известен засега с името Мустафа, който бил замесен в избиването на брациговци в м. Бялча [187]

Този мюдюрин под давлението и заплахите на видния пещерец Осман Ефенди е изпратил писмо до войсковия началник, обсадил брациговската крепост. С това писмо било предотвратено избиването на брациговци и разоряването на селото [188]. Така Хафуз паша, дал преди това клетва, че ще разори Брацигово, под натиска на Осман Ефенди спасил цветущия град и неговите жители от изтребление. Следователно, определението "Спасител на Брацигово" исторически реално съществува до името на Осман Ефенди, а едва ли има историческа личност от времето на Априлското въстание, която да притежава слава на спасител на две селища, в случая с население еднакво и дори повече от това на изцяло разсипаните от турците въстанали села Батак и Бояджик, Ямболско* (За другото селище със съдбата на Батак вж. Ал. Миланов, Бояджийшкият бунт).

Осман Ефенди живо се е интересувал от съдбата на брациговци, поради което лично е посетил предаващата се въстаническа крепост, за да се увери в липсата на зверства. На 8 май той е бил видян от Атанас Мишев край м. Маргите, придружаван от един офицер и петима войници [189]. Така явно е било контролирано изпълнението на заповедта на мюдюрина до Хафуз паша.

В ръкописните бележки на Д. Калинов, които се пазят в Градския музей на Пещера, някой с нечетлив почерк е добавил: "Осман ефенди... брациговски жени му занасяли подаръци".

Това сведение е сетно доказателство за благодарността към Спасителя Осман Ефенди, изказвана от брациговци.

Спасителят на радиловци

Жителите на с. Радилово вседомовно се пренасят в брациговската въстаническа крепост. Селото впоследствие е било опожарено. Този факт ни пречи да наречем Осман Ефенди и "Спасител на с. Радилово".

Какво е пишело в документа, издаден на Осман Ефенди от Радиловската община, за характера на неговите заслуги към това село, днес трудно можем да кажем. От речта на народния представител Д. Дуков, докладвал молбата на Осман Ефенди за поборническа пенсия, както вече бе посочено, се разбира, че ако не е бил този виден пещерец, и това село щяло да последва участта на Батак. Явно се има предвид възможната участ на жителите на Радилово по техния обратен път от брациговската крепост към разореното им село. Безспорно, някакво застъпничество на Осман Ефенди им осигурява безопасност. Така или иначе, твърде малко радиловци – само няколко души – са загинали от ръката на башибозука в м. Долна Бялча и Чала. Останалите безспорно дължат по някакъв начин спасението си на Осман Нурн ефенди. Благодарение на оцелялото си население с. Радилово най-бързо от всички разорени селища възстановява своя бит и икономика.

Интересна е съдбата на това родопско население. Голяма част от хората водят началото си от изчезналото село Раделово, чиито развалини и до днес стоят до доспатското селище Любча [190]. По време на помохамеданчванията техните помохамеданчени братя са им осигурили безопасен път през Баташката пустиня до новото село в Родопската яка. След близо двеста години друг исторически помак им помага повторно да оцелеят.

Покровителят на батачани

Намесата на Осман Ефенди в голямата българска мъка Батак изненада и мене – дългогодишния изследовател на неговия подвиг. По-късно разбрах, че Батак става и част от съдбата на неговото потомство.

Първото съобщение за връзките на Осман Ефенди с покрусените батачани пак е във въпросната реч на народния представител от Пещерско Дуко Дуков, който и лично е познавал трагедията в този край.

Той съобщава на народните представители, че прошението на Осман Ефенди за поборническа, пенсия е придружено и от едно свидетелство на Баташкото общинско управление. Д. Дуков не разкрива текста на това удостоверение. Дава обаче допълнителни сведения за връзката на Осман Ефенди с баташките събития. "Аз имах честта – докладва той – да видя и някои батачани, като се интересувах, попитах, и самите те, останали живи след клането, ми разправяха, че действително тоз човек е много помогнал в онуй лошо време и трябва да се възнагради" [191]. Вижда се, че това сведение за голямата Османова помощ спрямо батачани не е подкрепено с конкретни факти. Част от конкретното обаче присъства в изказването на народния представител Г. Кобачев, който като

председател на Прошетарната комисия преразказва съдържанието на удостоверението от Батак, срв.: "При прошението му има документи, от които явно става, че през 1876 г., когато се колеше Батак,... просителят е оказвал помощ на тия, които са бягали от тоя Батак, кога е горял".

Издирванията ми показаха, че:

1. Баташката история не знае нищо за връзката си с Осман Ефенди.

2. Тази връзка е известна на брациговеца Д. Юруков, който изрично пише за това, че единствен Осман Ефенди "бе възроптал против баташките кланета" [192].

3. Ив. Попов съобщава, че непосредствено след съсипването на Батак град Пещера бил "изпълнен от няколкостотин батачани, главно жени и деца и малък брой мъже, по чудо спасили се от ножа на башибозука. На първо време те трябвало да живеят от подаянието и децата им на групи кръстосвали улиците и чаршията да просят. Картината на тия скитащи деца е свързана с първите впечатления от моето детство. В Пещера батачани дойдоха след неколкодневни скитания и криене из горите на Еледжика, след дълги увещания от турската власт и на изпратените пещерци да им занесат хляб и да ги увещаят да се приберат в града. В Пещера обаче турската власт им приготвила нов капан. Като си дала отчет за извършеното в Батак, тя поискала да представи, че зверствата им са извършени "при защита", понеже батачани били тръгнали от Батак към Пещера, за да избият турското население. Поради това властта дала нареждане тия няколкостотин батачани да се върнат назад под предлог, че ще построят колиби в селото, и някъде из пътя да ги избият – доказателство, че действително са предприели нападение. Обаче хуманни пещерски турци подшушнали на батачани по някакъв начин да не напускат града, защото ще бъдат избити из пътя. Действително, подкараните батачани отказали да се върнат в селото си, въпреки немилостиви удари с тояги, които им били нанасяни. Най-сетне властта се отказала от намерението си и оставила на мира тия нещастници." [193]

4. В архивите на Пловдив попаднах на един интересен документ, съставен от известния родоповед Стою Н. Шишков, под името "Сведение за поборници участници в Априлското въстание и Освободителната война от Пещерска околия". Между сведенията открих данните, които е дал свещеник Тодор Попов от Батак. Той разяснява, че е бил арестуван в Пещера и откаран в Пазарджик, с което е бил спасен (Окръжен държавен архив – Пловдив, ф.52, к. оп.1, а.е. 314). Този човек ще да е бил споменатото застъпничество на "хуманните" мюсюлмани, които, не ще и съмнение, са изпълнявали волята на Осман Ефенди.

5. Едно от посочените в Спомените на Ив. Попов баташки деца, по чудо спасени и попаднали в Пещера, става завинаги дете на Осман Ефенди (вж. ч. Батачанката Атидже). Следователно, Осман Ефенди лично е покровителствал батачани по пътя им от Еледжик до Пещера, както и след настаняването им в града.

6. Споменатият председател на Прошетарната комисия при Народното събрание Г. Ковачев сам нарича Осман Ефенди с името покровител (с. 107), което между многото добрини, сторени от този човек, свързва единствено със заслугите му към баташкото население.

В тези важни сведения има няколко момента, които позволяват попълването на празните места от просопографията на Осман Ефенди във връзка със спасените от него батачани, а именно:

а) "хуманните турци" повикали бежанците батачани в града, където осигурили тяхната прехрана;

б) "хуманните турци" "подшушнали" на батачани за готвения атентат срещу тях;

в) що се отнася до "хуманностга" на пещерските мюсюлмани, то в светлината на най-благороден и българолюбив човек се е показал, както се установи от досегашната фактология, именно Осман Ефенди. С голяма степен на достоверност може да се твърди, че посочените акции за спасяването на тези няколкостотин батачани са инициатива и дело на самия Осман Ефенди.

Съобщението на Ив. Попов дава основания за още една съществена догадка – именно, че само по въпроса за съдбата на тези няколкостотин батачани ще да е произлязъл страшният спор между Осман Ефенди и кръволока Ахмедаа Барутанлията, който ги е смятал за своя лична плячка. "Плячката" обаче, подкарана с удари от шайката на Ахмедаа, била изтръгната от силния на деня помак Осман Ефенди - Михалков(ски), и по този начин предпазена от второ безмилостно клане. Без съмнение, в това се състои фактологията на удостоверението от Баташкото общинско управление; тези факти за Осман Ефенди са разказвали на народния представител спасилите се по чудо батачани. Смятам, че на входа на героичния Батак трябва да стои и един скромен надпис за спасителя на тези няколкостотин души, които с благоволие са споменавали името на Осман Ефенди.

Истината за това събитие е документирана в изказването по прошението на Осман Ефенди на народния представител Г. Ковачев, който като председател на Прошетарната комисия е познавал текста на удостоверението от Баташката община (вж. по-горе).

Бележки

174. По време на Руско-турската война от 1878 г. Praefix Ованес Съваджиян е телеграфист в Т. Пазарджик. Като рискува живота си, той укрива от военното командване на турците заповедта за опожаряване на града. В резултат на този подвиг оцелява казалийският център на властта.

175. Вж. при Ш. Тахиров, Единението, С., 1981, с.63; вж. и бел. 4, с.175.

176. Том 5, С., 1986, с.216.

177. Отон Иванов, Кратки бележки по въстанието през 1876 лято. – В: Април 1876. Спомени. С., 1976, с.458.

178. В. Унджиев, Васил Петлешков, С., 1935, с.45.

179. Вж. в: България през погледа на чешки пътешественици. С., 1984, с.87.

180. Вж. бел. 2, с.105.

181. Вж. бел. 4, с.175.

182. Вж. бел. 11.

183. Вж. при Т. Делчев Димитроб, Макхаган. 1844-1878. Биография, документи и материали. С., 1977, с.86.

184. Вж. бел. 2, с.105.

185. Д. Юруков, вж. бел. 6.

186. Вж. бел. 7, с. 76-77; 66-67.

187. Вж. бел. 4, с.211.

188. Вж. бел. 7, с.76.

189. Пак там, с.57.

190. Вж. при Т. Балкански, Допълнение към историята на Радилово. - Септемврийско знаме, 22 юни 1978.

191. Вж. бел. 2, с 105, 106.

192. Вж. бел. 6, с.45.

193. Вж. бел. 4, с.197-198.

Клеветата

Първата и последна голяма клевета по отношение на доблестния човек, героя на Пещера, спасителя на Брацигово, на радиловци и на част от батачани, е изречена от един заслужил за свободата на България човек. Казвал се е Юрдан Юрданов – Инжето, един от малцината оцелели въстаници от четата на Христо Ботев. Като народен представител, подразнен от небългарското име Осман ефенди, по време на дискусията за поборническата пенсия на пещерския герой Инжето скочил и заявил: "Но при всичко това, което казва господин докладчика, че той е спасил българския народ, че той не го е клал, а че по-малко го е клал, това аз не вярвам. Аз мисля да не бъдем толкова щедри, да не отпущаме българските пари и на такива хора, защото е срамота, и хората ще се смеят с нас; но колкото за това, че той е избавил българския народ, за тия негови заслуги, че не го е клал, аз не вярвалл. Затуй ази ще забележа на господин докладчика, че ако го е клал, по-малко е клал, а не по-много." [194]

Така от нищото, буквално "от пръстите си" героят от Ботевата чета изсмуква клеветата за друг не по-малко популярен от него герой, за други не по-малко важни от неговите заслуги.

Народните представители са потресени от думите на гневния хъш. Един след друг стават, за да защитят пещереца от нелепата омраза, породена от чуждото име Осман ефенуи, под което е крие най-чист българин. Разбира се, народните представители не знаят тази подробност. Те търсят само българската справедливост. Първи след Инжето говори Л. Крушков: "Господа народни представители – започва той, – от казаното от господина докладчика народното представителство може да се ориентира относително заслугите, направени в най-тежките времена от страна на Осман Нури ефенди. Аз мисля, даже чест ще прави на народното представителство, ако се отпусне

на просителя една нищожна пенсия от 30 – 40 лева, която няма да костува много на държавата, защото и тъй сме шедри да отпушаме даже на хора, които не са заслужили на отечеството. Ще прави чест и на правителството, и на представителството, ако се отпусне пенсия на този човек".

Втори взема думата Г. Караколев: "Господа представители – казва той, – аз няма да предлагам, както каза г-н Инжето, че като бил мюсюлманин, да не му отпускаме пенсия. На мен ми се струва, че когато един човек е заслужил, това трябва да му се признае, макар той да е и евреин. Докладчикът каза, че в лошите обстоятелства този човек е помогнал на българското население, като е отстранил башибозуците, но г-н Инжето не счита това за нищо, дето не е дал да се коли българското население, и като е турчин, не вярва, но той трябва да знае, че може би да има и от нас някои, които сме правили лоши работи. Един заслуживши може да е мюсюлманин и евреин, щом той е направил добро. Щях да отида да кажа нещо по-нататък, но хайде да не отваряме старите работи. Аз не мога да разбера защо да не се възнагради тоя човек, ако и да е мюсюлманин, когато е заслужил. Освен това само по себе си иде да се разбере, че той е бил добър чрвек, че правителството го е назначавало на служба и управлявал някои работи, и в такъв случай трябва да се повярва, че е направил добрини. Заради туй настоявам да се приеме искането на комисията, именно предложената сума от 80 лева, без да се гледа на това, мюсюлманин ли е, или какъв. Какъвто и да е човекът, стига, че е направил добрина за човеците в най-лоши времена за отечеството".

Възмутен от клеветата в речта на Инжето, след този оратор скача и народният представител К. Попов: "Зависи сега от Народното събрание – подчертава той, – като вземе предвид десетгодишната му служба е България, като вземе още предвид, че просителят е направил една голяма зазлуга на българското население – не тъй, както каза Инжето, че по-малко е клал, – и както това ни се каза и признава от хората, които нямат никаква задна мисъл и цел, но се казва от българи, които най-добре знаят, че е направил добро, всичко туй, казвам, като земам във внимание, зависи от Народното събрание да направи, както намери за най-уместно. Твърде добре знаем, че мнозина от нашите поборници със своята неопитност направиха много пакости, отколкото добрини, и пак ги пенсионирахме. А тук просителят е направил добрина. Следователно, на място си е да му се определи една нищожна пенсия от 80 лева".

Следва повторна реч на докладчика Д. Дуков. "Аз, господа представители – казва той, – мислих, че обясних, но г-н Юрданов не ме е разбрал, види се. Аз не казах, че просителя е освободил всецяло българския народ, но само изброих няколко села, на които е помогнал и които са му дали свидетелства, подписани от кметовете и подпечатани с общинските печати... Освен туй има да добавя, че ако имаме 2-3 хиляди прошения, между тях има 5-6 такива, на които трябва да обърнем внимание и които трябва да удовлетворим. Защото най-сетне парите, които се отпускат, не са само български, а са общи на всички български поданици, които не се делят по народност. И тия, които просят тук милостиня или пенсия, и те са български поданици и имат право, защото парите са наши и техни."

Председателят на Прошетарната комисия Г Ковачев подчертава: "Комисията... намери, че една пенсия от 80 лева месечно не ще бъде толкова голямо възнаграждение срещу заслугите, които

негова милост Осман Нури ефенди е принесъл, и затова реши да му се отпусне. Зарад туй аз ще помоля да се съгласите всички да се отпусне тая пенсия, като с това дадем да се разбере, че ние еднакво се отнасяме към всеки човек, стига да е правил известни заслуги на отечеството."

Иван Цанков подкрепя думите на Г. Ковачев с довода: "Понеже от думите на преждеговорившите се осветли доста добре почитаемото Народно събрание, че тоя човек действително е заслужил каквото да му се отпусне пенсия, заради туй преддагам да се прекратят дебатите и да се гласува предложението на комисията."

В залата се чуват гласове "Прието!". Председателят на събранието установява обаче, че клеветата по адрес на Осман Ефенди е възбудила духовете на народните представители, и независимо от предложението на Ив. Цанков за прекратяване на дебатите, изказванията продължават.

Като опонент на Османовата молба се обявява още един народен представител – А. П Семерджиев. Той довежда клеветата до кризисната й точка, като я обработва с допълнителни умозаключения, със силогизми, които целят създаването на превратна представа на героя от Пещера, за неговите заслуги: "Прочете се едно свидетелство от Пещерската община – заявява ораторът, – в което се казва, че той – Осман ефенди – запазил пещерци от башибозуците. Пещера, господа, не въстана през 1876 г., за да има нужда от запазване. Не е истина, че е помогнал на Батак. Ако беше само дигнал ръка да помогне на Батак, то нямаше да паднат толкова жертви. Да се говори .за Батак, да се казва, че е помогнал, то е да се осквернява паметта на падналите къщи, и най-мило, и всичко дадоха за тая свобода? Как ще различим поборникът от един такъв мехмедалия човек? Такива мехмедалии са много по света, много ги има и в нашето отечество... Даже да речем, че правителството реши да му отпусне пенсия, трябва ли да се сравнява той с ония, които са принесли политически заслуги? Знаете примери. Двама батачани (вероятно воеводите Ангел и Стефан Керелови – вж. по-нататък, бел. Т.Б.) са пенсионирани с по 60 лв., Иван Арабаджията (помощникът на В. Левски – бел. Т.Б.) – с 80 лв. Може ли да сравните тоя мерхаметлия човек с тях? Не можете, ако турите ръка на сърцето. Като имаме това предвид, аз мисля, най-доброто нещо, което може да направи Народното събрание, е да изкаже благодарност от страна на представителството на господина Осман ефенди за добрините, които той мисли да е принесъл на някои свои съотечественици, и нищо повече."

А. П. Семерджиев ще да е другият народен представител от Пещерско, най-вероятно от Чепинското корито (?!). Речта му с подценяването на Османовите заслуги, които се определят като неполитически, дори като "мислени(!)" единствено от самия "г-н Осман Нури ефенди", създава напрежение в залата; клеветата си служи с ново личностно определение – мерхаметлия (думата е заемка от турски и означава 'човек, който притежава мерхамет, милост').

Така този умен противник на непознатия му Осман Нури Ефенди приписва заслугите не на неговия мироглед и идеите му за братство и равенство, почувствани от такива видни съвременници като Д. Юруков, а на някакво вродено или създадено чувство за милост, за милосърдие.

Речта на Семерджиев цели да лиши Осман Нури ефенди от важна социална и политическа характеристика. Разбира се, и тази нелоялна към заслугите на най-видния мъж от Пещерското

краище реч не успява да разколебае оценката за "негова милост Осман ефенди" [195], направена от народните представители.

Клеветата отстъпва пред името на Осман Нури Ефенди, за да не се изпречи вече никога пред него до края на земните му дни.

Литературната клевета

По-напред се посочи, че хронистът на въстанието в Брацигово и сам участник в боевете Атанас Мишев е написал две произведения. Документалната си хроника е издал през 1881 г. [196] После е решил да напише на основата на тази книга и върху допълнително събрани материали и литературно произведение..Създал е ръкопис в някакъв смесен жанр, нещо като хроника-повест, където документалистиката отстъпва място на художествената измислица. Този ръкопис, носещ, кой знае защо, наслов "Спомени из българското отечество", на времето остава непобликуван. Пази се в архивното хранилище на БАН" [197].

Интересът към спомените на Мишев спада, още след първата проверка за тяхната достоверност, направена от Захари Стоянов [198].

Независимо от множеството съмнения и неточности изобщо в писанията на Ат. Мишев, проф. Йоно Митев, като игнорира това обстоятелство, което не може да не му е известно, публикува през 1976 г. и посочените спомени на Ат. Мишев [199]. Така един опит за литературно произведение беше издигнат от уважаван български историк в ранг на важен за историята на Априлското въстание документ.

В публикуваната хроника-повест читателят, познаващ изнесената от самия Мишев в първата му книга (Боят около Брацигово [200]) фактология за Осман Ефенди, познаващ и представените тук данни за живота и делото на пещерския герой, остава изненадан от характеристиките на едноименния литературен персонаж в Спомените. Но, впрочем, сравнете как той, Мишев, описва известната на всички българи сцена с мъчението на националния герой Васил Петлешков [201] в м. Маргите [202].

"Четирима солдати пристъпили към Петлешков и почнали да го бутат към огъня и насочват със щиковете си зад него "по заповед на пазарджичанина Али бей Гаванозоглу. Осман ефенди възпрял полковника с думите:

- Чакай малко, Али бей ефенди. Не се впущай в такива крайности, че сетне няма да дадеш отговора си."

"Васил Петлешков изгледал хладнокръвно Али бея и като потупва с крака си, казва на последния:

- Аз съм, който събудих населението да се вдигне против вас, башибозуците. Освен мене друг не е виновен. Виновен съм за правда."

"После пак същия с яростен глас:

-Куче краставо! Вие сте душманите на нашето царство! – и се отдръпва назад.

- Ах, къде е пашата да го види! – извиква с висок глас.

Осман Нури ефенди притърча и повика пашата, който на минутата дошъл при мъчения, когото оттеглили от огъня накрая...

Осман ефенди казал на бейовете:

- Ах, бей ефендилар, що направихте вие пред лицето на пашата. За тая ви постъпка вие ще отговаряте пред Бога и пред законите!

Али бей Гаванозоолу и Мехмед Али бей накачили се на конете и като изпсували и Хасан паша, и Осман Нури ефенди, препуснали конете си и се упътили за Т. Пазарджик с цел да подигнат давия пред главнокомндващия войските на Одринския вилает Надир паша против Хасан паша и Осман Нури ефенди." [203]

Запознат с голямата личност на Осман Ефенди, брациговският кандидат-писател с лека ръка го поставя за свидетел на последните часове от живота на Васил Петлешков, с лека ръка поставя в речта му никога неизречени думи Ако видният жител на Пещера беше присъствал на трагедията на погълналия отрова Васил Петлешков, а оттам и на немощния страдалец, то, като познаваме неговото изключително човеколюбие, милостта му (мерхамед) и неговата огромна власт в района, то в никакъв случай нямаше да се стигне до историята с огъня!

Ако Осман Ефенди беше присъствал или поне беше имал отношение към трагедията в м. Маргите, то сам Мишев щеше да я опише още в първата си книга, щяха да я опишат и немалкото следващи по време историци на Врацигово. В първата си книга, именно "Боят около Брацигово", Мишев споменава, че само срещнал близо до местността Маргите Осман Ефенди, придружаван от други конници [204]. Това обаче съвсем не означава, че той е останал в тази местност, когато там е бил докаран В. Петлешков.

В случая Осман Нури ефенди като литературен герой явно е комбиниран персонаж: името на известния пещерец е поставено вместо името на действително присъстващ на събитието в Маргите друг пещерец. Възможно е самият Мишев да е объркал лицата от събитието, на което не е бил свидетел.

Първото по време описание на интересуващата ни случка е направено през 1905 г. от Никола Петлешков и Иван Йеремиев. Техният труд е и най-компетентният за случилото се в местността, срв. необходимата ни част от книгата:

"От тук нататък оставям да говори г. Иван К. Йеремиев, очевидец, съдеец на въстанието и дори запознат с всичките му перипетии:

- Влязох аз в Гробето, дето бяха пашата и пазарджишките бегове и хаджи Ахмед Пехливан от Пещера. Войниците бяха наклали два огъня от дърветата на позиите. Доведоха Петлешкова при пашата и го заобиколиха 4 войника, които държаха шиковете си насочени към него. Претърсиха го дали няма някакво оръжие и намериха в елека му един куршум. Хаджи Ахмед Пехливан му подаде да го глътне и Петлешков го глътна. Хаджи Ахмед Пехливан тогава започна да му говори:

- Прилича ли този кайфет за тебе? До днес на бащиния си живот носил ли си опинци и навуща, та сега си се обул в такива?

Обърна се към пашата и му каза.

- Паша ефенди, баш комитата е тоя. Него дръж – той всичко знае.

Пашата заповяда да го поставят между огньовете, пламъците на които се издигаха 3-4 м високо. Поставиха го с лице и гърба към огъня, а отстрани войниците стояха с насочени към него пушки. Като стоя между огньовете, почнаха да му се пришурят дрехите, той взе да вика:

- Изгорях, изгорях.

Хаджи Пехлеви му извика:

- Гори, синко, гори, каквото си правил, намери!

Пашата заповяда да го извадят." [206]

От сравнението могат да се направят следните изводи:

1. Мишев не е бил свидетел на събитието в Гробето.

2. Преразказал е някакъв разказ за "четиримата войника", участвали в мъчението, който е преработил в напълно невярна светлина.

3. Участникът пещерец, който е бил на мъчението на Васил Петлешков, не е бил Осман Нури ефенди, а хаджи Али Пехливан.

Циникът, подиграл се с агонията на Васил Петлешков, чиито действия Атанас Мишев безотговорно е приписал на Осман Ефенди, е най-важният представител на противния лагер в Пещера, който всячески се е опитвал да провали благородното дело на Спасителя.

За този хаджи Пехливан са писали всички историци на Пещера [207]; представям го по-подробно в ч. "Другият лагер".

Бележки

194. Вж. бел. 2, с.105-106.

195. Вж. бел.2, с.105-108.

196. Вж. бел.7.

197. НА БАН, ф.1, оп.II, инф.No1395, 542 л.

198. З. Стоянов, Записки по българските въстания, т.III. С., 1967, с.296, 302.

199. Вж. сб. Април 1876. Спомени. С., 1976, с.527 и сл.

200. Вж. бел.7.

201. За нея вж. по подробно при Н. Петлешков и Ив. Йеремиев, История на Брациговското въстаnие. Пд, 1905, с.110 и сл.; Ив. Унджиев, В. Петлешков. С., 1935.

202. За нея вж. при Т. Балкански, Местни имена от Пещерско, свързани с Априлското въстание. – В: Изследвания из историята на българския книжовен език от миналия век.С., 1979, с.207.

203. Вж. бел.199, с.515-596.

204. Вж. бел.189.

205. Друго име на Мъргите.

206. Вж. бел.201, с.109-110.

207. Вж. и при Т. Рашайков, Брацигово. С., 1973, с.71;

Ив. Унджиев, пос. съч.; вж. и бел. 201, с.77; Ил. Зоински, Брацигово. С., 1976, с.23.

Другият лагер

В него влизат представителите на османската, на пещерската и на краището опозиция срещу благородното дело на Осман Нури ефенди.

1. Османското командване в контактите си с Осман Нури ефенди било представено от:

1.1. Хафуз паша, за когото вече беше съобщено по-напред в описанието.

1.2. Хасан паша. В Брацигово пристига след събитията в Перущица. За него Захари Стоянов пише: "Хасан паша е бил в пълното си право да направи що с Брацигово... Между това той се отнесъл доволно честно с Брацигово, нещо, което напълно е продиктувано от собствената му съвест. Аз говоря доволно честно, като правя сравнение между Батак, Перущица и Панагюрище, от една страна, и Брацигово, от друга страна". [208]

Самият аз съм изненадан от лековерното отношение на Захари Стоянow към достойнствата на османеца (или чувстващия се като османец) Хасан паша. Излиза, че този разорител на българщината е бил омилостивен, пред Брацигово от собствената му съвест и честност. Известният апостол на българската свобода греши! Лошотията на Хасан паша дори е намесена в една туркоезична народна песен от времето на Въстанието, записана от историка на Перущица Ив. Кепов, срв:. Асан паша нарежда да идем в Перущица, да идем....

Ех, ти, Асан паша,

това ми направи,

да погубиш моето младо момче. [209]

"Човеколюбието", проявено от Асан паша, вероятно е същото това човеколюбие на силния мъж Осман ефенди, с който той, подобно на другия генерал – Хафуз паша, трябвало да се съобразява. За това, че в Брацигово той става идеен привърженик на Осман ефенди, башибозуците го наричат Кел Асан. [210]

2. Захари Стоянов посочва, че военната закрила за оцеляването на Пещера впоследствие била преддожена и от Рашид паша [211], в резултат на което градът не пострадал. Струва ми се, че и тук Апостолът е идеализирал постъпката на османеца. Същият този османец е един от разорителите на Перущица; излиза, че на тираните османци, участвували в разорението на българските земи, нещо им става, след като подишат въздуха на Брацигово и Пещера, т.е., че се изпълват изведнъж и необяснимо как с невиждано човеколюбие и мерхамед (милост).

Определено смятам, че и в този случай причината за това човеколюбие е страхът от силния човек – Осман Ефенди. Ако не става въпрос за "страх", то поне за преклонение пред авторитета и светостта на този човек, разполагал с невиждано за времето си влияние над хората от Пловдивско до Неврокопско.

3. Али бей Гаванозоглу като бимбашия (хилядник) е предводител на пазарджишкия башибозук към Пещера и към Брацигово. Караюсеин Ибрям, по свидетелството на османовата дъщеря Хатидже, както вече се посочи, е описал конфликта между него и Осман ефенди. И този кръволок е бил принуден да сведе глава пред влиятелния пещерец и да напусне града. Впоследствие брациговските събитня отново срещат представителите на двата лагера.

За този пазарджишки кръвник, потомък на старата потурнашка фамилия Кавановзовци, владяла твърде дълго Татар Пазарджик и каазата [212], притежаваме добро описание от неговия съвременник, пазарджишкия учител Юрдан Ненов, срв.: "Али бей Гаваза, същия брат на изпъдения (управител на Т. Пазарджик – бел. Т;Б.) Махмуд бей, който имаше чифлик в село Абдаларе (дн. Алеко Константиново)... една вечер влиза в двора на един селянин с цел да отвлече младата му дъщеря хубавица в чифлика му...." [213]

Съзнателно подбрах този пасаж от книгата на Ю. Ненов за случка, позната на Краището (Яката), от 1872 г. Тази случка, а и нравът на Али бей са били известни на Осман Ефенди, респ. той е знаел

какво е целял с разорението на Пещера и Брацигово развратният пазарджишки аристократ. С прогонването му от Пещера Осман Ефенди защитава достойнството на християнските жени от позорната вакханалия, замислена от Али бей.

4. Известният приятел на българите, американският журналист Макхаган, ни поставя още едно затруднение при описанието на противниковия лагер. По времето на кървавите събития в централния град на областта Пловдив бил управител Хамид Абдул паша (Абдул Хамид?) "Той е стар човек – пише американецът, – около 60-годишен, среден на ръст, с ниско подстригана бяла брада и с меко кротко изражение на лицето, Тоя пловдивски мютесериф минава за човек, разположен в полза на българите и през нашето пребиваване в Пловдив турците искаха да го изгонят.... Той съчувствено се беше отнесъл към българите и направи твърде приятно впечатление на Беринга и Скайлер. Те били уверени, че пашата искрено и енергично се старал да помогне на "злочестите"... В Пловдив беше дошел само преди три месеца..." [214]

Излиза, че в Пловдив Осман Ефенди е имал свой политически съюзник в борбата за опазване на българското население!!?

Щях да повярвам на казаното от Макгахан, ако този Амид Абдул паша не беше брат на Шефкет паша, палача на Бояджик, второто след Батак изцяло унищожено българско село. Следователно, пред читателите е съвременникът на Осман Ефенди, братът на бояджикския палач и престъпник. Това обстоятелство ме принуди да опиша този възможен османец с резерви. Освен това не е ли той, представилият се благовидно пред европейските дипломати и журналисти, който изпрати таборите към Перущица, Брацигово и Пещера, не е ли той, който даде заповед на кървавия Ахмед паша за кланетата в Батак. [215] Негов личен познат е бил българският книжовник Йоаким Груев, който ни е оставил значителни сведения по интересуващия ни въпрос.

През 1870 г. пловдивският управител Ами бей бил заменен от Абдул Хамид паша, "строг, правосъден и пъргав управител". През 1873 г. го замества Фехим паша, а сам Абдул Хамид паша отива на негово място в Нови пазар. През 1875 г. Фехим паша е заменен от зетя на Митхад паша – Тосун паша, "човек неграмотен и свиреп", който непосредствено след Старозагорското въстание през същата година е сменен от одринеца Азис паша, управител до първите дни на Априлското въстание. На 27.IV.1976 г., т.е. в дни след обявяването на въстанието, Азис е сменен по спешност от въпросния Абдул Хамид паша. С него Пловдив се изпълва от войските, които впоследствие разоряват района на Панагюрския въстанически окръг. По негово време се извършват безмилостиите кланета в Перущица и Батак, затворите в Пловдив се изпълват с "виновни" и с невинни. Й. Груев с вещина разкрива интригата, чрез която Абдул Хамид паша "замазал очите" на Беринг и Скайлер за истинския лик на своето "българолюбие". "Турците – пише Й. Груев – щом зачули, че пристигнали тия гости в Пловдив с намерение да обидят затворите, се разшетаха още от рано да поуредят затворите: поометоха, поочистиха, постлаха на затворниците слама..." [216]

Така по този начин стигнах до заключението за измамната представа, която Абдул Хамид паша е изградил в съзнанието на европейските емисари за себе си. По тяхната логика злините в България са станали независимо от "добрия човек" Абдул Хамид паша. Всъщност, неговите разорителни

талбори, изпратени към Пещера и Брацигово, са били спрени не от добрата воля на този османски управител, а единствено от твърдата ръка на далеч по-влиятелния от него сред населението пещерец Осман Ефенди.

Пещерската опозиция на Осман Гфенди е била представена от едно незначително ядро мюсюлмани.

1. Хаджи Ахмед Пехливан, когото Ат. Мишев, както вече се посочи, обърква с Осман Ефенди. Бил местен първенец, който, уплашен от възмездието на българите, след Руско-турската война не се завръща от емиграция в родното си място. По свидетелство на изследователите той, заедно с Дели Афуз и Табак Мустафа, също пещерци, предвождал малка чета от пещерски башибозуци, която успяла да избегне влиянието на Осман Ефенди и безчинствала в Брацигово [217]. Според Мехмед Чепенели те взели участие в нападението над Брацигово [218].

2. Аети ефенди или Айти ефенди (титлата ефенди (тур.) насочва към характеристика за заможен образован човек, който може би заема и някаква чиновничвска длъжност.) Спречкването му с Осман Ефенди [219] по повод съдбата на пещерското население беше вече описано по спомените на очевидеца П. Учкунов [220]. За същия пещерец Ат. Мишев разказва, че на 12 май 1876 г. накарал въстаника Петър Г. Пасарев да издаде другарите си. Следователно, този мюсюлманин с възможно като за чиновник непещерско потекло, е участвал активно в обсадата на Брацигово. За него не открих никакви други данни. Не успях да изясня и обстоятелствата около неговата съдба след Руско-турската война. Предполагам, че е последвал примера на Хаджи Ахмед Пехлеви и никога вече не се е завърнал по тези места.

3. Махмуд Щарбия (Щърбия), заловил по свидетелството на Отон Иванов и Захари Стоянов Кървавовото писмо в Пещера [221]. За този исторически съвременник на Осман Ефенди също няма конкретни документални данни. Пещерският историк Ив. Попов се досеща, че сигурно е бил полицай, който се е усъмнил в куриера по гузното му държане и бързото каране на коня [222].

Догадката на Ив. Попов има основание! Полицейската власт в подоколията Пещера е била в ръцете на барутинеца Ахмед ага (Ахмед Каселицки). Самият той помак, уреждал на полицейски длъжности единствено свои доверени хора от помамъка. Впрочем, помашката характеристика на Мустафа Щърбия се издава и от неговото нетурско прозвище, със запазена у Отон Иванов акава родопска форма: Щарбия. От всички пещерски села това прозвище може да се изговори с ударено а вм. ъ единствено в дорковския чепински говор [223].

Това обстоятелство, както и наличието на много дорковци в демографията на Пещера (вж. по-напред) ми дава основание да определя Махмуд Щърбия като дорковски помак. Не е бил местен пещерски двуезичен българин, защото тогава името му би звучало еднакво познато за всички пещерци като Чентик Мустафа 'щърбия Мустафа'.

Вижда се, че опозицията на пещерските мюсюлмани срещу авторитета и волята на Осман Ефенди е била твърде ограничена, твърде немощна.

Помашката опозиция на краището (Пещерската подоколия: Яката) безспорно е трябвало да противостои на влиянието на помака Осман Ефенди над целия помаклък от Пловдив до Неврокоп (днес Гоце Делчев). Антибългарската пропаганда се опитва да заобиколи неговото огромно влияние и чрез своите предимно духовни емисари пуска в ход версията за подготвяно от гяурите масово изтребление на правоверните през 1876 г. [224] Тази братоубийствена война среща пред вратите на Пещера и Брацигово Осман Ефенди с:

1. Ахмед ага Барутанлията, за когото стана дума по-напред в описанието. За престъпленията си този най-черен в историята ни човек, българин, по предложение на споменатия пловдивски управител Абдул Хамид и на неговия началник – валията на Одрин Акиф паша, е бил повишен в чин майор и награден с орден "Меджиде". За това, че Осман Ефенди успява да възпре тълпите на този кръволок пред Пещера и да измъкне изпод ятагана му останалите живи батачани, Българската държава го възнагради с 80 лв. пенсия, а българският народ от Северозападните Родопи... е безсмъртие.

2. Ат. Мишев твърди, че пред Пещера и Брацигово разположил стана си друг башибозушки предводител – Мурад ага Ловчанлъ. Ловчанският помак бил също от групата на кумхасановците, както и самият Осман Гфенди. За ловешките аги (агашетини), помаци, участвали в потушаването на въстанието, немалко сведения е дал 3. Стоянов. Между написаното обаче няма нищо за Мурад ага Ловчанлъ. Може само да се предполага, че действително е бил от башибозушкия сбор на известния предводител на ловешката помашка башибозушка орда Хасан ага [225].

3. Ибрахим ходжа от Осеново. Предвождал е осеновския башибозушки отряд пред Пещера и пред Брацигово. Отрядът пристига след погрома в Батак. Предполага се, че помакът духовник от изчезналото днес Осеново, намирало се между Равногор, Селча и Фотиново, се е подчинил на волята на Осман Ефенди и е успокоил не особено нападателните осеновци, за които се знае, че са предупредили своите християнски роднини в Брацигово Карналови и Хрисчеви за подготвяното от османските духовници и правителството "падишах дюню". Осеновци се изселват през 1911 г. неизвестно къде в Турция [226].

Потомци на този ходжа обаче още живеят в краището. Неговата дъщеря (?) Нафизе се жени за Юсеин Мехмедов Каравелиев от фотинския род на Власците. Заварих жива тяхната дъщеря Светла (Сание), омъжена у фотинските Алишеви – сега на преклонна възраст, втора съпруга на селчанина Чавдар (Нури) Фотенлиев. Тези Алишеви са преки роднини на последните потомци на Осман Ефенди – София и Сергей, родени от фотиновката Наталия (вж. по-нататък).

Други потомци на Ибрахим ходжа чрез децата на Нафизе са Ганелови в Борино, Девинско [227].

4. Шерифката [228]. Бил е предводител на башибозушки отряд от Фотиново, тогава изцяло помашко село. Името му е резултат от субстантивиране до прозвище на старото фотиновско родово име Шерифови. В миналото Шерифовите живеели компактно в квартала до м. Тумбата. Семейството на Шерифката било от малкото фотиновски семейства, които панически избягали в Турция по време на Руско-турската война пред страха от баташко възмездие.

След тях в началото на нашия век се изселили и голяма част от останалите семейства от рода, които продали имотите си на върбовския преселник Маврудия Димитров Диев [229]. Не ще и съмнеиие, че и този палач на Батак е бил възпрян в пещерската си погромаджийска мисия от Осман Ефенди.

5. Юсмен Пехливанов бил другият главатар на малката фотиновска башибозушка чета [230]. Произхожда от фотинския род Пехливанови, който пък е разклонение на големия род Чаллиеви – помаци, преселници от с. Чала, намиращо се над Борино, Девинско. Този Юсмен също, както и Шерифката, бяга от отмъщението на батачани в Турция. Не му харесва животът в тази страна, завръща се в България, но не се решава да се засели отново в родното си село. Установява се с цялото си семейство в Дорково, а после в Костандово, откъдето водят произхода си днешните видни костандовски помаци Мутафалови и Фотенлиеви [231].

Това са били противниците на Осман Ефенди – все хора, пречупени от антибългарската пропаганда, повечето исторически българи, преминали в другия лагер, от лявата страна на падишаха.

Каурската или българската партия на Осман Ефенди

За нея знаем и малко, и много. Малкото се състои в това, че днес не притежаваме данни за точния й състав, докато например знаем поименно състава на антибългарската партия, определена тук като "Другия лагер".

Знаем обаче нейната идеология за братство между верските групи и народите, знаем нейното обществено поведение през дните на Въстанието, че е насочена към постоянна помощ на страдащите християни, към тяхната пълна закрила, към разгонването на башибозуците предимно чрез авторитета на водача Осман Ефенди към спасяването на остатъците от изкланото баташко население и пр.

По думите на Петър Учкунов Айти ефенди дори е определял Осман Ефенди като "комита", подобен на българите.

Като се има предвид изключителното малцинство на пещерци в противната антибългарска партия (вж. по-напред), то с пълно основание може да се каже, че към "каурската" партия са принадлежали всички останали пещерци мюсюлмани, самите те исторически българи от околните села или техни потомци.

Съратникът Мустафа Чепенели

За принаддежността му към "каурската" партия на Осман Ефенди досега не притежаваме конкретно писмено свидетелство. В документацията неговото име присъства наред с името на

Осман Ефенди на едно-единствено място. В ръкописните бележки на Д. Калинов от Пещерския музеи неизвестно лице с изключително нечетлив почерк е добавило. "Осман ефенди начал...(нататък не се чете – бел. Т.Б.) началник на аскера..(!?) Мустафа Чепенлият. Съботен ден брациговски жени му са занесли подаръци".

Вероятно бележката иска да каже, че Осман Ефенди е бил началник (!?) на Мустафа Чепенели. Не може точно да се разбере за кого от двамата са и подаръците на брациговските жени.

Тази бележка и останалите сведения за неговата обществена позиция по време на въстанието представят Мустафа Чепенели като най-видния следовник на Осман Ефенди в мисията му за спасяване на християнското население.

Първото съобщение за този важен пещерски жител от времето на Въстанието е при Ал. Мишев.Той съобщава, че на 10 май пещерският мюдюрин, който вече е имал сблъсък с Осман Ефенди по повод необходимостта от миролюбива политика в Брацигово, провожда в този град "7 души турци от Пещера под предводителството на някой си Големий Мустафа" [232]. Името Големия Мустафа ще да е напълно реално, защото то може да съществува единствено в опозиция срещу името Малкия Мустафа. За такъв Мустафаджик 'малък Мустафа' от вече турски говорещата част на пещерци по това време съобщава един документ от 1884 г. Този Малък Мустафа е бил бащата на някой Осман Алибот, владял поземлен имот в града [233]. Името Големия Мустафа в тази позиция, подобно на споменатото име Махмуд Щърбия свидетелства за наличието на помак, който още не е преминал към българо-турското двуезичие в Пещера.

По-нататък. в книгата си Ат. Мишев постоянно съобщава за този Мустафа. На 14 май той помогнал на брациговци да се отърват от алчността на описания по-напред Афуз паша, който заплашвал, че ако не му дадат необходимия откуп, ще ги погуби. "Като видя Мустафа – пише Мишев, – че пари няма, а се искат непременно, той извадил своите хилядо гроша и ги донесъл на Хафуз паша, а за останалите 100 гроша той се задължил, че след три дни сам ще му ги принесе, като в същото време припада пред пашата (Ферик паша – бел. Т.Б.) и му се помоли да ни опрости. Фарик паша тъй също се приближи при Хафуз паша и след един петминуген разговор обърна се към него, като ни извести, че ни измолил пашата, че последний ни прощава." [234]

На друго място Мишев подчертава, че водачите, хората на Големия Мустафа, са пазили селото от башибозуците [235]. На 19 май Големият Мустафа освобождава задържаните от неговите вардачи (от тях е известен само някой Хюсеин) брациговски въстаници [236]. На трето място Мишев изрично подчертава, че този благороден човек е "пещерец" [237].

Второто съобщение за пещереца Мустафа е при Петлешков и Йеремиев. Те потвърждават писаното от Мишев, срв.: "Пашата оставил пещерския мюдюрин да пази селото (Брацигово – бел. Т.Б.). Брациговци пък условили пещереца Мустафа Чепенели с няколко негови другари, за да помагат на мюдюрина. Мустафата се знаел от по-рано с брациговци за честен човек, защото по-напред бил служил пъдар. Наистина Мустафата пренесъл големи услуги на брациговци" [238]. На друго място очевидецът на действията на Мустафата Иван Йеремиев твърди, че той бил колджия 'стражар' [239]. Под тази характеристика може да се крие и действителен пещерски полицай от

градската стража. Впоследствие този Мустафа Чепенели е бил единственият мюсюлманин от Пещера, от когото авторите на книгата "История на брациговското въстание" са взели документални сведения [240].

Следващият по време историк на Брацигово – Христо Гюлеметов-Чибис, като цитира пасаж от книгата на на Петлешков и Йеремиев, посочва, че Мустафата е един от малкото свидетели, разкрили трагедията с клането при Бялча, в което бил замесен и пещерският мюдюрин [241].

Данните на Петлешков и Йеремиев хвърлят допълнителна светлина върху позицията на Мустафата в лагерите на пещерските мюсюлмани. Разбира се, той е взет като вардач в резултат на недоверието, с което брациговци се отнасяли към пещерския мюдюрин Мустафа. А това е и недоверието на Осман Ефенди. Съвсем логично е да се допусне, че Мустафа Чепенели е бил проводен в Брацигово от или с препоръките на Осман Ефенди, покровителя на града.

Петлешков и Йеремиев съобщават неговата гражданска професия – полски пазач, а може би и градски полицай – колджия. Тези ддъжности, както се посочи по-напред при характеристиката на Махмуд Щърбия, са били изпълнявани от помаци. За помашката същност на Мустафата свидетелства неговото българско прозвище Големия, вм. битуващото вече по това време в пещерското двуезичие турско Коджа Мустафа. Помашката му принадлежност се потвърждава и от анализа на неговото родово име Чепенели, буквално 'чепински' (срв. напр. името Иван Чепинеца, хайдутин от четата на Бейко войвода, и на Вълю Чепинеца, пещерец, от 1861 г. [242], родени в или произхождащи от с. Чепина Баня, крайното югоизточно селище на Чепинското корито. А в това селище, както е известно от историята, след помохамеданчванията до 1878 г. са живели само чепински помаци. През 1987 г. вестник "Чепинец" публикува едно проучване за рода на Мустафа Чепенлия, което обаче не притежавам.

Не успях да открия днешните потомци на пещерските Чепенелиеви. В архивите на Народната библиотека обаче намерих неговата молба за пенсия към Народното събрание [243].

Колекцията за Мустафа Чепенели съдържа 7 документа. Първият документ е заявлението му до Т. Пазарджишкия окръжен управител. Ето и неговото съдържание: "От приключеното тук свидетелство, заверено от Брациговското общинско управление, се доказва, че аз през април 1876 г., когато християнското население се е намирало в най-критично положение, съм положил най-голямо старание да бъда полезен на страдающите и съм спасил живота на стотина души, като съм запазил живота и честта им. Сега, като се намирам в най-голямо бедно състояние, което подкрепям с приключеното тук свидетелство от Пещерското градско общинско управление, прося Почитаемото правителство да вземе предвид и горното ми положение и потребното от негова страна да ми я даде една известна пенсия или временна помощ за възнаграждение на положените ми трудове в полза на християните българи. Надея се, господин управителю, че вие като представител на правителството на този исторически окръг, ще направите потребното и от ваша страна за удовлетворение на просбата ми. Гр. Пещера, 1896 г."

Не ще и съмнение, че молбата на Мустафа Чепенели е подадена след положителния резултат от молбата за пенсия на Осман Ифенди.

И в този случай, както и при Осман Ефенди, благородните и благодарни брациговци са издали официален документ за заслугите на молителя към тях. И този път обаче документът, подобно на Османефендиевия, е изгубен! Неговото съдържание се възстановява от решението на Пенсионната комисия по молбата на просителя, влизащо в споменатата колекция, срв.: "От приложеното при прошението му от 7 май 1896 г. свидетелство се вижда, че след въстанието в Брацигово през 1876 г., когато всички въстаници се предадоха на Хасан паша и се събраха от седемте села в Брациговския въстанически пункт без всякаква защита срещу появилия се за убийство и грабеж башибозук, тогава просителят Мустафа Чепенели с още някои свои другари с оръжие в ръка е бранил събравшите се от тия башибозуци и с това е спасил живота на мнозина други и на основание на тия заслуги просителят иска да му се определи пенсия."

Вижда се, че всичко изнесено от източниците за Мустафа Чепенели се доказва от официалния брациговски документ за него. Този документ представя пещерския помак в позицията на един малък Осман Ефенди с оръжие в ръка, комуто дължат живота си също така стотици брациговци.

За разлика обаче от съдбата на Османефендиевата молба, Пенсионната комисия отхвърля прошението на Мустафа Чепенели със следните доводи: "Пенсионният съвет, като взе предвид, че пенсия или земя или парично пособие, предвидени в чл. 5 и в от "Закона за подобрение положението на поборниците и опълченците" се отпуща само на ония, които са извършили работа, указана в чл. 2 и 3-ти от настоящия Закон, а просителя не е бил нито поборник, нито опълченец, реши: Просбата на Мустафа Чепенели остава беа последствие. Заседание 21 юни 96 г. Пратено чрез Пещерский Околийски началник с No 275 от 13 юли 96 г."

Каква подигравка на съдбата! Спасителят на толкова много брациговци да не бъде признат за поборник и извършеното от него спасение – за поборничество.

Съдбата обаче продължава да издевателства над паметта на този пещерец, който сам никъде не се нарекъл турчин . Професорите, които откриха неговите документи, с лека ръка го изгониха от българската народност, за да доказват с тях вековните връзки на добросъседство между българи и турци [244].

Подведени от "турската" характеристика, която приписват на Мустафа Чепенели, в една своя книга проф. Петър Петров и Мустафа Мюслимов, както и писателят Н. Хайтов, като редактор на изданието, не се досещат, че зад чепинското родово име Чепенели, с произход от българското чепинец, се крие исторически българин [245].

Мустафа Чепенели остана непризнат като поборник от Българската държава, която не цени особени българското на своите мохамедани. Като следовник на Осман Ефенди той е заслужил историческото си място в пантеона на Брацигово непосредствено след него. По тази причина въведох просопографията му в книгата "С българско име и с българска кръв" (В. Търново, 1996).

Бележки

208. Вж. бел 198, с.302.

209. Ив. Кепов, Въстанието в Перущица. Пловдив, 1930, с.272, 274.

210. Вж. бел. 201, с.106.

211. Вж. бел.198, с.302. Рашид паша след разорението на Перущица участва и в обсадата на Брагово; вж. бел. 201, с.105.

212. Вж. бел. 52, с.42, 43, 44, 51, 53, 75.

213. Й. Ненов, Автобиография. – В: Автобиографии. С., 1979, с.139.

214. Макхаган, Турските зверства в Българиа. С., 1880, с.52.

215. Повече за отношението на светската власт към събитията в Батак вж. при Г. Методиев, Епопеята Батак. С., 1980.

216. И. Груев, Моите спомени. Пловдив, 1906, с.29, 31, 35, 45.

217. Вж. бел. 201, с.96.

218. Пак там.

219. Вж. бел. 7, с.64.

220. Вж. бел.4, с.175.

221. Вж. бел. 177, бел. 198, с.496.

222. Вж. бел. 4, с.173.

223. Вж. повече при Ст. Стойков, Българска диалектология. С., 1968, с.95.

224. Преданието записах на място през 1976 г.; вж. и Т. Балкански, Изненадите на Доспатско. – Родопи, 1978, кн. 9, с.35.

225. Вж. бел.198, с.92 и сл., 135 и сл.

226. Ал. Арнаудов, вж. бел. 5, с.175.

227. Собствено издирване на автора.

228. Вж. бел.201, с.96.

229. Собствено теренно проучване.

230. Вж. бел. 201, с.96.

231. Вж. повече при Т. Балкански, Език, род, традиция. Атеист. трибуна, 1987, кн.3, кн.4.

232. Вж. бел.7, с.65.

233. ОДА - Пазарджик, ф.36, оп.3, а.е. 11, л.9. Владало.

234. Пак там, с.75.

235. Пак там, с.77.

236. Пак там, с.236.

237. Пак там, с.79.

238. Вж. бел. 201, с.122.

239. Пак там, с.123.

240. Пак там, с.138.

241. Хр. Гюлеменов-Чибис, Из миналото на Брацигово. С., 1940, с.288.

242. Вж. бел. 4, с.124.

243. НБКМ-БИА, колекция No 47, а,е. 44, л. 1.12 по дело 47 за Мустафа Чепели.

244. П. Петров, Асимилаторската политика на турските заюеватели. С., 1964, с. 425; Ш. Тахиров, Единението. С., 1981, с.63.

245. Вж. Дружни и еднни през вековете. С., 1966, с. 126.

Обидното предположение

Разказано е от свидетеля на Априлските събития Петър Учкунов. Според него Осман Ефенди "със заповед "гери" 'назад' извежда от града (Пещера) башибозуците и ги насочва към въстаналото Брацигово" [246].

Вещият историк на Пещера Ив. Попов е бил подведен от една позната му, но незабелязана в случая подробност. Както в много междуселищни отношения историческа е "омразата" между пещерци и брациговци (такава съществува между ямболци и слибенци, между троянци и ловчани и др.), за която изрично съобщава през 1895 г. в Народното събрание и пещерският представител Михаил Такев [247].

При това положение съвсем естествено е незнаещият какво е станало след това със спрените от Осман Ефенди пред Пещера башибозуци да допусне, че спасителят на града ги е насочил към "неособено обичаното" Брацигово. Фактите изцяло противоречат на такава постановка, защото Осман Ефенди е спасител и на Брацнгово, т.е. той не може да "насочва" към това селище башибозуците и едновременно да го спасява от тях. Между впрочем, този момент е представен по-точно от Карахюсеин Керимов, който казва, че след срещата с Осман Ефенди "жадните за кръв

главорези покрай града се отправят към Брацигово" [248]. Не ще и съмнение, че големият човеколюбец се е отправил веднага след тях към това селище (където го среща и хронистът Мишев), за да организира спасението му от тази сбирщина, жадна за яма (грабеж) и погроми. За тази му постъпка е издадено и посоченото от народния представител Д. Дуков свидетелство на Брациговското общинско управление [249].

Два пъти спасител

През лятото на 1877 г. руските войски навлизат в българските територии. Бежанци от техиия победен марш панически се насочват към пределите на Южна България. Придошлите преди 15 години с благоволението на Митхад паша черкези и абхази се отдават на грабеж, убийства и разорения. От разбитите османски войски постоянно се отделят дезертьори и разни неконтролируеми групи, които се съюзяват в грабежите с местното башибозушко опълчение. Правителството се опитва да урегулира движението на бежанците, за да създаде чрез тях преградна стена по пътя на руските освободителни войски. През 1978 г. доц. Ангел Вълчев откри в архивите онази заповед на Високата порта, която създаде в Северозападните Родопи най-мъчителната обстановка след погромите през 1876 г. Ето и нейния текст: "На 3 часа разстояние от Пловдив и във връзка с Големия Балкан (Стара планина), съединяваш се с него в района на Ихтиман, на 15 ч. се простира Балкан, но по-див и по-малко проходим, отколкото Големия Балкан, и називаем по география Хайре-бор (?), а на местността Рупчос. Той завършва близо до окръга Султан ери (днешно Крумовградско – бел. Т.Б.), а друг в окръга Ахъчелеби (Смолянско – бм. Т.Б.). Ако проходите, водещи към този Балкан, бъдат задържани дори от самото население, то неприятелят не може да го овладее. Ето защо жителите на близките населени места, които не ще бъдат в състояние да се преселят в околностите на Одрин, да се отправят към тези проходи и там да се осигури тяхното пребиваване. Вземете необходимите мерки, ако намерите за уместно. 7 юли 1877 г. Саид." [250].

За този Саид А. Вълчев предполага, че е началник на султанската канцелария [251]. Аз съм на мнение обаче, че заповедта е издадена от Мехмед Саид паша (1838 – 1914), известен османски държавен деец, бил девет пъти велик везир (министър-председател). Със същото име – Саид – той се е подписвал, по свидетелство на Й. Груев, и по време на великото везирство през 1885 г. (вж. бел. 216). Този документ е особено важен за нашето описание, защото осветлява изглеждащото странно досега стичане на бежанци дори от Ловешко и Севлиевско (вж. бел. 6) към Пещера и Брацигово, далече и доста встрани от главния път за Одрин. Явно тези мухаджири, които създадоха погромаджийската обстановка в краището, не са попаднали там по волята на съдбата. Техните действия в началото на проходите Пещера – Неврокоп, Брацигово – Драма, пред планината Хайребор (Родопите) са били предвидливо програмирани от Саид.

За създалата се от мухаджирите и разбойниците черкези и абхази критична обстановка в Пещерско съобщават няколко източника:

1. Д. Юруков пише, че местните мюсюлмани и християни се сговорили да се пазят от бягащите през Родопите мухаджири [252].

2. За тези мухаджири и черкези около трите селища (Пещера, Брацигово и Радилово) съобщават пред Седмото обикновено Народно събрание и народните представители Дуков и Караколев [253].

Пред тълпите от грабители мухаджири, желаещи да влязат с оръжие в посочените селища, отново застава спасителят Осман Ефенди. Тази му позиция е изрично посочена пред народните представители в удостоверенията, издадени от общинските съвети на трите селища. Докладчикът Дуков подчертава: "През 1877 г. можа да запази града (Пещера – бел. Т.Б.) и от мухараджите и черкезите, които през това време избягваха и искаха да убиват де кого застигнат". "Има и друго свидетелство – продължава той – от Брацигово и Радилово, и Батак, в което също казват (кметовете – бел. Т.Б.), че ако не бил тоя човек, можели да станат и тия села като Батак" [254].

Второто сведение от удостоверенията за дейността на Осман Ефенди се наложи да цитирам в това изследване два пъти, защото, така посочено, то не може да обясни за кое точно събитие се отнася – за башибозушките изстъпления през 1876 г., за мухаджирите през 1877 г., или за двете едновременио. Предполагам, че докладчикът е обединил сведенията, които в документите са указвали двете събития поотделно.

Какво точно е направил в онези години Осман Ефенди за спасението конкретно на трите селища, днес не знаем. Може обаче да се досетим по съобщението на Юруков за постоянно пътуващите през тези години до дома на спасителя в Пещера [255] делегации от мюсюлмани и християни, че те са изисквали закрилата му срещу въоръжените разбойници мухаджири. Възможно е всеки път Осман Ефенди лично да е отклонявал тълпите от селищата. Като се има предвид обаче огромният му авторитет в областта от Пловдив до Неврокоп, остава да предположим сравнително простото действие, извършено от Осман Ефенуи. Вероятно е оставил стражи пред портите на всяко от посочените селища, които са отклонявали мухаджирите с думите: "Назад, Осман ефенди не разрешава!". Може да не е точно така, но документите посочват, че по това време Осман Ефенди за втори път става спасител на населението от трите селища, а може би вече и на нещастния Батак (!?). И ние трябва да им вярваме!

В емиграция

На 30.XII.1877 г. Д. Юруков посещава заедно с една делегация от мюсюлмани и християни Осман Ефенди с намерението да му иска закрила от последния ешелон мухаджири, които напират към проходите. "Той ни прие – пише Юруков – много любезно, но ни заяви, че мисията ни остава безпредметна, тъй като се получила заповед от правителството да се изселват и за това те не могат да направят другояче" [256]. Според същия автор на 1 януари не се виждали никакви мюсюлмани [257]. Първите руски разеди на Литовския полк навлизат в града на 6 януари [258]. Бежанците от Пещера начело с Осман Ефенди се подчинили без желание на правителствената

заповед [259]. За съдържанието на тази последна заповед принудила и спасителя на краището да го напусне като бежанец, можем да се досетим от съобщението на един руски офицер, срв.: "Голяма част от турците, най-вече тези, които живеят в онези местности, гдето населението беше смесено, придружаваха турските войски в оттеглянето им пред русите. В това те действаха по заповедите на турското правителство и по съветите на турските военоначалници, които ги плашеха, че уж зла участ щяла да ги постигне, ако паднеха в ръцете на русите." [260]

Не ще и съмнение, че и видният пещерец е повярвал на измамата на турските заповеди и се е уплашил от идващия "Москов" – вековния враг на османците.

Керванът на Осман Ефенди потегля на 1 януари 1878 г. пред марша на казаците По бежанския път дълго време го следвали християни пещерци, които молели спасителя им да се върне.

По спомените на неговата дъщеря Хатидже, участвала в мухаджирския път, упоритите съседи настигнали с русите кервана на Осман Ефенди и го склонили да се върне [261]. По информация от пещерския учител Цветко Георгиев днес се знае по предание, че "когато бежанците били близо до Хасково, застигнати били от руска военна част. Нейният командир, след като узнал, че между турците се намира и Осман ефенди, влиятелен турчин от Пещера, който спасил града и българите от унищожение по време на Априлското въстание, поканил турците да се върнат в Пещера. Придружени от няколко руски войника, пещерските турци се завърнали обратно в Пещера." [262]

Това обяснение може да се смята за допълнение към първото съобщение на Хатидже. Руският офицер е можел да научи за спасителя на Пещера само от лица, които са го разпознали. Безспорно, това са същите пещерци от разказа на неговата дъщеря. Така Осман Ефенди и пещерските мюсюлмани, представители на неговата българска партия, са били спасени от признателните пещерци.

С други думи, съдбата на два пъти е предоставила възможност на спасените да спасят своя спасител от забравата в далечния Анадол, накъдето обикновено водели мухаджирските пътища на мюсюлманите българи.

Така мухаджирите на Осман Ефенди станали всъщност първите завърнали се по родните места мюсюлмани българи.

Покровител и на златишките мюсюлмани

В разказа на пещерския учител за емигрантската съдба на Осман Ефенди има една любопитна подробност, срв.: "Придружени от няколко войника, пещерските турци се завърнали обратно в Пещера. Към тях се присъединили и се заселили в Пещера бягащи турци от Златица и от околните села" [263].

Днес за тази съставка на мюсюлманите в града знаем много малко. Безспорно, тези хора, нежелаещи емиграцията, са се завърнали в отечеството си под закрилата на и заради големия авторитет на Осман Ефенди.

По произход те не били от помашкото тесто на пещерските мюсюлмани. В Панагюрското крайще, откъдето идват, ги наричат ерлии (erli) и читаци. Първото име означава, че са 'местни хора, които отникъде не са дошли'. Всички златишко-панагюрски пришълци били от етнографската група на читаците. Читаците (думата е чисто българска) са исторически българи, загубили своите помашки етнографски черти. Името им (citac) е смислов превод на българското етнографско име белци или белодрешковци. С други думи, читашката част от кръвта на днешните пещерци възхожда към историческите българи белодрешковци, които много преди местното родопско население са изгубили българския си език [264].

Осман Ефенди срещу "Мухаджир комисион"

След Руско-турската война османското правителство организира в Цариград известната "Мухаджир комисиои" (Комисия за бежанците), чието бюро и емисарите й чрез силна антибългарска политика привличали българските мюсюлмани в новите политически граници на империята.

Отново проповедници за изселването на българските селища станали пътуващите духовници – емисари на тази политика. Цели райоии в Северна България били напълно обезлюдени. В празните селища и имения (чифлици) се заселвали компактно дори пришълци словаци и чехи [265].

Страшна опасност надвиснала и над Пещера. Малцина от късните пришълци в града, подведени от пропагандата, тръгнали по следосвобожденските преселнически пътища към Одрин, Драма, Просечени, Цариград, Анадола [266].

Осман Ефендн обаче останал в Бълтария, в своето отечество. Това било достатъчно, за да останат и родителите на днешните мюсюлмани пещерци, вече пещерски турци.

Така спасителят протегна още веднъж, за трети път, ръката си над този град и срази антибългарската политика на "Мухаджир комисион" сред неговите жители.

Равносметката

През 1876 г. Осман Ефенди спасява от разорение:

– 550 къщи на пещерски семейства, а от изтребление – около 3000 души;

– в Брацигово – 380 къщи с приблизително 2 500 души население;

– приблизително 800-1000 души радиловци в брациговската въстаническа крепост;

– няколкостотин батачани, "главно жени, деца и малък брой мъже, по чудо спасили се от ножа на башибозука" [267].

През 1877 г.:

– повторно спасява всички жители на краището от убийствените набези на мухаджирите и башибозуците.

През 1878 г.:

– спасява от бедност в Анадола и от обезбългаряване в емиграция около 1000-1200 жители на град Пещера;

– от същата участ спасява и бежанския керван на част от златишко-панагюрските читаци, чийто брой засега не е известен.

През 1978-1908 г.:

– спасява от пипалата на "Мухаджир комисион" същите 1000-1200 [268] мюсюлмани ог град Пещера.

Или общо: спасените от Осман Ефенди за България и за българския народ жители на краището са около 16 000 души. Достатъчно за това, техните потомци да му издигнат неръкотворен паметник на безсмъртието, а изследвачите да го въведат в пантеона на българските месии.

ДНЕВНИКЪ

(СТЕНОГРАФИЧЕСКИ)

НА

VII ОБИКНОВЕННО НАРОДНО СЪБРАНИЕ.

XXXI засѣдание, Сѫбота, 11-й Декемврий 1893 година.

Дневник от заседанието на Народното събрание, на което е обсъждана пенсията на Осман Ефенди

Бележки

246. Вж. бел.4, с.175.

247. Вж. в: Дневници на VIII-то Обикновено Народно събрание. С., 1986, с.126.

248. Вж. бел.11.

249. Вж. бел.2, с.105.

250. Вж. Родопи, 1978, кн.5, с.14.

251. Пак там.

252. Вж. бел. 6, с.45.

253. Вж. бел.2, с.105, 106.

254. Пак там, с.105.

255. Вж. бел.6, с.45.

256. Пак там.

257. Пак там.

258. Вж. повече при Ст. Попчев, 110 г. от Освобождението на Пещера. – Родопска искра, 1987, бр.1.

259. Д. Юруков, вж. бел. 6, с.45. Описва лични наблюдения на нежеланието на пещерци да поемат мухаджирския път.

260. Вж. бел. 245, с.112.

261. Вж. бел 11.

262. Вж. бел. 5, с.176.

263. Пак там.

264. Вж. повече при Т. Балкански, бел. 231.

265. По "Закон за населяване на ненаселените земи в България". - ДВ, 31.V.1880.

266. Вж. бел. 5, с.176.

267. Вж. бел. 4, с.197.

268. Броят на спасените е по броя на домакинствата (къщите), указан от Ст. Захариев (вж. бел. 52, с.25-31), умножен средно по 5-6 чл. на домакинство.

Строителят на съвременна България

Въведение

След завръщането си от емиграционния път Осман Ефенди без да се бави, се включва веднага в устройството на нова България.

Бившият врачански съдия, пещерски имам, адвокат и директор на частно средно духовно училище, с огромен авторитет от Пловдив до Неврокоп, става държавен служител, който ще достигне до най-високите върхове на йерархията. Ще общува и сътрудничи с най-известните люде на политическа България, ще участва живо в нейната политическа съдба. Ще стане гений и на тази епоха.

Днес притежаваме първите очерци за строителите на нова България [269], съставени с веща оценка от писателя и дипломата Симеон Радев. Видният писател, който живо се е интересувал от помашката съдба на българите [270], е бил заблуден от името на Осман Ефенди и "турската" му характеристика. Предполагам, че само тези причини са попречили на именитият изследовател да го включи в пантеона на първите български държавни дейци.

Осман Ефенди при Временното руско управление

Бежанският керван на Осман Ефенди е настигнат от пещерци и от руските войски при Хасково, следователно далеч преди деня на Санстефанския мир – 3.III.1878 г. Това означава, че Осман Ефенди е отново в краището от първите дни на Временното руско управление, което започва официално да упражнява властта си от същата дата, а неофициално – от 6 януари 1878 г.

Ние не знаем какви точно са били отношенията на Осман Ефенди с представителите на Временното руско управление в града. Знаем обаче резултатите от това управление:

1. Разчистване на башибозушките отряди, останали в околността от разбитата армия на Сюлейман.

2. Разгонване на санклеристите, чиито отряди достигат до с. Фотиново.

3. Устройване на пещерско градско управление, в което по руска преценка задължително влизал и представител на местните мюсюлмани.

4. Устройване на съдопроизводството, което се продължавало по старите османски закони.

5. Създаване на условия за нормален живот на съсипаните през 1876 г. селища Батак, Радилово, Аликочево (Капитан Димитриево).

6. Задържане на отмъстителните страсти на батачани и брациговци към бившите властници и обсадители на техните въстанически крепости.

Във всичко това най-дейно участие ще да е вземал Осман Ефенди, защото той единствен в града (твърди се, че Пещера става град именно по време на това управление [271]):

а) е можел да влияе, да въздейства на околното мюсюлманско население да не поддържа санклеристите и башибозуците, прииждащи отвъд Въча;

б) е имал заслуженото през 1876-78 г. право ба бъде представител на мюсюлманите в градската управа;

в) е можел да тълкува законите на османците, които по необходимост продължили да регулират семейните, имотните и финансовите отношения на жителите на краището.

Че всичко това е било така, засега притежаваме само едно свидетелство (И то какво свидетелство!) – руския орден "Св. Александър", V-та степен. На гърба на ордена е изписана датата (едва ли на неговото учредяване?!) 19.I.1878 г., която по нов стил прави 10 март 1878.

Гравираната дата, ако не е свързана с учредяването на ордена, ще да бележи събитието, при което именитият пещерец е бил награден за заслугите си именно към временното управление в краището.

Този орден се пази и до днес в дома на неговия потомък Фейми Мюфтиев – Филип Кафеджиев, в гр. Пещера, където при едно мое посещение направих неуспешен опит да го заснема на дневна светлина. Снимка на ордена публикува Карахюсеин Керимоя още през 1957 г. [272]

Първите сведения за ордена са получени от дъщерята на Осман Ефенди – Хатидже, която твърдяла, че му е даден от руския цар за неговото геройство през 1876 г. [273] Днес всички пещерци знаят, че ордена Осман Ефенди е получил от руския цар за спасяванего на града.

Аз мисля, че орденът "Св. Александър", V-та етепен, е даден за съвсем конкретните услуги, които Осман Ефенди е оказал на съдопроизводството по време на Временното руско управление. Това мое становище се опира на следния факт:

От проучванията, които направих в архивите, се установи, че с орден "Св. Александър", V степен, са били награждавани преди всичко дейци на съдопроизводството, между които са и известните личности Васил Мишайков, Антон Каблешков, Иван Шишманов и др. [274]

Този орден е първото признание за съществената градивна дейност на Осман Ефенди в устройството на нова България.

Румелиотът Осман Ефенди

Българският държавник Константин Иречек не харесва популярното име румелийци и го заменя с името румелиоти в конкретно значение 'жители на държавата Иаточна Румелия'. То е много книжно, но напълно подхожда към източнорумелийската биография от обществения живот на Осман Ефенди.

Васалната на Османската империя Източна Румелия (1879-1885) се отцепва съгласно клаузите на Берлинския договор като отделна държавна единица от българската езикова територия. В нея усилено започва държавното устройство на нова България по един демократичен ред, който в много отношения има предимства пред реда в Княжество България – другата тогавашна държава на българите. Същевременно именно в Изт. Румелия под ръководството на бившия апостол З. Стоянов се започва силно движение за съединение. Раздухват се партийни страсти, които поддържат актуалността на темата "Недоволна България", както е наречена на Берлинския конгрес Източна Румелия от руския дипломат П. Шувалов, за разлика от "Доволна България (Княжеството) [275].

"Недоволна България" има шест адmинистративни окръга: Пловдив, Татар Пазарджик, Хасково, Стара Загора и Бургас, с 28 околии.

Пещера става околийски център в окръга Т. Пазарджик. По силата на клаузата на Берлинския конгрес, предложена от италианския комисар Вернони, в град Пещера, както и в останалите смесени селища на държавицата, се постановява равенството на три езика: български, гръцки и турски [276]. Говорещите тези езици румелиоти обаче били смятани според клаузите на Берлинския конгрес (чл.23) за османски поданици [277].

Водачите на Либералната партия д-р Странски, Д. Тончев и А. Каблешков, и по-конкретно – на съединистите около З. Стоянов, обаче ликвидират напълно силата на чл. 23 и всички румелиоти неофициално започват да се считат за поданици на Целокупна България.

Увлечен от това течение, румелиотът Осман Ефенди извършва поредния си грях спрямо Падишаха. Като строител на Целокупна или Съединена България, на нейното образователно дело, съдопроизводството, духовните инстанции, войската и пр. той е всъщност първият мюсюлманин българин, който демонстративно заема страната на българите и в новата държава. Дори нещо повече! Той пръв от тях през 1884 г. (а Източна Румелия съществува до 1885 г.) прекрачи границите на И. Румелия, първи се отърва от ненужното и изкуствено име румелиот, за да го замени в Княжеството с името гражданин българин и строител на нова България.

Признание за това е Вторият орден, който получава този български държавен деец. Според пещереца Д. Калинов орденът е бил даден на Осман Ефенди от Фердинанд [278]. Тази постановка не отговаря на истината. Фердинанд е български държавник във време, когато Осман Ефенди, вече на преклонна възраст, се отгегля от държавна дейност, с което едва ли е представлявал

интерес за новия български монарх. Затова естествено е твърдението на пещерския историк Ст. Попчев, че орденът е бил даден на Осман Ефенди за заслуги към българската държава от княз Александър Батемберг. В този случай обаче Попчев допуска малка грешка, като заявява, че "за заслугите му в дните на Априлското въстание княз Батемберг го удостоява с най-високия орден" [279]. Безспорно, заслугите на Осман Ефенди към населението от краището през 1876 г. имат своето голямо значение, но правителственият орден е даден не на поборник, защото той още не е приет за такъв (удостоен е от Народното събрание едва през 1893 г., непосредствено след пенсионирането му), а за неговото живо участие в устройството на единна Съединена България.

Този орден се е загубил! Съхранявал се е у внука на Осман Ефенди Фейми Мюфтиев – Филип Кафеджиев. Другият внук на Осман Ефенди – офицерът Асан Дулски, обаче го взел от архива и го изгубил.

В храма на Темида

След Освобождението, още при Временното руско управление, Осман Ефенди, афузът и адвокатът от времето на османската държавна власт в Пещера, се включва активно в съдопроизводството. Причината. за това е вещото познаване на шериатското право, което продължило да се прилага и при окупационните власти.

Явно още през март 1878 г. Осман Ефенди става подвластен и съдебен чиновник на утвърдения от Пловдив Съдебен съвет. На 9.IV.1878 г. със съобщение на Н. Геров на поста председател на този съвет е назначен видният български учен и книжовник Йоаким Груев [280], който е и първият съдебен началник на Осман Ефенди.

Свидетелство за това, че Осман Ефенди участва в съдопроизводството на Пещера и на нова България от първите дни на Освобождението, са сведенията и документите, които той приложил към молбата си за поборническа пенсия, където е указано, че в правосъдието има прослужени 10 години, а мюфтилък – 4 години [281]. Молбата за поборническа пенсия Осман Ефенди представя в Народното свбрание през 1893 г. Това означааа, че той е прекратил държавната си служба през 1891-1892 г. Следователно, всичкото му време от Освобождението (1878 г.) до края на кариерата му е било заето в държавна работа.

Непосредствено sлед устройването на Източна фмелия Осман Ефенди преминава на служба към нейното съдебно ведомство. То е организирано на окръжни и околийски административни начала. Запазила се е обаче и институцията от времето на Османската държава духовно съдилище с тая разлика, че делата по имотните отношения вече били подвластни на гражданските съдилища [282].

Временни правила за устройството на съдебната власт са утвърдени оше при Временното руско управление на 24.VIII.1878 г. [283]. Тези правила въвеждат пълно равноправие на всички жители на страната при заемане на съдебни ддъжности. Това обяснява и лесното устройване на Осман

Ефенди в един от най-важните ресори на новата Българска държава, където между впрочем работи като следовател и З. Стоянов.

Временните правила, разработени с дейното участие на руския юрист П. А. Матеев, оставят на кадиите всички дела на мюсюлманите за семейни и имуществени отношения. Следователно, освен член на Градското съдилише, през всичкото това време, а и след това като главен мюфтия, Осман Ефенди е бил и кадия на духовните съдилища в Пазарджик, Пещера, София, а може би и в Пловдив. Като съдебен заседател на гражданския съд е привеждал в действие законите на османското право чрез тяхното тълкуване. Като такъв е отговарял изцяло на изискванията на Временните правила, а именно, че "целият състав (на съдебното управление – бел. Т.Б.) се състои от лица, които, макар всички да не бяха родени в България, но произхождаха от родители българи и знаеха български език" [284]. Познатите честност и образованост на мюсюлманина Осман Ефенди също са били между условията за кандидатстване в това ведомство [285].

Първи директор на правосъдието в Източна Румелия, респ. първи върховен началник на Осман Ефенди, е Т. Кесяков. Бил е без юридическо образование, но като бивш османски чиновник е притежавал значителен опит. Този държавник поканва от Австро-Унгария чешкия юрист княз Турн-Таксис и неговите сратници д-р.Ф. Хитил, д-р. К. Сбобода (вероятно словак), И. Мрачек и Х. Майер [286].

Интересна е съдбата на един от тези чехи, бил впоследствие началник на Осман Ефенди. Княз Адолф фон Турн-Таксис заел длъжността главен адвокат в Източна Румелия на 47-годишна възраст. Имал над 25-годишна съдебна и научна правна практика. В ранната си младост – 15-годишен – участвал в Чешката революция (1848 г.). Бил доктор по право на университетите в Хайделберг и Прага. В Чехия основал юридическото списание "Правник". До края на живота си бил противник на смъртното наказание, с което, не ще и съмнение, много допаднал на Осман Ефенди. През 1863 г. бил съден от австрийските власти за свободолюбието си. Бракът му с чешка актриса го лишил от наследство. Бедността го довела в Източна Румелия, където останал до Съединението [287]. Умрял през1904 г., т.е. няколко години преди Осман Ефенди.

След Кесяков директори на правосъдието, т.е. върховни началници на Осман Ефенди, били Ив. Салабашев (1882-1884) и С. С. Бобчев (1884-1885). По времето на Саламбашев Осман Ефенди напуска Източна Румелия, за да стане главен мюфпзия на Княжеството, а после и на Целокупна България.

От Пещера Осман Ефенди е приведен, по свидетелството на местния историк Ив. Попов [288], на работа в Окръжния съд на Пазарджик. Тази информация е в съгласие със съобщението на Народното събрание за 10-те години, прослужени от Осман Ефенди в правосъдието. За съжаление, в архивите на Пазарджик и София не открих документи от дейността на Осман Ефенди в Пазарджишкия съд по причина, че документация за онзи период не съществува. Сред множеството владала (нотариални актове) от Пазарджик, района на Осман Ефенди, обаче с помощта на османист неведнъж разчетох неговия подпис (няколко такива владала с подписа на Осман Ефенди са запазени и в моето семейство в с. Сарая, Пазарджишко), което Председателят на

действително удостоверява присъствието на Осман Ефенди в състава на Пазарджишкия окръжен съд, председателстван от Яков Д. Матакиев.

Пазарджишкият окръжен съд е бил общ съд за граждански и за углавни дела. Състоял се е от един председател, трима постоянни членове и 12 изборни членове, които са заседавали по нареждане. Постоянните членове представяли и защитавали писаните закони, а изборните съветници представяли обичайното право и народната съвест, по думите на М. Маджаров [289]. Според историческата справка на Окръжния съд в Пазарджик след 25 май 1880 г. постоянните членове били избирани на сесии на съвета в Пловдив [290]. Председател, както се посочи, бил Яков Матакиев, високообразован пазарджичанин, завършил образованието си в Чехия. Член християнин според Д. Юруков (без да указва годината) бил Раде Камènски [291]. Според подписа на владалото, притежавано от мене, другият член е бил някой си Г. Кирков (?!), а секретар – К Спасов, за когото открих едно сведение в софийските архиви, според което през 1890 г. той заболял психически и починал [292]. За Кирков открих само това, че бил родом от Сопот (ЦДИА, ф.242, оп.2, а.с 44, л.42).

Предвид продължаващото двуезичие на българските мюсюлмани и християни, присъствието на Осман Ефенди по заслуги, авторитет и правна култура било от изключително значение, защото в съда продължавало да се пледира на три езика (български, гръцки и турски).

Като член на Окръжния съд той бил наипин, т.е. запознат с шериатското и османското право, остатъци от които все още създавали прецеденти в съдопроизводството на младата държава.

Според историка Ив. Попов: "Председателят на Софийския окръжен съд Попов (баща на актьора Ив. Попов) често се съветвал с Осман ефенди по наследствени дела и по приложението на турските закони, някои от които били все още в сила" [293]. Това било във времето на главното мюфтийство, когато Осман Ефенди е живял в столицата (1884-1888 г.). Без съмнение, всеки председател на окръжен съд при наличието на такъв познавач на османското и шериатското право като Осман Ефенди ще се съветва с него. Ив. Попов обаче е допуснал значителна грешка при посочване на името Попов като име на председател на Софийския окръжен съд и респ. при свързването на това име с фамилията на големия български актьор Ив. Попов.

Възможно е пещерският историк да е сбъркал при определянето на връзките на съдията Попов с артиста Попов, защото по онова време тази фамилия се носи от известните артисти Стоян Попов, Никола Ив. Попов, Антон Попов и др., подробно описани от историка на българския театър Иван Попов [294].

Съдията Попов няма нищо общо с бащата на артиста Ив. Попов, който се е казвал Петър и е бил убит от башибозуците през 1876 г., когато нападнали Карлово [295].

С цел издирване на сведения за съдията Попов, близък на Осман Ефенди, прерових и архивите на Софийския окръжен съд. Този съд е бил създаден през 1878 г. съгласно посочените Временни правила за устройство на съдебната част в България, утвърдени от княз Дондуков на 24.VIII.1878 г. До 1880 г. се е наричал и Областен губернски съд. В историята му през интересуващия ме период

открих само един висш сановник с име Петър Попов [296]. Бил е подпредседател на Окръжния съд през 1890 г. Това име случайно съвпада с името на бащата на артиста Иван Петров Попов. Следователно, остава съмнението, че пещерският историк е смесил в едно някаква стара информация, вероятно за съществувало приятелство на Осман Ефенди със съдника Петър Попов (за когото не открих повече данни), комуто бил съветник, и с артиста Иван Попов, с когото вероятно са се познавали още от 1883 г., когато неговата "Румелийска трупа" посещава Пещера [297].

При търсенето на документи за съдебната дейност на Осман Ефенди в архивите на страната попаднах и на сведения за негови пещерски съграждани, работили по същото време в съдопроизводството. През 1890 г., когато Осман приключва своята държавна дейност, член на Окръжния съд в Пазарджик е и някой си Димитър Ангелов от Пещера. В Пещерското мирово съдилище обаче през същата година съдия е бил Ст. Кръстев от Панагюрище, а секретар – Сотир Докторов от Пещера [298]. В списъка на лицата, служещи в Министерството на правосъдието през същата година, след името на министъра Димитър Тончев от Калофер е посочен д-р Атанас Петров от Пещера – главен секретар [299].

За тези лица не успях да събера никакви допълнителни данни. Това ще свършат, надявам се, бъдещите историци на Пещера. За мен е ясно, че тези високопоставени съдници от Пещера са имали някакви отношения с видния юрист от техния град Осман Ефенди.

Бележки

269. С. Радев, Строители на съвременна България.

270. В една от своите книги (Ранни спомени. С., 1969, с.70-71, с.292) С. Радев описва масовото муртадство (отстъпление от исляма) на помаците в с. Галичник, Ресенско. Проследил е и съдбата на един от тези муртади на име Паков, взел участие в детронирането на Батемберг, после станал и герой от балканската война.

271. Вж. бел.150.

272. Вж. бел 11.

273. Пак там.

274. ЦДИА, ф.242, по.2, а.е.56.

275. В писмо на П. Шувалов до Н. Гурс, изпратено от Рондов на 27.XI.1878 г. Архив внешней политики России, ф. Канцелярия, д.81, л.217.

276. Ел. Стателова, Източна Румелия. 1879-1885. Иконоика, политика, култура. С., 1893, с.27.

277. Пак там, с.29.

278. Сведения от Д. Калинов. Пазят се в музея на гр. Пещера. Ръкопис.

279. Вж. бел. 15, с 111.

280. Вж. бел. 216, с.62.

281. Вж. бел. 2, с.105.

282. В. Маджаров, Източна Румелия. С., 1925, с.44.

283. Пак там, с.42.

284. Пак там, с.45.

285. Пак там, с.360.

286. Вж. повече в бел. 276, с.100.

287. Вж. бел.282, с.357-358.

288. Вж. бел. 4, с.175.

289. Вж. бел. 282, с.43.

290. ОДА – Пазарджик; ф.36-К, Историческа справка, с.1.

291. Вж. бел. 6, с.51.

292. ЦДИА, ф173, оп.1, а.е.345, л.172.

293. Вж. бел.4, с,.76, под линия.

294. Ив. Попов, Миналото на българския театър. Спомени и документи в 5 т. С., 1930-1960, т.1.

295. Пак там, т. 5, с.7.

296. ЦДИА, ф. 242, оп.1, а.е.44.

297. Вж. бел. 294, с.64.

298. ЦДИА, ф. 242, оп.2, а.е.44.

299. Пак там, л.2.

Дружбата с Петко Каравелов

Загатната е от историка Ив. Попов и е потвърдена от внука Фейми – Филип (вж. ч. История на портретите). Благодарение на това познанство Осман Ефенди, а по-късно и неговият зет Садула Бистрия Дулски били преместени в София [300], с което аапочва софийският период от неговия живот.

Повече нищо не се откри за това голямо приятелство между видния държавен мъж на Нова България и спасителя на Пещера и известен пазарджишки съдия Осман Ефенди. Това наложи

възстановяване на обстоятелствата, довели до срещата на двамата строители на Целокупна България.

Петко Каравелов е брат на Любен Каравелов. Завършва висшето си образование в Москва. Става действителен член на Българското книжовно дружество, по-сетнешната Българска академия на науките. В България пристига с руските освободителни войски, в чийто щаб работи. По време на Руското управление е градоначалник. Участва в Учредителното събрание на новата държава като един от водачите на Либералната партия. Сам голям финансист, се включва като министър на финансите в кабинета на Др. Цанков (1881), а после става и министър-председател. По време на т. нар. "режим на пълномощията" е принуден да напусне Княжеството и да бяга със семейството си в Източна Румелия. Така семейство Каравелови се озовават в Пловдив като "мухаджири", т.е. бежанци. За първи път Каравелов е посетил града през 1881 г. заедно със З. Стоянов и дядо Славейков, когато, по свидетелството на Д. Юруков [301], оставя името си на "всестранно образован човек". Второто му идване, вече като бежанец, в Пловдив е през 1883 г. [302]

В Пловдив той започва като учител в гимназията. По негово ходатайство в същата гимназия е назначен и известният деятел от Македония Трайко Китанчев.

На 20.IV.1883 г. П. Каравелов е избран за кмет на Пловдив. В гимназията го замества Тр. Китанчев, който завинаги дстава негов най-близък приятел и постоянен гост в пловдивския и в софийския му дом [303].

Друг голям пловдивски приятел и чест гост в дома му е бил Иван Салавашев, математик и директор на- правосъдието в Източна Румелия [304]. А както вече беше посочено, този човек е бил румелийският върховен началник на съдията Осман Ефенди.

Досегашните изследвания дават основание да се смята, че Иван Салабашев действително е бил човекът, който е запознал П. Каравелов със спасителя на Пещера, с видния юрист по османското право от Пазарджишкия окръжен съд. Явно той е бил третият човек от една групова снимка, за която се разказва по-нататък.

Остава да възстановим картината, според която сред гостите на Каравелов в пловдивския му дом с особена почит ще да се е ползвал и "негова милост Осман ефенди".

Тук видният държавник ще да е научил и неговата българска михалковска история.

Тази дружба, сигурна в българското минало на Осман Ефенди впоследствие даде на България първия българин – главен мюфтия.

Главният мюфтия

Иван Попов твърди, че след службата в Пазарджишкия окръжен съд Осман Ефенди е "преместен от Петко Каравелов в София за главен мюфтия" [305]. Карахюсеин Керимов обърква това главно

мюфтийство на Осман Ефенди и допуска, че той е бил мюфтия на Пещера [306]. За П. Велков (84) той е главен мюфтия до края на живота си, а народният представител Д. Дуков съобщава, че Осман Ефенди е работил държавна работа 'мюфтия' общо 4 годиниз [307].

Като знаем факта, че П. Каравелов взема със себе си след пловдивската емиграция и Осман Ефенди за главен мюфтия в София, то вече лесно можем да определим края на пазарджишкия и началото на софийския период в живота на нашия герой. По думите на Екатерина Каравелова по Петровден на 1884 г. П. Каравелов напуска Пловдив и заминава за София, където от 26 юни с.г. до 9 август 1886 г. повторно е министър-председател [308]. Вижда се, че годините на неговото министър-председателстване в общи линии съвпадат и с периода на четиригодишното мюфтийство на Осман Ефенди, което явно е приключило през 1888 г., когато П. Каравелов е за трети път министър-председател (1887-1894 г.).

За съжаление, това са единствените писмени източници за мюфтийството на Осман Ефенди. Наложи се и в този случай да се извърши огромна изследователска работа, резултатите от която да се използват за възстановяване на софийския период от живота на нашия герой. Защото като мюфтия той достига върховете на държавната йерархия, участва активно като водач на българското мюсюлманство в политическия живот на страната, в нейните неособено леки дела в дипломатическите отношения с Империята – бившата владетелка на българските земи и на българския народ.

Като мюфтия Осман Ефенди извършва и своя "непростим" грях, т.е. службата му вместо да облекчава и възвеличава.земните дни на падишаха като представител на Аллах на земята, повежда българския народ към консолидация, а неговите мюсюлмани – към българско съзнание. С Осман Ефенди за първи път в българската история мюсюлманската духовна власт беше поставена в служба на хуманизма, националното освобождение, обединение и верско помирение! С други думи, чрез Осман Ефенди мюсюлманската духовна власт в новата държава официално скъса с реакционната доктрина на панислямизма, пантюркизма и паносманизма, които по същество целяха приобщаване на българите към исляма и тюркизма, тяхното унищожение като народ.

Теренната проучвателска работа започнах в Пещера. Едни пещерци ми казваха, че Осман Ефенди бил главен мюфпзия в София, други го отвеждаха като мюфтия в Пловдив, трети, като неговия внук Филип – Фейми твърдяха, че бил мюфтия в Пазарджик. Нещата по отношение на това мюфтийство години наред стояха все така неясни и объркани до срещата ми с жителя на Пещера Михаил Фиданов, който, като най-знаещ по въпроса, ми бе препоръчан от бившия мюфтия на Пловдив Къосев и от по-сетнешния му наместник Светослав Духовников. Последната ми среща с М. Фиданов, тогава на 89 години, беше през 1987 г. Михаил Фиданов е работил като секретар на Пещерското мюфтийство от 1936 до 1959-60 г., когато то било закрито. Ето и неговите думи, които записах дословно: "Осман ефенди, пещерският, никога не е бил мюфтия на Пещера... Бил е първнят главен мюфтия в София. Аз помня още един главен мюфтия с това име около 1936 г., който беше сменен от Акиф ефенди" [309].

Осман Нури ефенди е бил в същото време главен мюфтия бунтовник. Смятан е от османците за самозванец, защото е избран и назначен от българското правителство, а не, както е бил редът във васалната ни държава – от падишаха и шейх-юл-исляма. Това обстоятелство създавало безпокойство в Турция и спокойствие и увереност в социално-политическия живот на България. Официално непризнатото от Турция българско мюфтийство било провъзгласено през 1895 г. като ведомство към Министерството на външните работи и дела. Едва през 1947 г. било отделено от държавата [310]. Според бившия главен мюфтия Миран Топчиев, първия официално признат от Турция български главен мюфтия, българите имали едва през 1928 г., защото дотогава "се съпротивлявали". Тогава била подписана някаква конвенция за мюфтийствата (?!) [311].

По логиката на тези сведения Осман Ефенди като главен мюфтия на България не се е подчинявал на шейх-юл-исляма, по термин от стария османски език, или на шерие векили – в новия турски език, със значение 'министър на шериатските дела'. Самият османски министър също е мюфтия. Оглавяваното от него баб-и-мешихат е ведомство, създадено от Мохамед II Завоевателя, просъществувало до 1 януари 1922 г., т.е. докогато е била жива и императорската власт в Турция [312]. Следователно, съобщението на Топчиев се отнася за "конвенция" не с Османската държава, а с Турската република, чието ново ведомство шерие-векюлети 'министерство на шериатските дела' също претендирало за някаква власт над българските мюсюлмани.

"Незаконността" на Осман Ефенди като мюфтия се е изразявала в това, че той не притежавал менщуре (грамота) от шейх-юл-исляма, която му давала правото да издава фетви, т.е. да прилага властта си.

Независимо от това Осман Ефенди упражнявал своята власт и издавал свои фетви, които по същество били "научно мнение, което мюсюлманският законоучител дава по религиозни въпроси. Затова именно фетвите нямат задължителна сила... Мюфтията издава само формула, по която той мисли да разреши спора. В това отношение той малко прилича на претора в древния Рим" [313].

До времето на Осман Ефенди страната ни не е имала главно мюфтвйство, а само районни мюфтийства [314]. Такова е днес положението в Гърция, където от 50 г. вече няма главно мюфтийство, но съществуват три районни мюфтийства [315].

Уреденото от Осман Ефенди главно мюфтийство получава международно признание през 1895 г. Главните му задачи били да се грижи за мюсюлманското вероизповедание в България, за развитието на благотворителността, както и за религиозното и нравстаено повдигане на паството, да упражнява надзор над медресетата и над свешенослужителите в страната и както вече се посочи, да издава фетви (указания) за точното изпълнение на шериатските закони, а също и да сътрудничи на правителството в политиката му за консолидация на нацията.

Глабният мюфтия ръководел висш духовен събет, който се състоял от трима членове. Този съвет контролирал духовните съдилища и районните мюфтийства, чийто брой се колебаел между 17 и 36. Разглеждал и делата от регионален и дисциплинарен характер. Имал канцелария и персонал [316]. Главният мюфтия бил пряко подчинен на министъра на външните работи на България, което силно дразнело дипломацията на Османската държава, а после и на Турската република.

Днес не знаем къде точно в София се е помещавало Главното мюфтийство на Осман Ефенди. Сегашното Главно мюфтийство се намира в една сграда на ул. "Бр. Миладинови" 27, точно срещу пазара "Г. Кирков" (Женския пазар) от 1924 г. Вероятно Главното мюфтийство на Осман Ефенди е било в някоя от важните софийски джамии.

По време на главното си мюфтийство Осман Ефенди ще да е извършил и друго "престъпление" спрямо неоспорваната дотогава власт на падишаха, упражнявана чрез шейх-юл-исляма. По всичко изглежда, че той е дал право на помашките вероизповедни общини да се обособяват под властта на своите духовници водачи. Така от негово време се започва борбата за самостоятелност на български говорещите помаци от властта на турски говорещите български мюсюлмани. Идеите, положени по времето на Осман Ефенди, се развиват от помашката културна организация "Родина", в резултат на което българомохамеданските мюфтийства се обособяват през 1942 г. под самостоятелното духовно управление на смолянския, впоследствие и на пловдивския мюфтия. Този разкол продължава до 1985 г., когато помашките мюфтийства отново признават Главното мюфтийство [317].

И така: историята на българското помашко мюфтийство започва с михалковския помак Осман Нури ефенди. Следват известни мюфтии помаци Мехмед хаджи Салихов от Смолян (1941 г.), сменен от Мехмед Дервишев (Светослав Духовников) – заместник-председател на възродителната организация "Родина", после – пловдивски мюфтия, Камен Боляров – председател на "Родина" и мюфтия в Ардино и в Ксанти, Асен Северинов от Омолян, родинец, мюфтия в Девин, Чавдар Илиев от Забърдо, също родинец, от Девин, мюфтия в Гоце Делчев, Мустафа Шарков, родинец, потомък, както вече се каза, на летописеца Методи Дра гинов от Корова, Пещерско, чепински мюфтия и др. [318].

С обособяването на помашка духовна власт, чието начало е положено от Осман Ефенди, организацията 'Родина" успя да осъществи своята амбициозна програма за бързото осветляване на българското у родопските помаци.

В заключение е необходимо да се каже, че титлата мюфтия, която Осман Ефенди е притежавал като служебно лице на министерството на външните работи, е с популярно в онези години значение, близо до значението на християнската титла епископ, а главен мюфтия – близо до архиепископ (владика), без обаче носителят й да е духовно лице. Етимологията на арабската дума мюфтия е 'човек, който прави вещ коментар на религиозни въпроси'.

Деецът на Съединението

Единственото съобщение по този въпрос е у Ив. Попов, където за софийската биография на Осман Ефенди лаконично е казано следното: "Взел е участие и в Съединението през 1885 г." [319] Лаконичността на пещерския историк не е пречка да разберем и оценим ролята на Осман Ефенди в това най-важно събитие по време на неговото мюфтийство.

След Освобождението Осман Ефенди е в постоянен контакт със съединисти, като председателя на Пазарджишкия окръжен съд Яков Матакиев, директора на правосъдието Иван Салабашев, Трайко Китанчев и Петко Каравелов. Съпругата на Петко Каравелов, която неведнъж е посрещала в пловдивския и в софийския си дом негова милост Осман Ефенди, пише: "Петко Каравелов казваше, че Съеднието не се нуждае от никаква проповед и пропаганда, защото то е близо до всяко българско сърце и желано от всеки българин." [320] Вече знаем българското сърце на Осман Ефенди, знаем и веруюто, което той изповядва, знаем и за личното му приятелство с министър-председателя Петко Каравелов, по чието време става Съединението. Тогава съвсем естествено е да се приеме, че казаното от Ив. Попов за дееца на Съединението Осман Ефенди е напълно вярно. Дори нещо повече: решението за провъзгласяване на Осман Ефенди за главен мюфтия на България е вече указание за известно негово отношение към Съединението, а това, че главният мюфтия на Княжеството е жител на Източна Румелия, само по себе си е подсказвало скорошното обединение на двете части на Родината.

На 9.IX.1885 г. князът влиза тържествено в Пловдив и приема Съединението. Придружавал го е министър-председателят П. Каравелов.

Съвсем естествено е да допуснем, че Петко Каравелов пък е бил придружен от главния мюфтия. С личното сн появяване на тази демонстрация водачът на мюсюлманите в България е показал на непризнаващата го Турция необратимостта на процесите, които са се извършвали в неговото отечество.

Осман Ефенди по време на Сръбско-българската война

Това важно събитие в живота на българите се извършва в момент, когато Осман Ефенди е главен мюфтия на целокупна България. За неговото отношение към войната обаче няма никакви писмени данни.

Остава възможността да ги възстановим по аналогия на събитията, които са предшествали войната и по аналогия с отношението на държавниците, с които главният мюфтия поддържал приятелски и служебни отношения. Сръбско-българската война, по думите на Димитър Благоев, "предизвика едно повдигане на националната енергия до най-висока степен" [321]. Като познаваме българската душевност на Осман Ефенди, която е откликвала на всички събития, свързани със съдбата на неговия народ, като познаваме и отношението на неговия приятел – министъра Петко Каравелов, към войната, съвсем естествено да поставим и главния мюфтия на България в контекста на оценката, изказана от Д. Благоев.

Какво точно е извършил главният мюфтия на България в помощ на българите по време на Сръбско-българската война, днес трудно можем да кажем. В документите обаче постоянно се откриват участници мохамедани в тази отбранителна за отечеството ни война; включването на тези доброволци под знамето на България ще да е ставало с благословията и пропагандата на техния главен мюфтия по време на петъчните джамийски проповеди.

Непосредствено след войната в Пловдив пристигат известните на българската история емисари на османската дипломация Габден ефенди и Лебеб ефенди. Тяхната мисия според Йоаким Груев била да подготвят населението за приемането на османския комисар Джебдет паша като заместник на губернатора в ликвидираната Източна Румелия [322].

Петко Каравелов телеграфира в Пловдив османските емисари да се приемат като частни лица [323]. Още някой е трябвало да помогне за провала на тяхната мисия сред мюсюлманите в Южна България. Предполагам, че това е сторил с огромния си авторитет в тази част на отечеството главният мюфтия Осман Нури ефенди.

Кадията* (думата се употребява официално и след Освобождението)

Дотук бяха проследени 10 години от живота на Осман Ефенди като строител на съвременна България, именно като съдия във Враца (?!), в Пещера и в Пазарджик (до 1884 г.), в това число и 4 години като създател на Главното мюфтийство на България (от 1884 до 1888 г.). Народният представител Д. Дуков обаче твърди, че към молбата за поборническа пенсия на Осман Ефенди е приложен и документ за прослужени от молителя 10 години в съдебното ведомство. Следователно, остават още 4 години на работа в това ведомство между 1888 и 1892 г., които трябва да изясним (ако това не са годините от недоказания врачански период).

Името на Осман Ефенди от този период обаче не открих никъде из архивите на Пазарджик, Пловдив и София. Службата по това време е документирана в Народното събрание, а големият българин сякаш изчезва.

Тази загадка щях да оставя за бъдещите историци на възродителното движение, ако не бях се натъкнал на твърдението на Карахюсеин Керим и на други пещерци, което вече беше съобщено, а именно, че техният виден съгражданин е бил и местен мюфтия ту в Пазарджик, ту в Пещера.

Заинтригуван от загадката, срещу която стоят единствените 4 години мюфтилък на Осман Ефенди, започнах да проучвам значенията на думата мюфтия в историята на българския език. Оказа се, че съдбата на Осман Ефенди след 1888 г. действително е укрита в характеристиките "пещерски" и "пазарджишки" мюфтия. "В България – пише най-големият познавач на мюсюлманското право у нас Г. Гълъбов – шериатските съдилища съвсем неправилно се наричат мюфтийски съдилища, а шериатският съдия още по-неправилно – мюфтия" [324].

Следователно, в определението мюфтия се крие и Осман Ефенди във времето след неговото главно мюфтийство. А служебната му дейност до 1892 г. е минала в шериатското съдилище на Пазарджик с филиал в Пещера, което по онова време било наричано и "мюфтийско съдилище".

Духовните (мюфтийските, шериатските) съдилища и след Освобождението са продължили да се ръководят от мюсюлманското шериатско право. Разглеждали са се дела от семейното и наследственото право за лица от мюсюлманско вероизповедание, както и вакъфското право. Мюсюлманското право у нас се нарича шериат, а в новия труски език – фъкъхъ, с арабската

етимология 'разбиране, схващане'. Думата шериат идва от арабската дума шерие 'пробивам, правя път (към Бога)'. В преносно значение шериат означава 'Божа заповед, Божи закон'. Шериатът според според разпространените сред мюсюлманите схващания се възприема като сбор от закони, произхождащи направо от Бога.

Шериатският кадия или мюфтията, а в нашия случай и Осман Ефенди като такъв, е давал фетви, т.е. доктринални мнения по въпроса, който е интересувал гражданина, срв. съдържанието на една фетва, цитирана по Гълъбов.

"Питане: Бива ли да се позволи на Заид да напълни или обвие зъбите с минерални вещества като злато или сребро, ако се окаже нужда при необходимост?

Отговор. Бива (подпис на кадията)."

Днес не притежаваме като документ нито една фетва на кадията Осман Ефенди. Това обаче не означава, че не можем да възстановим неговите отговори, като имаме предвид новото време, в което работи шериатският съдия Осман Ефенди, новото отношение между мюсюлмани и християни и идеите за консолидация на двете групи, които той проповядва.

Бележки

300. Вж. бел. 4, с.176.

301. Е. Каравелова, Като антична трагедия. С., 1984, с.74.

302. Вж. бел. 6, с.60.

303. Вж. Съчиненията на Тр. Китанчев. С., 1898, с.39-41.

304. Вж. бел. 61. с.61.

305. Вж. бел. 4, с.176, под линия.

306. Вж. бел. 11.

307. Вж. бел. 2, с.105.

308. Вж.беїл. 301, с.74.

309. М. Фиданов, гр. Пещера, ул. "Ал. Стамолийски" 2.

310. ЦДИА, ф. 471; Историческа справ ка за Главното мюфтийство.

311. Устно съобщение от 7.I.1988 г. София.

312. Вж. бел. 156, с.48-49.

313. Пак там, с.48-49.

314. Особено известно било Шуменското мюфтийство. После неговите мюфтии, Хафуз Ефенди и Сали ефенди били подчинени на Осман ефенди (ЦДИА, ф. 166, а.е. 89, т.1, л.31).

315. Устно съобщение на Кунчо Куртев, юрисконсулт в гл. мюфтийство. 7.IV.1988.

316. По историческата справка на Главното мюфтийство, изготвена през 1960 г; ЦДИА, ф.471; вж. и Устав за духовното устройство и управление на мюсюлманите в Царство България. С., 1919.

317. Устно от Светослав Духовников, районен имам в Пловдив, 1988.

318. Вж. бел. 317.

319. Вж. бел. 4, с.276, под линия.

320. Вж. бел. 301, с.75.

321. Д. Благоев, Съчинения, т.11, с.89.

322. Вж. бел. 216, с.79.

323. Й. Митев, Съединението, 1985, с. 421-422.

324. Вж. бел.156, с.122.

Поборникът

Това е последното звание, което получава спасителят на Пещера и Брацигово, покровителят на батачани, радиловци и златичани, съединистът и строителят на съвременна България Осман *Михалков(ски).

Получава го по напълно законен ред в съответотвие с тогавашния "Закон за подобрение положението на поборниците и опълченците". Прилага документи за своите заслуги към населението на Пещера, Брацигово, Батак и Радилово през 1876 и 1877 г, от които се вижда, че той е спасил от башибозуците, черкезите, абхазите, османците и мухаджирите около 16 000 християии, т.е. предоставил е възможност на всички тези хора да създадат огромно потомство, необходимо на бъдещата свободна България.

Прошетарната комисия с председател Г Ковачев, като разглежда молбата и документите на пещереца Осман Ефенди, предлага на заседанието на Народното събрание от 11 декември 1893 г. този гражданин на България да бъде призиат за поборник. Възбудени от небългарското име на молителя, срещу това предложение се обявяват народните представители Юрдан Юрданов-Инжето, бивш хъш, Ботев четник, и А. Л. Семерджиев, явно представител от Чепинското корито. Техните аргументи, че Осман Ефенди като "мюсюлманин", дори нещо повече.,като "турчин", няма отношение към поборническото звание, не се приемат от народното представителство.

С решението на Народното събрание за отпускане на пенсията се признава и неговото поборническо звание [326].

За поборници в онези времена са се смятали всички признати от Народното събрание дейци на националното ни освобождение. Такова е първото днешно значение на думата, описано във всички тълковни речници на българския език.

По този начин през 1893 г. Осман Нури Ефенди официално, чрез най-висшия орган на страната – Народното събрание, е поставен в пантеона на българските поборници. В този пантеон той е:

1. На първо място в листата на своите съвременници от град Пещера, като опълченците Нешо Чипев и Никола Донски. В софийските архиви открих и документите от 1892 г. на признатия за поборник Никола Марков от Пещера, за когото не успях да науча нищо допълнително.

2. На почетно място в листата на поборниците от краището, водена от батачаните Петър Горанов и братя Керелови, радиловеца Гого Ангелиев, брациговеца Ангел Мижорков [328], аликочовеца Лазар Илиев (подвойвода на брациговската въстаническа крепост) и др.

3. На почетно мяото в листата на националните герои поборници като войводите Панайот Хитов и Филип Тотю, като наследниците на Левски – Арабаджията, Захари Стоянов и др., между които Осман Нури ефенди е единственият представител на мюсюлманите българи [329].

Пенсията за народно застъпничество

Под това заглавие Стоян Стоянов [330] съобщава чрез печата на българския народ за поборническата пенсия на Осман Ефенди.

Пенсията като паричен знак за уважение към поборника Осман Ефенди е предложена през VII-то Обикновено Народно събрание от представителя на Прошетарната комисия Георги Ковачев. Решението е взето на заседанието на Народното събрание на 11.XII.1893 г. Разискванията, довели до това решение, са публикувани цялостно в Дневник (стенографически) на VII Обикновено Народно събрание (Първа редовна сесия) [331].

Решението, прочетено от подпредседателя на Народното събрание М. Милев, който председателства интересуващото ни заседание, гласи: "Приема се предложението на Комисията да се отпусне на Осман Нури ефенди ежемесечна пенсия от 80 лв." [332]

Народните представители определят като "нищожна" за огромните заслуги на Осман Ефенди пенсията от 80 лв. Председателят на Прошетарната комисия Г. Ковачев обяснява неудобството си от размера на пенсията по следния начин:

"Както обясни г-н докладчикът, просителят, освен дето е служил 10 години наред като държавен чиновник със заплата 300 лв., но и в турско време, в най-мъчните за българина времена, той е помогнал на ония места, които най-много са имали нужда тогава от такъв човек като негов

покровител. При прошението му има документи, от които явно става, че през 1876 г., когато се колеше Батак, който стана жертва за нашата свобода, просителят е оказал помощ на тия, които са бягали от тоя Батак, когато е горял. Така също и башибозуците, когато са отивали за Батак и са се връщали от там, за да отиват да опожарят и други места, той сам е излязъл пред тях, посрещал ги е и не ги е оставял да влязат през тия места и да правят пакости. Комисията, като имаше тия работи предвид, намери, че една пенсия от 80 лв. месечно не ще бъде толкоз голямо възнаграждение срещу заслутите, които негова милост Осман ефенди е принесъл, и затова реши да му се отпусне тая пенсия на просителя, като с това дадем да се разбере, че ние еднакво се отнасяме към всеки човек, стига да е принесъл известни заслуги на отечеството" [333].

Великолепна реч, като апотеоз (възхвала) на поборника!

За читателя вероятно ше представлява интерес стойностга на поборническата пенсия, предоставена на Осман Ефенди като жест за благодарност от Отечеството.

Пенсията от 80 ла. е почти една четвърт от заплатата му на държавен съдия в гражданския и в шериатския съд. Тя е значително по-малка от пенсията (200 лв.) на националния герой – войводата Панайот Хитов, отпусната две години преди Османовата пенсия [334], която по-късно (през 1896 г.) била намалена на 100 лв. [335]. Пенсията на пазарджишкия поборник, учител и писател Юрдан Ненов (родом от Райковци, Еленско) била също 100 лв. [336] през 1892 г. Следователно, пенсията на Осман Ефенди почти не се е отличавала от пенсиите на най-видните поборници от онова време. Дори нещо повече – неговата пенсия е значително по-голяма от пенсиите по 60 лева на двама батачани (вероятно братята Ангел и Стефан Керелови, войводи от Баташката въстаническа крепост), споменати от народния представител А. Семерджиев за сравнение с пенсията на нашия герой [337]. Пенсия от 80 лв. същата година получава и известният Иван Арабаджията [338] от с. Цалапица, съратник на Левски и на апостолите от 1876 г.

Ще си послужа и с едно друго сравнение. От брациговския историк Чибис се знае, че съпругата на Васил Петлешков, сама участничка в събитията, получавала поборническа пенсия от 30 лв. 15 години след Освобождението [339]. Когато издирвах в софийските архиви пенсионните документи на Осман Ефенди, случайно попаднах на молбата на Екатерина Петлешкова (майката на В. Петлешков) до IX-то Обикновено Народно събрание от 1896 г., в която се съобщава, че VI-то Обикновено Народно събрание й е отпуснало през 1890 г. пенсия от 300 лв. годишно, т.е. 25 лв. месечно, която впоследстеие й е била отнета [340]. Случайно открих и молбата на Мария Петлешкова – споменатата съпруга на В. Петлешков, чийто текст ме покруси.

Прилагам части от този текст не за да го противопоставя на молбата на Осман Ефенди, а за да изтъкна достойнствата на Народното събрание на свободна България, което оцени заслугите на спасителя на Пещера и Брацигово, на покровителя на батачани и на радиловци.

"Господин Председателю – пише Мария Петлешкова, – подписаната съм съпруга на покойния поборник за свободата и независимоста на България Васил Петлешков, който през време на Априлското въстание бе един от най-видните революционери: но след падането в турски ръце родното му село Брацигово той бе изложен на най-варварски мъки и изтезания, като бе поставен

между две огньове жив да изгори и най-после издъхне като народен мъченик и революциоиер и ме остави без никакъв подслон, без никаква подпорка, от която да очаквам и се препитавам.

Г-н Председателю, почитаемото Министерство на вътрешните дела благоволи да ми отпусне пенсия от 20 (двайсет) лева месечно, които не са ми достатъчни, понеже не могат да ми покрият разноските като заплата за квартира, отопление, осветление, дрехи, прехрана, а и не мога да разчитам на друг никой доход, затова най-покорно Ви моля, г-н Председателю, да благоволите и ми се увеличите месечната пенсия, за да мога да се препитавам и аз като всяка сирота вдовица... Брацигово 1890. Октомври. Мария В. Петлешкова" (написана и подписана саморъчно) [341].

След тази молба Мария Петлешкова започна да получава месечна пенсия от 30 лв., което е почти 3 пъти по-малко от пенсията на Осман Ефенди [342].

Следователно, след като по онова време е можело да се живее сносно с 30 лв., една поборническа пенсия от 80 лв. е осигурявала на Осман Нури ефенди сравнително спокоен живот. Разбира се, това спокойствие му е било осигурено от спасените и покровителствани пещерци, брациговци, батачани и радиловци чрез върховната власт на Българската държава. Достойна награда за достоен живот!

Бележки

325. Такъв случай ми разказаха за семейсгвото на Весалините в . Пазарджик, където вер. с разрешение се задомява турчинъч Лютви.

326. Вж. бел.2.

327. ЦДИА, ф.173, оп.1, а.е.387, л.4.

328. Около този поборник от Брацигово през 1895 г. в. Народното събрание се разигра недостойна история, която брациговските историци трябва да разяснят. Вж. Дневници на VIII Обикновено Народно събрание, С., 1896, с.126-130.

329. Действителни поборници са мюсюлмани българи, като пещереца Мустафа Чепенели, новозагореца Ибрахим Осман от Видраре, Ибрахим Османов от Русе и мн. др., на които обаче по немного почтителни причини Народното събрание не присъжда официално поборническо звание (за тях вж. при Ш. Тахиров, Единението. С., 1981, с 135-137).

330. Вж. бел.1 2.

331. Вж. бел. 2.

332. Пак там, с.108.

333. Пак там.

334. ЦДИА, ф.173, оп.1, а.е.345, л.149.

335. Дневници на IX-то Обикновено Народно събрание. I-ва редовна сесия, 14. XII.1896, кн.I, с 189-190.

336. ЦДИА, ф.173, оп.1, а.е.386, л.42.

337. Вж. бел. 2, с.107.

338. Пак там.

339. Вж. бел. 214, с.291.

340. ЦДИА, ф.173, оп.1, а.е.856, л.65-68.

341. ЦДИА, ф.173, оп.1, а.е.290, л.103.

342. За читателя вероятно няма да е безинтересно сравнението, което направих по въпросните документи, с пенсията на графиня Хартенау, вдовица на княз Ал. Батемберг - 40 000 франка годишно.

В частния живот

Пещерският дом

Димитър Калинов твърди в бележките си, че къщата на Осман Ефенди в Пещера била на мястото на днешната сграда на БНБ и къщата на Шуманката. Внучката на Осман Ефенди – Христина Теофилова, – която и в момента живее в Пещера, доуточнява: "Дядо живееше и в Пещера, и в Пазарджик. Къщата му беше точно където е ресторанта. Купи я от него Шуманката." [343]

Търсенето ми продължи към вече запомнената от много пещерци къща на Шуманката. Това име е носила Екатерина, дъщеря на Димитър Шумана от Велинград, омъжена за Коста Теленчев – пещерец, търговец на дървен материал. По нейното родово име – Шуманови от Велинград, е създадено и прозвището й Шуманката. Установи се, че баба Христина и Димитър Калинов допускат малка неточност. Запомнената от тяк къща на Шуманката не е къщата на Осман Ефенди. Тази къща е продадена от Екатерина Теленчева-Шуманката на Петко Зафиров от Капитан Димитриево, Пещерско, през 1959 г. С този Петко се срещнах през 1988 г. Той ми обясни, че съвременната къща на Шуманката, купена от него за 65 000 лв., била построена през 1901 г., когато пожар унищожил част от старата й къща. Остатъците от тази къща, които били на юг от новата, всъщност са остатъци от къщата на Осман Ефенди. Имало остатъци от дърворезба и венециански (рисувани) стъкла по прозорците.

Следователно, Осман Ефенди е притежавал в Пещера свой дом, на чието място в наши дни е построен хотелът, докъм 1900 г. По думите на неговата внучка Христина той прекарвал всяко лято в Пещера. Тя го е запомнила в Пещера, но вероятно като гостенин на синовете и на дъщерите си, защото самата тя, родена през 1905 г., не може да помни пещерския дом на дядо си. Най-близка по изглед до къщата на Осман Ефенди е била пещерската къща на Цикалови (ул. "В. Коларов"), купена също от пещерски мюсюлмани.

В медресето е минавал работният ден на улема Осман Ефенди. В дома, разположен в близост до десния бряг на Стара река, Осман Ефенди си е почивал от трудностите на живота. Своите почитатели обаче той посрещал на любимото си място под оня пещерски кавак, който бил в непосредствена близост до неговия дом. Там продължавали и неговите разходки при всяко летуване, когато посещавал града било като окръжен съдия в Пазарджик, било като главен мюфтия в София или шериатски съдия в София и Пазарджик. Освен това Осман Ефенди всяка година задължително посещавал Пещера на 6/19 януари, датата на неговото освобоvдeние, за да участва в тържествата по този случай [344]. И пак там, покрай Кавака, завършвали разходките на най-именития от всички пещерци.

Стара, българска е историята на този кавак (клонеста топола), както стара и българска е историята за Осман Ефенди.

Столетници от града и близките села помнят дървото все в този вид. Специалисти лесовъди определят възрастта му от 850 до 900 години. Този гигант има обиколка 10,20 м, а диаметърът му достига 3,40 м. Установено е, че корените му се простират на 150 м и минават под коритото на Стара река.

До 1900 г. от северната страна на Кавака е минавал канал, който с водите си е благоприятствал за доброто му развитие. В дънера на дървото има хралупа, в която спокойно могат да се разположат от 10 до 12 души. През 1950 г., за да се продължи животът на дървото, хралупата бе зазидана, а сегашната пломба е направена през 1973 г. Преди короната е била три пъти по-голяма от сегашната.

От 1907 до 1922 г. на желязна поддожка, виждаща се и сега на дънера, е бил поставен голям фенер, който е осветявал намиращото се в близост кафене. Постоянен посетител на кафенето е бил Осман Ефенди; под клоните на Кавака той си пиел кафето.

Кавакът хилядник е ням свидетел на древната история на Пещера.

Талантливият художник, пещерецът Веселин Стайков, с голямо майсторство е изобразил на една от своите картини Кавака с кафенето и джамията пред него, запазена и до днес (вж. графиката на проф. Стайков "Кавака" в Картинната галерия в София).

Кавакът с историческия площад около него неведнъж е приютявал пещерци на общоградски събрания, протестни митинги и др. под., на които изтъкнати политически дейци са произнасяли паметни речи.

Тази традиция на пещерци, да провеждат тук своите най-важни срещи, води началото си от времето на Осман Ефенди. Тук на 8 януари (стар стил) 1978 г. посрещат идващия от Батак дивизион от Девети хусарски киевски полк, преследващ башибозука (вж. Ст. Бобчев, "110 години от освобождението на Пещера". – в-к "Родопска искра", бр.1 (288) от 12.I.1988 г.). През 1907 г. тук за първи път е чествана и 10-годишнината от убийството на Алеко Константинов.

Семейството

През 1893 г. Осман Ефенди е на около 75 години. В документите, които е приложил към молбата за пенсия, се разбира, че неговото семейство към посочената дата се състои от 20 души [345], т.е. Осман Ефенди е имал повече от многочленно семейство.

Димитър Калинов, по свидетелсво на Юсеин Кърджалиев твърди, че Осман Ефенди се е оженил за пещерка. Като знаем помашкия произход на Осман Ефенди и нежеланието на помаците да се сродяват с езиково потурчени българи, съвсем естествено е да допуснем, че непознатата ни днес жена на Осман е била помакиня, преселничка от околните села или дъщеря на преселници. Че такава практика е следвал Осман Ефенди, показва и фактът, че после той омъжва своята първородна дъщеря не за езиково потурчен пещерец, а за свой ученик от медресето, именно за Садула Бистрия Дулски - помак от Барутин, Доспатско.

При това положение съвсем естествено е да реконструираме домашния език в семейството на Осман Ефенди като български език - родопската, рупчоска реч на Осман Ефенди с паразитната дума кума, която е станала основа и за неговото етнографско име кумхасановец. Езикът на неговата жена ще да е бил по българската реч на околните на Пещера помашки села, като Нова махала, чиито жители са окали (казвали са например трон вм. трън), на Дорково, които са акали и пр.

Облеклото на бабата според живата днес внучка Христина било българско: риза с престилка и бяла кърпа, т.е. облеклото на помакинята. Името на тази жена днес не можем да възстановим, защото синът й Мехмед нямал дъщеря, която по старата кръстна традиция да наследи името на бабата си.

По данни на Ю. Кръжалиев и Димитър Гривов Д. Калинов е установил следните деца, родени от брака на Осман с неизвестната пещерка, а именно:

1. Месюде – починала на 70 г., през 1928-1929 г.

2. Махмуд – починал в Пещера на 1.IX.1931 г.

3. Син с неизвестно име, починал в Одрин.

4. Дъщеря с неизвестно име, починала в Енигьол, Турция.

Според Ив. Попов дъщерята се.казвала не Месюде, а Месрура [346]. Баба Христина установява неизвестните на Калинов имена. Загиналият в Одрин син се е наричал Нури. Вижда се, че името задължително повтаря името Нури на Османовия баща, което е доказателство за това, че Осман Ефенди е спазвал помашката, респ. българската традиция за именуването на първородния син на името на дядото, на бабата. Дъщерята, поминала се в Енигюл, се е казвала Фатма [347].

Тези източници не са записали една съществена подробност, именно това, че Осман Ефенди е имал и една осиновена дъщеря – Хатидже, за която съобщава Керимов [348]. Самата Хатидже пък е разказвала на Керимов, че заедно с нея Осман е прибрал в дома си още 7 бездомни деца, вероятно от батаченчетата, за които съобщава Ив. Попов. Тези седем деца после открили родителите си и се прибрали при тях. Завинаги като дъщеря останала само Хатидже, която не научила нищо за родителите си.

Като се има предвид патриархалностга на голямото семейство на Осман и това, че всички негови деца, макар и омъжени и женени, живеели с него, то броят на членовете на семейството му, посочен от Дуков в Народното събрание, се оказва естествен и достоверен.

Потомците

С малки неточности, които тук отстранявам [349], съм ги описал в статията "Потомците на големия български род" [350]. На следващите страници ще построя родословното дърво, указвайки верската и езиковата принаддежност на всеки от тях.

Бележки

343. Устно съобщение, 1985 г.

344. Вж. бел 15, с.112, за ежегодните посещения на Осман ефенди в Пещера.

345. Вж. бел. 2, с.105.

346. Вж. бел. 4, с.175.

347. В статията "Потомците на големия български род (вж. бел. 16) неточно съм определил Фатма като дъщеря на Месруре, вместо като нейна сестра.

348. Вж. бел. 11.

349. Вж. бел. 348.

Първородният син

Както вече се каза, наричал се е Нури и е бил кръстен на дядо си от Михалково Нури хаджи Ахмедов *Михалков. Самото име е широко разпространено сред помаците в Михалковския край. Там до днес живее напр. Нури с ново име Чавдар Фотенлиев.

Етимологията на името възхожда към арабското нур (оттам и тур. nur) 'светлина', за която се вярвало, че на всеки Великден се спуска в Йерусалим от небето [351]. Така името Нури се схваща със значение 'сияен, блестящ', равно на българското Светльо.

Този Нури бил запасен офицер, неженен. Умрял или загинал в Одрин по време на Руско-турската война. Бил двуезичник българин.

Голямата дъщеря

Според едни се е казвала Месюде, според други Мерсуре. Етимологията на името не успях да установя. Знае се, че по стара кръстна традиция вероятно е наследила името на баба си, майката на Осман Ефенди от Михалково. Д. Калинов посочва, че умира през 1929 г. на 70-годишна възраст. Това означава, че е била родена около 1860 г. Осман я омъжил за Садула Бистрия Дулски от с. Барутин, Доспатско [352]. Барутин е изцяло помашко село, родно място на описания по-напред Ахмед ага Каселицки. Родовото име на Садула е Дулски, българизирана форма, декомпозирана от Сейдулски, а то пък е производно от Сейдула. Имената на -ски са живи до днес в именника на с. Барутин, срв. Бънговски, Касьоски, Минковски, Османовски и пр. Бистрия е прозвище, означава буквално 'бързия', по значението на барутинската дума бистър 'бърз', срв. и стб. быстръ, 'бърз, ловък'. От този корен в Барутин е запазено до днес и българското име Бистрицка река – на известната голяма родопска река Караджа дере [353]. Садула е бил пещерски ходжа, когото после Осман ваема със себе си в София, където вероятно работи в шериатския съд на мюфтийството като съдия. Самите.Дулски са дъщерна фамилия на барутинските Хаджи Белалови.

Масруре и Садула имат две деца.

Хасан Бистрия Дулски - седналия долу

1. Хасан Бистрия Дулски остава неженен. Бил е запасен офицер, капитан от българската войска, родинец, един от водачите на възродителното движение в Пещера, двуезичен българин, който е разказвал българската история за своя дядо. Като офицер се спречква с представител на германските окупационни войски, поради което е бил интерниран в Гърция. След 9.IX.1944 г. като родинец бил в немилост и отново преследван. Открих негов портрет с подписа му.

2. Айше. Омъжва се за някакъв Шък бей, пещерски аристократ. Случва се нещастие, в резултат на което тяхната дъщеря Недре остава сираче. Недре е осиновена от вуйчо си Асан Бистрия Дулски, получава добро образование и е задомена в София, където живее и днес (?!).

По-малката дъщеря

Казвала се е Фатма. Омъжва се за пловдичанин, с когото заминава за Енигьол в Турция, откъдето нейните деца поддържали чрез писма връзка с останалите в Пещера роднини.

Тези хора са вече загубени за българското име и не представляват интерес за по-нататъшно описание.

По-малкият син

Казвал се е Мехмед Нуриев; понякога се е подписвал като Мехмед Османов Нуриев, Мехмед Османов Ефендиев, Мехмед Мюфтиев – по длъжността на баща си. Почива през 1931 г. на неизвестна възраст. Жени се за пазарджичанката Нигяр. Има следните деца:

1. Мехмед, който се изселва семейно в Турция, в Енидже, където почива през 1941 г.

2. Смаил – умира в Пещера; децата му и жена му се изселват в Цариград.

Фейми-Филип (крайният вляво) като войник от българската армия

3. Фейми, днес Филип Кафеджиев – човекът, който пази част от архива на Осман Ефенди, който пусна в ход и "турската версия" за дядо си. Последното "сражение" с тази небивалица и със самия Фейми-Филип стана през 1989 г., когато излезе статията ми "Краят на една версия" [354]. Тогава за сетен път бе защитено българското народностно име и достойнство на неговия дядо.

Фейми-Филип днес е женен за пещерка от Кертовия род, но няма деца от този брак. Братът на жена му като войник от българската армия бе мой информатор.

Първата му жена, днес покойница, се казвала Сафие Асанова Жребичкалиева. Произхожда от преселнически род от помашкото село Жребичко, запазил и в Пещера българското си родово име Шиникарови. Тук живее и сестра й Сабрие.

Фейми и Сафие имат две деца.

3.1. Богомил, със старо име Бирол. Той се жени, по думите на баща си, за помакинята от Фотиново [355] Наталия Ивелинова Хаджиева със старо име Назире Исмаилова Алишева. Помашкият син Богомил и помакинята Наталия раждат последните потомци на големия помак на българите Осман Ефенди по линия на неговия по-малък син Мехмед. Наричат се Сергей Богомилов Кафеджиев, роден през 1976 г., и София Богомилова Кафеджиева, родена през 1977 г. Живеят в Пещера.

Фотиновката Наталия - майката на последните потомци по мъжка линия на Осман Ефенди

Батачанката Хатидже

Тя е осиновената дъщеря на Осман Ефенди. Както вече се посочи, първото съобщение за нея е при Карахюсеин Керимов [356]. Когато той я посетил през 1957 г., тя била на 90 г. Когато пък през 1985 г. аз посетих нейната дъщеря Христина, разбрах, че е починала само преди няколко години (1981). Това означава, че баба Хатидже в края на живота си е била на повече от 110 г. Опитах се да засека възрастта й и по друг начин: осиновена е от Осман Ефенди непосредствено след Априлското въстание, когато е била на 3-5 години. Следователно е родена около 1870 г. Атидже действително умира на възраст над 110 г. Това я поставя в позицията на най-възрастната запомнена пещерка. Самата тя през 1957 е казала на Карахюсеин, че е била от осемте "намерени деца", които Осман Ефенди прибрал в своя дом. Кардхюсеин е описал тези деца като "захвърлени по мухаджирския път" [357], с което е допуснал известна неточност. По този въпрос дълго разпитвах дъщерята на Хатидже – Христина Теофилова. Тя ми разказа един объркан вариант, според който баба Атидже била намерена по време на Руско-турската война. Родителите й били убити. Бабата побягнала с двете си внучета, т.е. Атидже е имала и сестричка. Една нощ бабата изчезнала. Сутринта детето било намерено от руски войници, които го занесли на Осман Ефенди в Пазарджик (?), където вече имало много намерени деца. Децата почнали да се разболяват и да умират. Останали 3 – 4, от които едното, т.е. самата Хатидже, било осиновено от Осман Ефенди. Самата баба Хатидже не знаела дали е туркиня или българка, защото великолепно е знаела български език от най-ранна възраст. Като дете само това си спомня – че баща й имал ковачница, но къде е била, това не помни. Баба Христина смята, че е от Самоков, защото много самоковски мухаджири са минали през Пещера. Впрочем, по-късно установих причината за намесата на "Самоков" в разказа на баба Христина. В Самоков пред руските войски бягали много от пазарджишките [358] и пещерските мохамедани по някаква местна заповед за съсредоточаване на мухаджирите. Случката с присъствието на Хатидже сред другите деца в Пазарджик също е смесена в разказа на баба Христина, защото по времето на сиропиталището, което Осман Ефенди завежда и ръководи в Пазарджик, самата Христина е вече голямо момиче (вж. по-нататък). Освен това по време на Въстанието и на Руско-турската война Осман Ефенди живее в Пещера. Самоковската легенда няма никаква реална подплата, защото самоковските мюсюлмани изобщо не са побегнали пред руските войски [359] (За това, че на 21.XI.1877 г. самоковските мюсюлмани са побегнали по мухаджирския път, се заблуждава и самият Д. Юруков, срв.: "Пътят беше току-речи задръстен с кола, натоварени с жени и покъщнина. Турците от София и Самоков бягаха на юг." [360]). Освен това, върху самоковската, и още повече върху самоковската турска версия за произхода на Атидже, съмнение хвърлиха още две обстоятелства от разказа на нейната дъщеря, а именно:

1. Атидже е знаела великолепно български език от дете.

2. Тя била дъщеря на ковач. Този занаят изобщо не е бил практикуван от турците.

С тези съмнения започнах по логически път да издирвам произхода на Атидже.

1. Тя, Хатидже, твърдяла пред Карахюсеин, че е единственото от осемте деца, прибрани от Осман Ефенди, което не било открито от родителите си. Следователно, след като родителите на останалите деца са си ги прибрали от дома на Осман Ефенди, те не може да са били от объркания "мухаджирски път", отвел завинаги най-турчеещите се мюсюлмани българи към Анадола. Това означава, че тези деца са имали друга съдба, че са били от краището, където се е знаело, че много от бездомните деца са на сигурно място при Осман Ефенди.

2. Събитието, при което са останали най-много бездомни деца, при което жени са бягали със своите деца, е било само Априлското въстание. Английският консул в Одрин И. Х.-Дюпон описва отвличането на огромен брой жени и деца от Панагюрище, Пещера и селата в полите на Родопите, "които ще бъдат обърнати в мохамеданство и в домашно робство" [361]. Това съобщение се връзва донякъде с обърканите разкази на Карахюсеин и на баба Христина. Само че намирането на едно такова дете – българско момиченце, отвлечено по време на Априлското въстание, е напълно невъзможно да стане при бягството (емиграцията) през 1877 г., защото между двете събития има огромна разлика във времето (почти две години).

3. Третата възможност за произхода на баба Атидже, която проверих, е описана в практиката на споменатия палач на Априлското въстание Ахмед ага Барутанлията. Неговите прокламации за отвличане на малки български момичета са отразени и в народни песни, изпълнявани на турски от потурнаци и на български от помаци. Турскоезичен вариант на такава песен е записан от Ив. Кепев (вж. бел. 209), срв.:

Вурен вуралъм, аман.	*Ловете да ловим*
Тутан туталъм	*(Удряйте да ловим)*
он илде къзларъ	*десетгодишни девойчета,*
ханъм япалъм!	*да ги сторим ханъмчета!*

От собствените си изследвания знаех, че неговите кръволоци са отвличали в своите селища и малки момиченца. Така с ордата на самия Ахмед ага в родното му село Барутин е завлечено малко баташко момиченце, което после става майка на днешните барутински Кьорчеви.

Сайди Пехливан от близкото до Пещера село Нова махала също спасил няколко баташки деца от клането. После неговите потомци и тези батаченчета – Георги Тошков, Тоско Ванчев, Яна Гяурова – в резултат на това "сродяване" се наричали помежду си "братовчеди".

Днешните родове Ислямови във Фотиново (Пещерско) и в Стаматово (Смолянско) водят произхода си от Барутин, където тяхната баба била друго отвлечено от Батак момиче. Трето момиче е било отвлечено в Борино, Девинско. Неговите потомци живеят днес в околните помашки езиково потурчени селища [362]. Четвърто момиче от рода Ганеви с помощта на милостив ("мерхатлия") неврокопски помак, участвал в обсадата, попада у Христеви в Ковачевица. Негови потомци са част от днешните ковачевски Жереви [363]. Всички деца, останали в помашките села, са били на избити родители. Това е и причината да останат непотърсени след Освобождението.

Потърсих тези примери, за да проверя и третата хипотеза за принадлежността на Хатидже към групата на отвлечените от башибозуците деца, които по някакъв начин, чрез застъпничеството на влиятелния Осман Ефенди, биха могли да бъдат спасени в неговия дом. Тази версия обаче има една слаба страна: ако беше така, това щеше да се запомни, защото в изброените по-горе случаи отвличането е първият момент на всеки разказ поотделно.

4. Четвъртата възможност се оказа най-вероятна – Атидже, тогава с друго, българско име, да е от онези баташки деца, които непосредствено след клането са били приютени в Пещера и скитали бездомни по пещерските улици, както ги е запомнил и историкът Иван Попов [364]. Тази възможност, като най-близка до истината за произхода на Атидже Османефендиева, основана на изложената вече логическа постановка, щях да оставя в това описание, ако не беше се случило събитието, което описвам по-долу.

При издирването на документи за Осман Ефенди пловдивският мюфтия Св. Духовников ме насочи към дългогодишния секретар на пещерското мюфтийство Михаил Фиданов, християнин, който през 1987 г. се оказа на преклонна възраст. Посетих го непосредствено след пребиваването си в дома на Христина Теофилова, дъщерята на Атидже Османефендиева. От дома на Христина бях взел една снимка, която домакинята любезно откачи от стената и ми я даде като единствения засега снимков материал за масовата християнизация на помаците в Чепино през 1913 г. При дядо Михаил влязох с папката документи. Когато записвах неговия разказ за мюфтийството на град Пещера и за Осман Ефенди, погледът му случайно попадна на тази снимка. Разгледа я и ми каза, че я е виждал много пъти в дома на своя приятел Христо Теофилов, съпругът на Христина. Ето по-нататък неговия разказ, който записах дословно:

"С Христо, мъжа на Зейрина (мюсюлманското име на Христина) бяхме големи приятели. Рядко беше да не се събираме семейно с него и с Христина. Избягвахме тоя въпрос за това, откъде е майка й на Христина. Не се знаело откъде я прибрал Осман Ефенди тихомълком или не. С брата на Христина Сефедин бяхме съученици. Той учи до III (седми) клас в българско училище. Изсели се в Турция. Бащата на Христина е бил богат човек. Имаха лозе, дюкян. Бяха, където е новият магазин. Имаше два – три негови магазина. Къщата му беше в центъра на града, на пяца срещу фурната. После стана средна ръка. Баща ми Димитър Фиданов държеше един от дюкяните на баща й на Христина. Аз съм чул, като малко дете между разговорите, които се водеха в техния дюкян, че майката на Христина е взета от Батак. Бях тогава осемгодишно дете, когато съм го чул. Всички в Пещера знаехме, че майката на Христина е българка" [365].

Този разказ не ме порази, защото нищо българско в историята на Осман Гфенди вече не можеше да ме изненада! Пред мен обаче стоеше друга задача – да открия вече българския род на Атидже, на батачанчето. Справката за другите непотърсени деца – баташки момичета, установи, че само две от тях – именно момичетата от Барутин и Ковачевица – са научили името на баташкия род, от който произхождат. Така например момичето от Ковачевица е открило баташките си роднини с името Ганеви. Това баташко име се приема и от наследниците помаци на кьорчевката в историческия барутински род Шерифчови с днешно име Комисарови.

Трябваше много пъти да съпоставям фактите, за да стигна до логиката на истината за Хатидже. Малкото баташко момиченце си спомняло само, че баща му е бил ковач! Не успях да "проследя историята на баташките ковачи по време на Априлското въстание, но при историка на Брациговското въстание има съобщение за една батачанка, жена на Петър Ковача, която успяла да се избави от клането с едното си дете. С накървени дрехи тя била прибрана в дома на пещереца Петър Кънев [366].

Така вече документално се установи истината за Атидже – засега с неизвестно българско име, която е била от тези батачани в Пещера, за които съобщава Ив. Попов; тези, които са попаднали под покровителството на Осман Ефенди, и тези, с които впоследствие той свързва своята съдба. Нейното родово име, вероятно по името на бащата Петър Ковача, е записано от батачанина Андрей Тошков, описал познатите ни от други проучвания родословни хроники на това селище, които обаче, с оглед на въпросите, разглеждани тук, не успях да използвам [367].

В семейството на Осман Ефенди Батачанката получила мюсюлманското име Хатидже, по името на жената Хатидже на пророка Мохамед. Момичето израснало в дома на Осман Ефенди, който я задомил за влиятелния пещерски потурнак Афуз Османов. Те имат следните деца:

1. Сефедин – изселва се семейно в Турция. Жени се за Айше, помакиня от Сатовча, от рода Изетинови. Деца. Изет и Неджиати.

2. Тефик – изселва се семейно в Турция. Жени се за Васвие от Пловдив. Сега е жива само жена му.

3. Айше – омъжва се за Шевки от пещерския род Кенанови, където пренася кръвта на Батачанката чрез двете си дъщери – Небиле и Мелиха – и множеството техни деца.

4. Зейра – наричана вкъщи по стара традиция с българизираното Зейринка. Зейра въстава срещу потурчването на семейството (което се подготвя за изселване, поради което жените се забулват), напуска мюсюлманството и се омъжва за Христо Теофилов, син на известния пещерски търговец Ламби Теофилов. Така част от потомците на Батачанката се връщат в християнската група на българския народ.

Христина и Христо имат следните деца:

4.1. Райна – омъжва се за Борис Божев от Равно гор. В момента живеят в Пещера [368]. Имат син Михаил, неженен.

4.2. Ана – омъжена в Пазарджик [369] за Ангел Николов. Имат две дъщери – Людмила и Каролина.

4.3. Ламбри – жени се за Любка Димитрова. Живее в бащиния си дом. Има две деца – Христо на 6 г. и Христина на 17 г.

Бележки

351. Л. Касъров, вж. бел. 138, с.585.

352. Ив. Попов неточно поставя Барутин в Якорудско (вж. бел. 4, с.175).

353. Вж. повече при Т. Балкански, Загадъчното име Бистрица. – Български език, 1989, кн.3, с.207.

354. Т. Балкански. Краят на една версия. – Родопска искра, 1989, бр.4.

355. За българската история на фотиновци вж. повече при Т. Балкански, Езикови свидетелства... в бел.16; Историята на с. Фотиново по данни на местните имена. – Родопи, 1977, кн.8.

356. Вж. бел. 13.

357. Пак там.

358. Вж. бел. 6, с.43.

359. Вж. бел. 245, с.103.

360. Вж. бел. 6, с.4.

361. Сб. Априлско въстание, т. I. С., 1954, с.570.

362. Т. Балкански, Език, род, традиции; вж. бел. 226, с 117.

363. Ст. Жерев, София, Инст. за български зик. Устно съобщение. За отвлечените баташки деца съществуват ръкописи на батачанина д-р Станков, които обаче ми останаха непознати по съдържание.

364. Вж. бел. 7, с.64.

365. Михаил Димитров Фиданов, Пещера.

366. Вж. бел. 7, с.64.

367. Андрей Тошков, Родословни записки. Архив на Истор. музей в Батак.

368. Адресът им е е ул."Антон Иванов" 5.

369. Живее на ул. "Никола Попконстантинов" 27, ап.13.

Пазарджишкият дом

В Пазарджик Осман Ефенди се преселва през 1879 г., след установяването на източнорумелийското правителство. Работи като окръжен съдия до 1884 г., когато заминава за София като главен мюфтия. Отново живее в града от 1888 г. до смъртта си.

Първото сведение за пазарджишката къща на Осман Ефенди е у Д. Калинов, срв.: "В Пазарджик има голяма къща. В нея учил учениците на наука. К. П. Милетиев купува къщата от неговите наследници." [370]

Тази къща на Осман Ефенди според описанието на неговата внучка баба Христина се е намирала в непосредствена близост до днешния Червен площад. По описание на Д. Кантариев на това място действително са били къщите на пазарджишките мюсюлмани [371]. Махалата някога се е наричала Бояджи Баали махала [372]. Тук е била и прочутата Ески джамия [373], в която е изпълнявал служби и Осман Ефенди. Там след 1888 г. вероятно е била канцеларията и на неговия шериатски съд.

Тази къща обаче не е първата пазарджишка къща на.Осман Ефенди, защото е запомнена от потомците, запомнен е и нейният купувач. Следователно, това е къщата, която Осман Ефенди купува след 1888 г., когато повторно се заселва в Пазарджик като шериатски съдия.

Първата си къща той купува през 1879 г. Намирала се е на границата между двете тогавашни махали Орта джами махала (в района на днешната поща) и Махмуд Атик махала (в района на някогашната Девическа гимназия и днешния Драматичен театър). Това научаваме от един документ – Протоколната книга на Градския съвет в Пазарджик от 1884 г. – времето, когато Осман Ефенди напуска града. В протокола е представено заседание от 17.IX.1884 г. В него дословно се казва:

"Съобщено е, че Окръжната комисия с писмо явява на Кметството, че е купила арсата на Осман ефенди срещу малкия хамам (днешната стара баня – бел. Т.Б.), за да построи върху нея окръжна тъмница. Иска да се откупи една част от плаца пред тази арса, колкото е потребно, тъй като самата арса била тясна и не достигала, и още да се извадят кюнците им (на банята – бел. Т. Б.) под темницата. Съветът не повдигна възражение относително до отстъпването на нуждната част от плаца, понеже той не служи за нищо полезно и понеже, тъй като разноските по изваждането на кюнците ще се платят от Окръжната комисия. Но той се произнесе против построяването на Окръжната тъмница на арсата на Осман ефенди по следните причини:

1. Тъмницата се построява много близо до къщите..."

По-нататък се изреждат причините: че ще се разнасят болести, ще се безпокои обществото от близостта на убийците... и под. [374].

Възражението на съвета не е прието и тъмницата, известният после Стар пазарджишки затвор, се построява на арсата на Осман Ефенди.

На мястото на затвора, който се помни от автора на тези бележки, по-късно бе построена сградата на Пазарджишкия драматичен театър.

Като познаваме значението на забравената днес заемка от турския език арса (arsa) 'празно дворно място, парцел', лесно можем да възстановим факта, че става въпрос за напуснат дом или дом, който може да се откупи, отчужди от държавата, без това да създава неприятности на продавача.

Следователно, първият дом на Осман Ефенди в Пазарджик е бил именно там, където днес е театърът. Това е и най-подходящото място признателното потомство да постави паметна плоча за видния строител на нова България Осман Ефенди.

Относно къщата на Осман Ефенди в Пазарджик има непроверена бележка у Л. Велков, според когото тя е била срещу Имарет джамия.

Годината на смъртта

Иван Попов е търсил годината на смъртта на Осман Ефенди, но не е имал възможност дори приблизително да я уточни [375].

По този въпрос можах да установя следното:

Внучката Христина е запомнила дядо си и неговата втора къща в Пазарджик. Тя е родена през 1905 г. За да помни дядо си, ще да е била поне 6-7-годишна. Това означава, че той е починал през 1911-1912 г. – по времето, когато е назрявала Балканската война.

Последното място

Според едни от сведенията, събрани от Димитър Калинов, Осман Нури ефенди бил погребан в двора на джамията в Пещера. В същия гроб през 1931 г. бил погребан и синът му Мехмед [376].

Трябва веднага да се каже, че тези сведения не почиват на истината, защото мюсюлманите не използват втори път един и същ гроб. На това се дължат и огромните размери на техните гробища. Следователно, гробът на сина му не е гроб и на Осман Ефенди.

Д. Калинов дава и други сведени, а именно, че Осман Ефенди бил погребан в мюсюлманските гробища на Пещера [377]. И това не ще да е вярно, защото Осман Ефенди умира в Пазарджик. Едва ли погребението му е извършено в Пещера.

Според П. Велков (84) той е погребан в пазарджишката Имарет джамия, и то нощем. Тези сведения не са проверявани.

Най-достоверни са сведенията на живия му внук Фейми-Филип, който твърди, че Осман Ефенди е погребан в Пазарджик. Това всъщност е единственото вярно нещо, казано от Фейми за неговия дядо!

Погребението е извършено в тогавашната Ески джамия, близо до последния пазарджишки дом на Осман Ефенди. Откъм южната страна на двора на джамията имаше много мюсюлмански гробове. Един от тях ще да е бил и гробът на Осман Ефенди.

Днес на това място е построен жилищен блок със сладкарница "Малина". Въпрос на чест и благодарност е признателните потомци от отечеството на Осман Ефенди да поставят паметна плоча на Великия помак от Родопите.

История на портретите

Днес притежаваме два портрета на Осман Ефенди. Първият го представя като млад мъж до 35-годишна възраст. За този портрет не се знае нищо.

Портретът на възрастния Осман Ефенди се пази от внука му Фейми-Филип. Според Карахюсеин Керимоб тази снимка като голям портрет стояла в Градския съвет в Пещера от Освобождението - до установяването на "фашистката" власт [378].

В архива на Осман Ефенди, пазен отчасти от внука Фейми-Филип, имало и една трета снимка, на която били изобразени Осман Ефенди, Петко Каравелов и трето, непознато на информатора лице [379], също с брада. Тази снимка била взета от другия внук на Осман Ефенди – Хасан Бистрия Дулски – и изгубена. Бъдещите историци на Осман Ефенди трябва да я потърсят в архива на Петко Каравелов и при потомците на някогашния директор на правосъдието в Източна Румелия Иван Салабашев, който, предполагам, е неизвестният на Фейми-Филип трети "брадат" от снимката.

Недоразуменията с името на Осман Ефенди

В гр. Пещера от Освобождението (?!) до 1985 г., т.е. повече от 100 г., втората успоредна на рида Пирин улица е носела името "Осман ефенди". Табелите с това име все още стоят по къщите на днешния; квартал "Пирин". През 1985 г. Възродителният процес в Пещера, който исторически започна с делата на Осман Ефенди, се "уплаши" от неговото небългарско име, от непроучената му биография и свали от ономастиката на градските улици най-важното сред тях име.

През 1987 г. бях в Областния комитет на Българската комунистическа партия в Пловдив заедно с пещерските ръководители Георги Петров и Зорка Стоицева. Срещнахме се със секретаря на ОК Дойчин Дойчинов. Като му поставихме въпроса за улицата с името на Осман Ефенди, той ни излезе със следния контрааргумент. "Покажете, че Осман Ефенди е българин, и ние ще върнем името му". Ето как стоеше въпросът с името на Осман Ефенди в комунистическата действителност!

Заинтригуван от обстоятелството, че Осман Ефенди не фигурира в нито една от няколкото български енциклопедии, реших да проверя случая. Предполагах, че името и делата на този виден българин не са известни на нашите енциклопедисти. За да разбера истината, постъпих по следния начин. Обясних на сътрудничката в енциклопедията Любка Кескинова, че се интересувам от някакъв Осман ефенди от Пещера, но не притежавам никакви данни за него. Още на другия ден тя ми донесе справка за него и нужната литература. Оказа се, че Осман Ефенди е познат на българската енциклопедия, но нейните дейци, които посетих през 1988 г., са смутени от

незнанието за това, какво се крие под чуждото му име. Така българската енциклопедия остана без името на големия помак на българите и на един от строителите на Нова България.

Бележки

370. Пази се в музея в Пещера. Ръкопис.

371. Д. Кантарев, Пролетта на един град. 1983, с.195.

372. Ив. Батаклиев, Пазарджик и Пазарджишко. С., 1969, с.202.

373. Пак там.

374. ОДА – Пазарджик, ф.1 К, оп.1, а.е.1, с.27.

375. Вж. бел. 4, с.176, под линия.

376. Пазят се в музея в Пещера.

377. Пак там.

378. Вж. бел. 11.

379. Филип Кафеджиев, Пещера.

<u>Вместо заключение</u>

Този труд беше вече написан, когато се срещнах в Пещера с люде от местния род Хаджиахмедови. От приказка на приказка стана дума, че те са от стар помашки корен, и то не от някъде другаде, а от Михалково, при това не от някой друг род, а именно от кърдото на Осман Ефенди. Така беше затворена последната страница от просопографията на Големия помак на българите Осман Нури Ефенди.

Остава работата на енциклопедистите, на скулпторите, на местните ръководители в Пазарджик, Пещера и Михалково, които трябва да представят пред света чрез българските енциклопедии личността на големия българин, които трябва монументално да увековечат образа му, а с името му да назоват важни географски обекти.

В самия край ще добавя: историята на Осман Ефенди не можеше да бъде написана само от историк документалист. Голяма част от нея беше възстановена по лингвистичен, ономастичен път. Тази е и причината трудът да бъде определен като "ономастична просопография" за Големия помак на българите.